

EX TEMPORE

EX TEMPORE - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN

Ex Tempore

Hoofredacteurs:

Afra de Mars
Pieter Sleutels

Redactie:

Kris van der Aar
Alicia Anthonise
Corine van den Eijnden
Emiel Geurts
Sam Heijnen
Emma Hooghwinkel
Sophie Jager
Koen Linssen
Karlijn Luk
Afra de Mars
Floris Meens
Fons Meijer
Wouter Raaijmakers
Tim Riswick
Joost Rosendaal
Pieter Sleutels
Joost Snaterse
Jenna The
Ellen Theuws
Isaac Thomas

Eindredactie:

Sophie Jager
Koen Linssen
Pieter Sleutels

Druk:

Bookbuilders Nijmegen

Afbeeldingen omslag:

Boven: Portret van Gerard Andriesz Bicker; Bartholomeus van der Helst, c. 1642.

Onder: In slaap gesust; David Adolph Constant Artz, 1871.

Jaargang 38 (2019), afl.2

ISSN 1566-1717

Ex Tempore verschijnt driemaal per jaargang.

Ex Tempore wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:

Ex Tempore, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen,
tel. 024 3615641.

etvt@student.ru.nl

<http://www.ru.nl/extempore/>

Verenigingsbestuur:

dr. F.B.G.B.M. Meens (voorzitter), J.L.S. The (secretaris), BA, C.R.C.M. van den Eijnden (penningmeester), MA.

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. C. van Baalen, prof. dr. M.L.M. van Berkel, prof. dr. M.E.B. Derks, prof. dr. Th.L.M. Engelen, prof. dr. W.J.H. Furnée, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. A.A.P.O. Janssens, prof. dr. J. Kok, prof. dr. W.P. van Meurs, prof. dr. M.E. Monteiro, prof. dr. L. Spruit, prof. mr. H.L.E. Verhagen, prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Auteursaanwijzingen en archief (1999-2015) zijn te vinden op onze website.

Prijs van losse nummers: € 7,50. Verkrijgbaar op aanvraag.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2018: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen. Abonnement volgende jaargang opzeggen vóór 1 november. Een abonnement kan niet tussentijds worden stopgezet.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op rekeningnummer NL77 INGB 0008 1693 32 t.n.v. Ex Tempore, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

Inhoud

Redactioneel	80
Artikelen:	
Albertina Oegema 'De zoon smeekte bij zijn vader'	82
De agency van gestrafte kinderen in vroeggrabbijnse parabels	
Nilofar Afzal Watan Naini, Madeleine van Heerd en Tessa Kalsbeek Save the children?	97
De rol van kinderen in de Nederlandse zending in Papoea-Nieuw-Guinea (1866-1903)	
Tim Riswick Overbodig en ongewenst	112
Oorzaken voor het weggeven van dochters ter adoptie in Taiwan (1906-1940)	
Helma van Lierop-Debrauwer Tomboys en flappers	127
Genderrebellie in Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum	
Vaste rubrieken:	
Interview <i>Elise van Nederveen Meerkerk</i>	140
Boeken top 5 <i>Fons Meijer</i>	144
Alumnus <i>Pepijn Reeser</i>	148
Recensies	151
Ivoren Toren	157
Auteursinformatie	160

Redactioneel

Een constante door de hele geschiedenis – en moge dat nog lang zo blijven – is het krijgen van kinderen. Een gelukkig moment voor velen, hoewel het opgroeiproces wellicht vaak met de nodige hobbels gaat. Verschillende tijden hebben echter verschillende mores. Hoe keken mensen in verschillende periodes van de geschiedenis tegen kinderen aan? In welke bronnen verschijnen kinderen, en hoe worden ze daarin gerepresenteerd? En wat kunnen representaties van kinderen ons vertellen over bredere aspecten in de samenleving, zoals gezinsstructuren of conflicten tussen jong en oud? Deze vragen staan in deze editie van *Ex Tempore* centraal.

Albertina Oegema opent deze uitgave met een bijdrage over een fenomeen dat tegenwoordig nog net zo treffend is als in de Oudheid: kinderen die zich misdragen. Specifiek bestudeert ze vroeg-rabbijnse parabels waarin de zoon wordt gestraft door zijn vader. Maar kinderen lieten zich niet zomaar straffen als makke lammetjes, beargumenteert Oegema. Juist de manieren waarop de jongens zelf omgingen met de manieren waarop ze gestraft werden kan ons veel vertellen over de relaties tussen zoon en vader in het antieke Jodendom.

In de bijdrage van Nilofar Afzal Watan Naini, Madeleine van Heerd en Tessa Kalsbeek zijn kinderen vooral vatbaar voor nieuwe indrukken, beïnvloedbaar. De auteurs analyseren de manieren waarop kinderen worden betrokken in het koloniale zendingsdiscours in Papoea-Nieuw-Guinea. Het gaat hier niet alleen om de jeugdige generatie; ook de Papoea's werden als 'kinderlijk' beschouwd door de zendelingen. Afzal Watan Naini, Van Heerd en Kalsbeek benadrukken de wederkerigheid van de relatie tussen de zendelingen en de Papoea's: de culturen versmolten tot op zekere hoogte met elkaar, zo betogen zij.

We blijven in Azië in de bijdrage van Tim Riswick, specifiek Taiwan. Riswick focust zich op de minder fortuinlijke kinderen, in het bijzonder meisjes, die ter adoptie werden aangeboden. Wat voor redenen hadden Taiwanese families voor het weggeven van hun dochters, en hoe past dit binnen de huwelijkspraktijken en familiale hiërarchie in Taiwan? Riswick leidt ons langs een aantal mogelijke verklaringen.

Als laatste duiken we met Helma van Lierop-Debrauwer de boeken in. Vanaf het eind van de negentiende eeuw verschenen er kinderboeken die specifiek gericht waren op meisjes. Het beeld van meisjes in deze boeken is in het verleden vaak bekritiseerd, omdat het vooral het ideaalbeeld van een lief, gehoorzaam meisje zou benadrukken en geen recht zou doen aan de werkelijkheid van veel meisjes. Van Lierop-Debrauwer vindt deze kritiek onterecht en neemt ons bij de hand langs boeken die wel degelijk verdergaan dan dit beeld. Ze laat zien dat de rol van gender in deze boeken veel genuanceerder is dan vaak wordt aangenomen.

Verder vindt u in deze uitgave een interview met Elise van Nederveen Meerkerk, die uit de doeken doet hoe haar uitgebreide carrière haar langs vele

vragen rondom vrouwen- en kinderarbeid heeft geleid. De Boeken Top 5 is daarentegen verzorgd door iemand die nog aan het begin van zijn carrière staat: Fons Meijer, promovendus bij de afdeling Nederlands in Nijmegen. Uiteraard vindt u ook het nodige nieuws uit de Ivoren Toren en een tweetal recensies. Daarnaast is de alumnusrubriek dit keer verzorgd door Pepijn Reeser, die vertelt over de vele paden die hij na zijn studie geschiedenis bewandelde.

Tot slot nemen wij afscheid van een aantal redactieleden, te heten Polle Boot, Daphne Cuppens, Rowin Jansen en Paul Reef. Wij danken elk van hen voor hun inzet en lange toewijding voor het blad, die zonder uitzondering in jaren kan worden uitgedrukt.

Wij wensen u veel leesplezier toe!

'De zoon smeekte bij zijn vader'

De agency van gestrafte kinderen in vroeg-rabbijnse parabels

Albertina Oegema

In het onderzoek naar kinderen in de Grieks-Romeinse Oudheid is het bestraffen van kinderen een regelmatig terugkerend thema. De focus ligt hierbij op de lichamelijke bestraffingen die vrijgeboren, met name minderjarige kinderen van hun vaders, pedagogen, docenten en andere opvoeders ontvingen. Onderzoekers worstelen met de vraag hoe hardvochtig de lichamelijke bestraffingen van kinderen in de praktijk moeten zijn geweest, in hoeverre dergelijke bestraffingen werden geaccepteerd, geadviseerd of ontraden in moraliserende discussies, en in hoeverre lichamelijke bestraffingen juridisch geoorloofd waren.¹ In al deze studies gaat de meeste aandacht uit naar de opvoeders, hun straffen en hun visies, terwijl de kinderen meestal slechts zijdelings voorbij komen als passief object van de strafhandelingen van hun opvoeders.²

Deze dominante focus op de rol van de opvoeder in het onderzoek is waarschijnlijk beïnvloed door de aard van het bronnenmateriaal, aangezien de meeste (literaire) bronnen in de Oudheid geproduceerd zijn door volwassen, vrij-

1 Belangrijke studies voor de (late) Oudheid zijn Richard P. Saller, 'Corporal Punishment, Authority, and Obedience in the Roman Household', in: Beryl Rawson ed., *Marriage, Divorce, and Children in Ancient Rome*. OUP/HRC Series (Canberra-Oxford 1991) 144–165; Christian Laes, 'Child Beating in Roman Antiquity: Some Reconsiderations', in: Katariina Mustakallio e.a. eds., *Hoping for Continuity: Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*. Acta Instituti Romani Finlandiae 33 (Rome 2005) 75–89; Julia Hillner, 'Family Violence: Punishment and Abuse in the Late Roman Household', in: Leslie Brubaker en Shaun Tougher eds., *Approaches to the Byzantine Family*. Birmingham Byzantine and Ottoman Studies 14 (Farnham 2013) 21–45; Julia Hillner, 'Monks and Children: Corporal Punishment in Late Antiquity', *European Review of History—Revue européenne d'histoire* 16 (2009) 773–791. Belangrijke studies voor het vroege en rabbijnse Jodendom zijn John J. Pilch, "'Beat His Ribs While He Is Young" (Sir 30:12): A Window on the Mediterranean World', *Biblical Theology Bulletin* 23 (1993) 101–113; Meir Bar-Ilan, 'The Battered Jewish Child in Antiquity', 1996, 2003, https://faculty.biu.ac.il/~barilm/articles/to_check/bat.html (geraadpleegd 22 maart 2019); Amram Tropper, 'The Economics of Jewish Childhood in Late Antiquity', *Hebrew Union College Annual* 76 (2005) 189–233, aldaar 210–211, 212–213, 228–232; John T. Fitzgerald, 'Proverbs 3:11–12, Hebrews 12:5–6, and the Tradition of Corporal Punishment', in: Patrick Gray en Gail R. O'Day eds., *Scripture and Traditions: Essays on Early Judaism and Christianity in Honor of Carl R. Holladay*. Supplements to Novum Testamentum 129 (Leiden-Boston 2008) 291–317.

2 Sommige auteurs zijn zich van deze keuze bewust, zie Hillner, 'Family Violence', 22.

geboren mannen uit de elite. Het perspectief van kinderen komt hierin vaak marginaal aan bod.³ De focus op de opvoeder roept echter vragen op over de rol die kinderen hadden—of die aan hen werd toebedeeld—in het bestraffingsproces. Presenteren antieke bronnen hen slechts als passieve objecten van strafhandelingen of hadden kinderen handelingsvermogen in het wel of niet ondergaan van hun bestraffingen? Dit handelingsvermogen zal ik in het vervolg aanduiden met de term *agency*. Voor dit concept hanteer ik een brede definitie: het vermogen van een personage om te handelen, spreken, denken en voelen in een specifieke situatie en binnen sociale structuren.⁴

Deze bijdrage richt zich op de weergave van de *agency* van gestrafte kinderen in een veronachtzaamde groep bronnen binnen het onderzoek naar kinderen in de Oudheid: rabbijnse parabels.⁵ Deze parabels zijn geproduceerd door de rabbijnse beweging, een netwerk van Joodse leraren en leerlingen die opkwam in de periode na de Joodse opstand tegen Rome (66–70 g.j.) en die zich bezighield met de studie en uitleg van de Thora. Hoewel de Thora in strikte zin duidt op de vijf boeken van Mozes, geeft deze term in de rabbijnse context ook de voortgaande interpretatie en discussie van de Mozaïsche wet aan. De rabbijnen maakten onder andere gebruik van *midrasj*, een vorm van Bijbelexegese waarmee ze de Hebreeuwse Bijbel interpreteerden en actualiseerden voor hun eigentijdse publiek en waarin ze uiting gaven aan hun eigen sociale en religieuze ideeën en praktijken. Parabels fungeren veelal binnen deze context van *midrasj* als instrument om interpretatieve kwesties in de Hebreeuwse Bijbel te belichten. In parabels wordt de Bijbelpassage in kwestie vergeleken met een kort narratief (de *masjal*-proper) dat elementen uit het dagelijks leven bevat. Vaak gaat deze *masjal*-proper gepaard met een expliciete toepassing (de *nim-sjal*) waarin de noodzakelijke informatie voor de interpretatie van de parabel wordt verschaft of verder wordt uitgewerkt.⁶ Doordat de *masjal*-proper de

3 Voor methodische uitdagingen in het onderzoek naar kinderen in de Oudheid en de toepassing van de *children's perspective* en de *perspective of children*, zie in het bijzonder Reidar Aasgaard, 'Children in Antiquity and Early Christianity: Research History and Central Issues', *Familia* 33 (2006) 23–46; idem, 'How Close Can We Get to Ancient Childhood? Methodological Achievements and New Advances', in: Christian Laes en Ville Vuolanto eds., *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World* (Londen-New York 2017) 318–331.

4 Voor het gebruik van het concept *agency* in de studie naar kinderen in de Oudheid, zie Ville Vuolanto, 'Experience, Agency, and the Children in the Past: The Case of Roman Childhood', in: Christian Laes en Ville Vuolanto eds., *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World* (Londen-New York 2017) 11–24.

5 Parabels komen slechts sporadisch voor in het weinige onderzoek dat naar Joodse kinderen is gedaan, relatief nog het meest veelvuldig in Tropper, 'Economics', 212, 222, 226, 229.

6 Voor een goede introductie op het genre parabel in rabbijnse bronnen, zie David

sociaalhistorische werkelijkheid reflecteert, zijn parabels een belangrijke bron voor (rabbijnse) ideeën over, bijvoorbeeld, familieverhoudingen. Tegelijkertijd biedt de masjal-proper altijd een geconstrueerde versie van deze werkelijkheid, aangezien de narratieve elementen in de masjal-proper worden geselecteerd en gepresenteerd ten behoeve van de nimsjal.

Voor deze bijdrage richt ik mij op parabels in de vroegste rabbijnse geschriften uit circa de derde en vierde eeuw. In de masjal-propers van deze vroeg-rabbijnse parabels komen veelvuldig ouders en kinderen voor, voornamelijk vaders en zoons. Regelmatig wordt verhaald hoe vaders hun kinderen bestraffen of hoe zij hun strafhandeling door een ondergeschikte (bijvoorbeeld een pedagoog) laten uitvoeren. Deze strafhandelingen uit zich niet alleen in fysieke straffen, maar omvatten ook andere handelingen, maatregelen en bevelen waarmee de handelingsvrijheid van de zoon wordt ingeperkt. De vroeg-rabbijnse parabels laten ons zien dat kinderen niet alleen lijdzaam hun vaders' strafhandelingen ondergaan, maar dat ze ook agency toebedeeld kunnen krijgen als ze reageren op deze strafhandelingen. Aan de hand van drie concrete voorbeelden van parabels zal ik bespreken welk spectrum aan reacties aan kinderen in deze bronnen wordt toegeschreven en hoe hun agency in het bestraffingsproces wordt geconstrueerd en gewaardeerd. Per parabel zal ik kort ingaan op de parabel zelf, de strafhandeling van de vader, en de weergave en waardering van de agency van het kind.

1. Gekweld wensen wat je is ontzegd

We beginnen met een parabel waarin de agency van de zoon zich manifesteert in een wens die haaks staat op zijn vaders strafmaatregel. Deze vorm van agency is te vinden in onderstaande parabel uit Mechilta de Rabbi Sjimon bar Jochai, een exegetisch commentaar op het Bijbelboek Exodus dat op naam staat van een tweede-eeuwse rabbijn.⁷ De parabel is deel van een midrasj op Exodus

Stern, *Parables in Midrash: Narrative and Exegesis in Rabbinic Literature* (Cambridge MA 1991). Een collectie van parabels in vroeg-rabbijnse *Midrasjiem* is te vinden in Arie C. Kooyman, *Als een koning van vlees en bloed. Rabbijnse parabels in Midrasjiem* (Baarn 1997). Een tekstkritische editie *cum* commentaar op de parabels in de vroeg-rabbijnse geschriften Mechilta de Rabbi Jisjmaël en Mechilta de Rabbi Sjimon bar Jochai is recentelijk gepubliceerd in Lieve M. Teugels, *The meshalim in the Mekhilotot: An Annotated Edition and Translation of the Parables in Mekhilta de Rabbi Yishmael and Mekhilta de Rabbi Shimon bar Yochai*. Texts and Studies in Ancient Judaism 176 (Tübingen 2019).

⁷ Een andere versie van de parabel is te vinden in Sifree Num. 89 (//Sifree Z. Num. 11:9). Deze versie verschilt sterk van de versie in Mech. R. Sjim. Joch. 16:4, vooral omdat de zoon in de masjal-proper hier zijn vader níét vaker dan op het moment van zijn levensonderhoud lijkt te willen begroeten. Dit is een ander type reactie van een kind op zijn vaders strafhandeling die ik in het bestek van deze bijdrage niet kan bespreken. In de nimsjal staat deze schijnbare onwilligheid van de zoon voor Israëls onwil om God te begroeten.

16:4, waarin God aankondigt dat hij Israël manna zal geven in de woestijn, na hun uittocht uit Egypte. De uitleg van de midrasj is specifiek gericht op de vraag waarom God de Israëlieten in dit vers toestaat om 'een dagelijkse portie voor die dag' (דבר־יום ביום) van dit manna te verzamelen. Waarom kiest God voor een dagelijkse en niet voor, bijvoorbeeld, een jaarlijkse mannavorziening? Met de parabel geeft de midrasj een verklaring voor deze keuze. De tekst van de parabel in zijn omliggende midrasj-context is als volgt:

Een andere interpretatie: 'een dagelijkse portie voor die dag' (Ex 16:4).

R. Sjimon zegt: Vanwege de liefde van Israël werd er aan hen een dagelijkse portie voor die dag gegeven.

Men zou het kunnen vergelijken met een parabel. Waar lijkt het op? Op een koning van vlees en bloed die boos was op zijn zoon. Hij zei: 'Hij mag me alleen aan het begin van het jaar zien. Laat hem (dan) komen en zijn levensonderhoud ontvangen.' Hij [de zoon] kreeg zijn onderhoud (voor) het gehele jaar, maar hij was zeer gekweld: 'O, kon ik mijn vader zien en niet mijn onderhoud krijgen!' Zodra hij [de koning] zich met hem had verzoend, zei hij: 'Laat hem iedere dag komen en zijn levensonderhoud ontvangen.' De zoon zei: 'Het is het waard, als ik alleen maar de koning iedere dag zie, het is het waard.'

Zo Israël. Vanwege hun liefde werd er een dagelijks levensonderhoud aan hen gegeven, zodat ze smeekten en de *sjechina* iedere dag begroetten.

(Mech. R. Sjim. Joch. 16:4)⁸

In deze midrasj stelt Rabbi Sjimon, dezelfde rabbijn als aan wie het boek is toegeschreven, dat Gods keuze om Israël een dagelijkse mannavorziening te geven kan worden verklaard door Israëls liefde. De parabel licht deze uitleg toe.

De masjal-proper van de parabel (beginnend met 'Op een koning van vlees

Met een dagelijkse voorziening van het manna zorgt God ervoor, aldus de nimsjal, dat de Israëlieten hun harten tot hem keren.

8 De tekst van Mechilta de Rabbi Sjimon bar Jochai is slechts deels in manuscripten bewaard gebleven. De rest van de tekst is gereconstrueerd op basis van de middeleeuwse midrasj-collectie Midrasj Hagadol. De geciteerde parabel behoort tot deze gereconstrueerde tekst. Mijn vertaling is gebaseerd op de standaardeditie van Mechilta de Rabbi Sjimon bar Jochai: J.N. Epstein en E.Z. Melamed, *Mekhilta d'rabbi Šim'on b. Jochai. Fragmenta in Geniza Cairensi reperta digessit apparatus critico, notis, praefatione instruxit*. The Louis M. and Minnie Epstein Series 2 (Jerusalem 1955) 106–107.

en bloed') verhaalt over een koning die uit boosheid verordent dat zijn zoon hem alleen aan het begin van het jaar mag zien, als hij zijn levensonderhoud ontvangt. Wanneer de zoon zijn levensonderhoud krijgt voor het gehele jaar, is hij echter zeer gekweld en wenst hij zijn vader ook te zien op andere momenten dan zijn levensonderhoud.⁹ Als de koning zich weer verzoent met zijn zoon, verordent hij dat zijn zoon iedere dag zijn levensonderhoud in ontvangst mag komen nemen—maar hij geeft niet aan dat hij zijn zoon ook wenst te zien. Het is dus onduidelijk of de koning de wens van zijn zoon inwilligt. Dit verklaart de afsluitende reactie van de zoon, waarin hij stelt dat deze verordening het voor hem waard zou zijn als hij alleen maar zijn vader iedere dag zou zien. De nimsjal (beginnend met 'Zo Israël') herhaalt R. Sjimons introducerende uitleg dat het vanwege Israëls liefde is dat God hen dagelijks van manna voorziet. In het licht van de masjal-proper suggereert de parabel dat de hypothetische situatie van een jaarlijkse mannavoorziening Israël (net als de zoon) verdriet zou bezorgen, aangezien de Israëlieten God ook graag op andere momenten zouden willen zien. Met een dagelijkse gave van het manna speelt God in op deze wens van Israël. Door de dagelijkse mannavoorziening kunnen de Israëlieten iedere dag om een gunst vragen—mogelijk om het zien van God zelf—en de sjechina (de naam voor Gods aanwezigheid op aarde) begroeten.¹⁰

De strafhandeling van de koning in de masjal-proper betreft een inperking van het aantal contactmomenten dat zijn zoon met hem heeft, maar deze strafhandeling lijkt ook een reductie van het aantal momenten in te houden waarop de zoon zijn levensonderhoud ontvangt. Het straffende karakter van deze verordeningen wordt onderstreept door de boosheid (כעס) van de koning, aangezien boosheid in de Oudheid werd geconstrueerd als iemands wens om iemand anders te vergelden voor het schenden van diens eer en status.¹¹ Mogelijk is de aanname van de parabel dat de koning de contact- en levensonderhoudmomenten van zijn zoon inperkt als vergelding voor een voorafgaande

9 Vgl. Teugels, *Meshalim*, 348.

10 Syntactisch lijken zowel מחלין ('smekend') als מקבילין ('begroetend') פני שכינה (lett. 'het gezicht van de sjechina') als object te hebben: יהיו מחלין ומקבילין פני שכינה ('zij smeken en begroeten de sjechina'). Vgl. Teugels, *Meshalim*, 346.

11 Vgl. Aristoteles, *Rhet.* 2.2.1–2 (1378a–b). Voor rabbijnse passages, zie bijv. m. Avot 5:2; t. Ber. 4:17; Mech. R. Jisjm. Pischa 1:135–141; Mech. R. Jisjm. Bachodesh 1:65–79; Sifree Num. 104, 137; Sifree Deut. 344. Voor de constructie van woede in de klassieke en late Oudheid, zie David Konstan, 'Aristotle on Anger and the Emotions: The Strategies of Status', in: Susanna Braund en Glenn W. Most eds., *Ancient Anger: Perspectives from Homer to Galen*. Yale Classical Studies 32 (Cambridge 2003) 99–120; David Konstan, *The Emotions of the Ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature*. Robson Classical Lectures (Toronto 2006). In de nimsjal is het onduidelijk of de hypothetische jaarlijkse mannavoorziening ook impliceert dat God boos is op Israël en dat hij hen wil vergelden voor een overtreding.

handeling of uiting van de zoon waarmee hij de eer van de koning heeft aangestast. Voor zijn strafhandeling buit de koning zijn positie als het hoofd van het huishouden uit, omdat hij door zijn controle over het materiële bezit van zijn huishouden kan beslissen wanneer hij zijn zoon in zijn levensonderhoud voorziet (en in welke mate). Hiermee veronderstelt de masjal-proper een sociaalhistorische context waarin vaders door middel van geld of goederen in het levensonderhoud van hun oudere, reeds volwassen zoons voorzagen.¹² Deze controle van de koning over de contact- en levensonderhoudmomenten van zijn zoon schetst een beeld van God die in de nimsjal door zijn exclusieve controle over de mannavoorziening bepaalt wanneer en in welke mate de Israëlieten hun voedsel in de woestijn ontvangen.

De reactie van de zoon op zijn vaders strafhandeling wordt gekarakteriseerd met het participium מתבלקט, een in rabbijnse geschriften zeer zeldzaam werkwoord dat mogelijk 'sterk wensen' of 'zeer gekweld' betekent.¹³ De zoon uit de wens dat hij zijn vader zou willen zien op andere momenten dan zijn levensonderhoud. Hij is dus niet gelukkig met zijn vaders strafhandeling, maar zijn handelingsruimte lijkt te worden ingeperkt door zijn vader die als het hoofd van het huishouden bepaalt wanneer zijn zoon hem te zien krijgt en wanneer hij zijn levensonderhoud ontvangt. Hoewel de zoon een wens heeft die haaks staat op de strafhandeling van de koning, probeert hij zijn wens niet te realiseren. Deze agency van de zoon lijkt in de parabel positief te worden gewaardeerd, waarschijnlijk door het affectieve element dat in de wens van de zoon tot uitdrukking komt. Deze waardering blijkt voornamelijk uit de nimsjal. Waar de masjal-proper niet duidelijk maakt of de koning zich weer verzoent met zijn zoon vanwege diens wens om hem te zien, geeft de nimsjal expliciet aan dat het vanwege Israël's liefde is dat ze een dagelijkse mannavoorziening krijgen en God kunnen begroeten. Israël's wens wordt dus door God beloond.

12 Vgl. m. B. Bat. 8:7, 8 waarin het onderhoud van volwassen (גדולי) zoons en dochters wordt aangeduid met de wortel פרינס ('verschaffen, onderhouden'), terwijl voor het onderhoud van minderjarige (קטין) zoons en dochters de wortel זון ('ondersteunen, voeden') wordt gebruikt. Dezelfde wortel פרינס komt in de parabel voor. De parabel zou een soort *peculium* kunnen veronderstellen, zie E. Eyben, *De jonge Romein volgens de literaire bronnen der periode ca. 200 v. Chr. tot ca. 500 n. Chr.* Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren 39.81 (Brussel 1977) 195. Onder Egyptische papyri uit de Ptolemeïsche en Romeinse tijd komen verwijzingen voor naar geld, kleding, olie e.d. (incl. salaris voor de leraar) die studenten ontvangen (of graag willen ontvangen) van hun ouders of andere goede gevers, zie Bernard Legras, *Néotés. Recherches sur les jeunes grecs dans l'Égypte ptolémaïque et romaine.* École pratique des hautes études, IVe section, Sciences historiques et philologiques III, Hautes études du monde gréco-romain 26 (Genève 1999) 23–30, 34–46.

13 Vgl. Teugels, *Meshalim*, 347.

2. Smeken om de intrekking van het bevel

De volgende parabel impliceert eveneens dat een zoon een wens heeft die haaks staat op zijn vaders strafmaatregel, maar deze zoon doet een expliciete poging om zijn wens te realiseren. Deze parabel is te vinden in Sifree Numeri, een exegetisch commentaar op het Bijbelboek Numeri. Het is onderdeel van een grotere midrasj op Deut 3:23–4:1 dat in Sifree Num. 134–136 is ingevoegd. In Deut 3:23–25 smeekt Mozes God om de Jordaan te mogen oversteken en het door God beloofde land te mogen zien. God had Mozes namelijk aangekondigd dat hij zou sterven voordat hij het land binnen zou gaan.¹⁴ De midrasj probeert een opvallende overgang in Gods reactie op Mozes' smeekbede te verklaren. God wordt namelijk eerst boos op Mozes en verbiedt hem om nog langer 'over deze zaak' (בדבר הזה) te spreken (v. 26). Daarna draagt God Mozes echter op om de top van de Pisga te beklimmen en het land te bekijken (v. 27). Deze overgang roept voor de rabbijnen de vraag op waarom God Mozes opeens toestaat het land te bekijken, terwijl hij hem net nog had verboden om er verder over te spreken. Het antwoord vinden de rabbijnen in het tekstelement 'over deze zaak' (בדבר הזה) (v. 26). Volgens hen duidt 'deze' zaak erop dat Mozes over deze specifieke zaak niets meer mag zeggen. Hierdoor ontstaat de hermeneutische ruimte dat Mozes over iets anders wel een verzoek bij God in mag dienen. De parabel borduurt hierop voort. De tekst van de parabel in zijn omliggende midrasj-context is als volgt:

'Ga niet verder [met mij (God) over deze zaak te spreken]' (Deut 3:26).

Hij [God] zei tot hem [Mozes]: 'Mozes, smeeik mij niet over deze zaak, maar beveil mij over andere zaken en ik zal ze doen.'

Een parabel. Waar lijkt het op? Op een koning die een hard beveil tegen zijn zoon uitvaardigde. De zoon smeekte bij zijn vader. Hij [de koning] zei tot hem [de zoon]: 'Smeek mij niet over deze zaak, maar beveil mij over een andere zaak en ik zal het doen.'

Zo zei de Heilige Gezegend Zij Hij tot Mozes: 'Mozes, smeeik mij niet over deze zaak, maar beveil mij over een andere zaak en ik zal het doen. "Als jij iets beveilt, dan zal het voor jou worden vervuld" (Job 22:28).' Hij [Mozes] zei tot hem [God]: 'Indien niet, toon het mij toch!' Hij zei tot hem: 'Aangaande deze zaak zal ik jou verhooren.'

14 In de Hebreeuwse Bijbel wordt dit verbod herleid tot Meriba, waarin Mozes en Aäron God niet zouden hebben geëerd bij het slaan van water uit de rots (Num 27:14; vgl. Num 20:12). In Deut 3:26 zegt Mozes echter dat God toornig was op hem vanwege de Israëlieten.

(Sifree Num. 135)¹⁵

In een eerste introducerende uitleg wordt Gods verbod in Deut 3:26 geherinterpreteerd als een uitnodiging aan Mozes. Weliswaar draagt God Mozes op om niet meer ‘over deze zaak’ (בדבר זה; vgl. Deut 3:26) te smeken, maar God nodigt Mozes ook uit om hem over iets anders te bevelen. Dit laatste bevel belooft God uit te zullen voeren.

De uitnodiging van God wordt toegelicht met een parabel, waarvan de masjal-proper (beginnend met ‘Op een koning’) beschrijft hoe een koning een hard bevel tegen zijn zoon uitvaardigt. Als de zoon vervolgens bij de koning gaat smeken over het bevel, verbiedt de koning hem, in vrijwel dezelfde bewoordingen als God in de introducerende uitleg, er nog verder over te smeken. De zoon mag de koning echter wel over iets anders bevelen. Dit belooft de koning vervolgens uit te zullen voeren. De nimsjal (beginnend met ‘Zo zei de Heilige Gezegend Zij Hij tot Mozes’) herhaalt de eerdergenoemde woorden van God en de koning. Vervolgens werkt de nimsjal Gods uitnodiging aan Mozes om hem over iets anders te bevelen verder uit. God citeert eerst Job 22:28, waarin staat dat als een mens iets beveelt, dit wordt ingewilligd (namelijk door God). Hierop doet Mozes een nieuw verzoek aan God: als hij het land niet binnen mag gaan, dan zou hij graag willen dat God hem het land toont. De nimsjal eindigt met Gods aankondiging dat hij dit verzoek zal verhoren. Hiermee creëren de rabbijnen een bruggetje naar Deut 3:27, waarin God Mozes opdraagt de top van de Pisga te beklimmen en het land te bekijken.

De strafhandeling van de koning in deze parabel bestaat uit een hard bevel (גזירה קשה). Hiermee roept de masjal-proper een (rabbijns) discours van politieke en religieuze autoriteit op waarin een persoon of instituut met autoriteit bevelen, voorzorgsmaatregelen of verboden uitvaardigt, soms met een straffend karakter.¹⁶ Met het harde bevel geeft de koning uitdrukking aan zijn autoriteit als vader en koning, maar de inhoud van zijn bevel of de reden ervoor

15 Mijn vertaling is gebaseerd op Ms Vat. Ebr. 32 (Vat. Ebr. 32), het oudste volledige manuscript dat van Sifree Numeri bewaard is gebleven. Omdat dit manuscript door een *homoioteleuton* de masjal-proper niet weergeeft, is dit gedeelte gereconstrueerd op basis van Ms Berlijn. De transcriptie van beide manuscripten is te raadplegen op Torat Ha-Tannaim van de Bar-Ilan University, <https://www.biu.ac.il/js/tannaim/> (geraadpleegd 14 maart 2019).

16 Marcus Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, 3 vols. (Hawthorne CA 2007; herdruk van Londen 1886–1903) 1:231 s.v. גזר: ‘to institute a precautionary measure; to enact a prohibition, to decree (mostly in a restrictive sense)’. Voor het straffende karakter van de wortel גזר en zijn derivaten, zie bijv. m. Arach. 3:5; t. Rosj Sjan. 1:13; t. Ned. 2:4; t. Sota 8:6; 10:4; Mech. R. Jisjm. Sjurata 4:47–50 (de nimsjal van een contrastparabel); Sifree Num. 42, 82, 104, 116; Sifree Deut. 29, 40, 50, 339.

(wangedrag van de zoon?) wordt niet geëxpliciteerd door de masjal-proper. In de nimsjal is het echter duidelijk dat deze maatregel staat voor Gods verbod aan Mozes om het land binnen te gaan, een verbod waarmee God volgens de Thora Mozes bestraft voor het gebrek aan eer dat hij aan God betoonde toen hij water uit de rots sloeg bij Meriba (Num 27:14; vgl. Num 20:12).

In de masjal-proper bestaat de agency van de zoon uit het smeken (שקב) van zijn vader over het bevel. Smeekbedes waren een sociaal geaccepteerde strategie in de Oudheid waarmee iemand om andermans gunst vroeg en daarbij zijn (of haar) eigen nederigheid uitdrukte.¹⁷ In rabbijnse literatuur komt het werkwoord שקב (in de betekenis van ‘smeken’) veelal voor in de context van de God-mensrelatie waarin mensen (of hun bemiddelaars) God smeken om zijn bevelen en bestraffingen te herroepen of om af te zien van dergelijke bevelen en bestraffingen na gepleegde overtredingen.¹⁸ De smeekbede van de zoon impliceert dus dat hij een gunst van zijn vader wil krijgen, waarschijnlijk het intrekken van het harde bevel. Door zijn afhankelijkheid van en nederigheid ten opzichte van zijn vader uit te drukken in zijn smeekbedes, hoopt de zoon invloed uit te oefenen op zijn vader, zodat die zijn wens wil vervullen.

De weergave van deze vorm van agency lijkt positief te worden gewaardeerd in de parabel. Mogelijk door de sociaal geaccepteerde methode van smeekbedes en de uitdrukking van nederigheid door zijn zoon stelt de koning zich enigszins welwillend op: hoewel hij niet de smeekbede van zijn zoon wil (of kan) vervullen, geeft hij hem de ruimte hem over iets anders te bevelen. Door het gebruik van dezelfde wortel נצו (‘bevelen’) als bij het uitvaardigen van zijn eigen bevel lijkt de koning de rollen tussen hem en zijn zoon even om te keren. Deze waardering van de agency van de zoon staat ten dienste van de nimsjal, waarin de smeekbede van Mozes eveneens niet door God wordt vervuld maar wel leidt tot Gods uitnodiging aan Mozes om hem over iets anders te bevelen. Dit leidt overigens niet tot een volledige omkering van de rollen, aangezien Mozes’ nieuwe verzoek om het land getoond te krijgen niet in de vorm van een bevel maar in de vorm van een smeekbede is geformuleerd.¹⁹

17 Vgl. Erskines observaties over de smeekbedes waarmee de Grieken reageerden op de woede van de Romeinen in Polybius’ *Historiae*, zie Andrew Erskine, ‘Polybius and the Anger of the Romans’, in: Douglas Cairns en Laurel Fulkerson eds., *Emotions between Greece and Rome*. Bulletin of the Institute of Classical Studies 125 (Londen 2015) 1–23, aldaar 8–9, 11–12. Zie ook Aristoteles’ uitleg dat boze mannen mild reageren op mensen die iets nodig hebben en hen erover smeken (παραιτέομαι) ‘want zij [de smekelingen] zijn nederiger’ (ταπεινότεροι γάρ) (*Rhet.* 2.3.8 [1380a]).

18 Zie bijv. m. B. Kam. 8:7; t. B. Kam. 9:29; Mech. R. Jisjm. Wajassa 7:23–31; Mech. R. Jisjm. Amalek 2:70–74; Sifra Sjemini 1:19; Sifree Num. 92, 134, 136, 138; Sifree Deut. 29, 30, 326.

19 Het gebruik van het partikel ‘toch’ (אך) in Mozes’ nieuwe verzoek wijst hierop, aangezien dit partikel in rabbijnse literatuur expliciet als een kenmerk van een smeek-

3. Wel doen wat niet mag

De laatste reactie van een kind op zijn vaders strafmaatregel betreft een zoon wiens handelingen in strijd zijn met zijn vaders strafmaatregel. Deze vorm van agency is te vinden in een parabel in Sifree Num. 134.²⁰ De parabel volgt hier op een citaat van Deut 32:49, dat nagenoeg hetzelfde is als Num 27:12, waarin God Mozes beveelt om het gebergte van de Abarim (in het Over-Jordaanse gebied) te beklimmen om het land te bekijken. Echter, eigenlijk vormt de parabel het begin van de grotere midrasj op Deut 3:23–4:1 waartoe ook de parabel in de voorgaande sectie behoorde. De parabel probeert het moment van Mozes' smeekbede in Deut 3:23 te verklaren: waarom smeekt Mozes God om het land te mogen binnengaan (Deut 3:23–25) nádat Israël de koningen Sichon en Og in het Over-Jordaanse gebied heeft verslagen en de stammen Ruben, Gad en Manasse hun gebieden daar in bezit hebben genomen (Deut 2:26–3:20)? Als kader voor de parabel spelen de rabbijnen met de schijnbare inconsistentie tussen drie zaken: 1. Mozes' aanwezigheid in het Over-Jordaanse gebied (dat door de verdeling onder de drie stammen nu ook tot het land van Israël behoort, vgl. Deut 3:18); 2. Gods eerdere aankondiging dat Mozes zou sterven vóórdát hij het land binnen zou trekken (Num 20:12; 27:13–14); 3. de nieuwe formulering van Gods verbod dat Mozes niet de Jordaan over mag steken (Deut 3:27). De parabel in zijn omliggende midrasj-context is als volgt:

'En Yhwh zei tot Mozes: "Beklim dit gebergte Abarim, de berg Nebo"' (Deut 32:49; vgl. Num 27:12).

Dit is het erfdeel van de Rubenieten en de Gadieten. Want toen Mozes het erfdeel van de Rubenieten en de Gadieten binnenging, verheugde hij zich en zei hij: 'Ik denk dat hij [God] de eed jegens mij ontbonden heeft.' En hij begon smeekbedes uit te storten voor de Plaats [d.w.z. God].

Een parabel. Waar lijkt het op? Op een koning van vlees en bloed die zijn zoon beval dat hij niet de deur van zijn paleis binnen mocht gaan. Hij [de zoon] ging het poortgebouw binnen en hij [de koning] was achter hem. De binnenplaats en hij was achter hem. De eetzaal en hij was achter hem. Zodra hij op het punt stond de slaapkamer binnen te gaan, zei hij: 'Mijn zoon, vanaf hier en verder is het voor jou verboden.'

bede wordt gezien, zie o.a. Mech. R. Jisjm. Amalek 2:41//Mech. R. Sjim. Joch. 17:14; Sifree Num. 80, 103, 105, 134; Sifree Z. Num. 10:31; 12:13; Mech. Deut. 3:25.

²⁰ Deze parabel komt in verschillende versies voor in verschillende vroegrabbijnse Midrasjiem: Mech. R. Jisjm. Amalek 2:22–27//Mech. R. Sjim. Joch. 17:14; Sifree Num. 134; Sifree Deut. 29//Mech. Deut. 3:27. In het bestek van dit artikel beperk ik mij tot de versie in Sifree Num. 134.

Zo, toen Mozes de erfenis van de Rubenieten en de Gadieten binnenging, verheugde hij zich en zei hij: 'Ik denk dat hij [God] de eed jegens mij heeft ontbonden.' Hij begon smeekbedes uit te storten voor de Plaats [d.w.z. God].

(Sifree Num. 134)²¹

De anonieme, introducerende uitleg verklaart dat Mozes blij was toen hij het erfdeel (d.w.z. het landsdeel) van de Rubenieten en de Gadieten in het Over-Jordaanse gebied binnentrok (de halve stam Manasse wordt niet genoemd), omdat hij hieruit afleidde dat God mogelijk zijn verbod ('de eed') om het land binnen te gaan had ingetrokken. Daarom begint Mozes smeekbedes uit te storten (in Deut 3:23). De parabel licht deze uitleg nader toe.

De masjal-proper van de parabel (beginnend met 'Op een koning van vlees en bloed') beschrijft hoe een koning zijn zoon beveelt om het paleis niet binnen te gaan. De zoon slaat echter het bevel van zijn vader in de wind, want hij betreedt achtereenvolgens verschillende ruimtes van het paleis. Telkens loopt de koning achter hem aan. Pas als de zoon de slaapkamer binnen wil gaan, verbiedt de koning hem nog verder te gaan. De nimsjal herhaalt de bewoordingen van de introducerende uitleg en richt zich dus weer op het moment van Mozes' smeekbedes. Het veronderstelt dat God, net als de koning, eerst een algemeen verbod op het betreden van het land (het paleis) tegen Mozes (zijn zoon) had uitgevaardigd, maar dat hij dit verbod nader inperkte toen Mozes het hart van Israëls land (het slaapvertrek) binnen wilde gaan. Mozes kon zich dus door het Over-Jordaanse gebied bewegen, omdat God, net als de koning, er niets van zei. Aangezien de zoon in de masjal-proper geen smeekbedes uit, lijkt de nimsjal de parabel te verbinden met Mozes' smeekbede in Deut 3:23–25.

De strafhandeling van de koning bestaat in de masjal-proper uit een bevel aan de zoon om het paleis niet binnen te gaan. Mogelijk roept dit bevel een sociaalhistorische praktijk op waarin de vader, als het hoofd van het huishouden, het recht had om zijn zoon te verstoten. In het antieke Griekenland en Rome fungeerde verstoting als strafmaatregel voor ernstig wangedrag van een zoon of dochter. De gevolgen waren aanzienlijk voor het kind: verbanning uit het vaderlijke huis, verstoting uit de vaderlijke familie, onterving, verlies van levensonderhoud, en schaamte.²² Aangezien de koning in de masjal-proper zijn

21 Mijn vertaling is gebaseerd op Ms Vaticaan 32 (Vat. Ebr. 32), het oudste volledige manuscript dat van Sifree Numeri bewaard is gebleven. De transcriptie is te raadplegen op Torat Ha-Tannaim van de Bar-Ilan University, <https://www.biu.ac.il/js/tannaim/> (geraadpleegd 14 maart 2019).

22 Plato, *Leg.* 11.928e–929d; Dionysius van Halicarnassus, *Ant. Rom.* 2.26.3; Philo, *Virt.* 192; Seneca, *Clem.* 1.15.2, 7; Quintilianus, *Decl. min.* 271.18; *Inst.* 7.4.27; Plutarchus, *Them.* 2.6; Lucianus, *Abdic.* proem, 1, 15, 16, 20. Voor een klassieke, juridische georiënteerde studie naar de verstoting van kinderen door hun vader in Griekenland en Rome geduren-

zoon alleen de toegang tot het paleis ontzegt, is het onduidelijk of hij zijn zoon formeel verstoot.²³ Wel zal de associatie met verstoting het bevel van de koning een dreigend karakter hebben geven en de mogelijke sociale en financiële consequenties voor de zoon hebben opgeroepen. In de nimsjal staat de strafhandeling van de vader voor Gods verbod ('de eed') aan Mozes om het land binnen te trekken. Net als bij verstoting heeft dit verbod grote consequenties voor Mozes, niet alleen emotioneel maar mogelijk ook sociaal-religieus (aantasting van diens eer als religieuze leider en van de Thora).²⁴

In zijn reactie negeert de zoon het gebod van zijn vader en betreedt het paleis. De reden hiervoor wordt niet genoemd, al kunnen de zware sociale en financiële consequenties van verbanning als reden zijn verondersteld. De agency van de zoon lijkt een doel uit te drukken (het betreden van het paleis) dat haaks staat op zijn vaders bevel. In plaats van zijn vader te bewegen om het bevel in te trekken, doet de zoon echter wat hij zelf wil. In het licht van de breed gedragen sociale norm in de Oudheid dat kinderen hun ouders moeten eren en gehoorzamen kan dit eigengereide gedrag van de zoon als disrespectvol zijn gezien. Mogelijk tastte het ook de eer en de autoriteit van de koning aan.²⁵ De koning laat het gedrag van de zoon echter eerst begaan, waardoor hij het impliciet lijkt te valideren. Pas bij de slaapkamer tolereert hij het niet langer en perkt hij de handelingsruimte van de zoon opnieuw en verder in.

Deze ruimte tussen het opleggen en handhaven van het bevel is het punt waarop de nimsjal de meeste nadruk legt. Doordat God Mozes er niet van weer-

de de Oudheid, zie Michael Wurm, *Apokeryxis, Abdicatio und Exhereditio* (München 1972). De (rechts)gevolgen van verstoting behandelt Wurm vooral op pp. 15–16, 17, 35–38, 41, 59–62, 67–69, 77, 102–103.

23 Een vroegrabbijnse parabel in Mech. R. Jisjm. Besjallach 4:35-41 is terminologisch duidelijker. Hierin verbant (טרד; Ms Oxford gebruikt de wortel טרר ['verwerpen']) een boze koning zijn zoon expliciet. Met de wortel טרד worden in rabbijnse bronnen enkele Bijbelse verdrijvingen geduid, zoals van Adam en Eva uit de hof van Eden (Avot R. Nat. A 1; B 1, 13, 42) of van Hagar uit het huis van Abraham (t. Sota 5:12).

24 In de rabbijnse literatuur lijkt Mozes bewust te zijn van de sociaal-religieuze gevolgen van Gods verbod voor zijn eigen status en dat van de Thora. Een midrasj op Deut 3:23 ('En ik smeekte God toen om genade') in Sifree Deut. 26 voert Mozes op als spreker die God vraagt om zijn zonde (de rebellie bij Massa en Meriba) in de Thora op te schrijven, zodat de mensen begrijpen waarom hij moet sterven voordat hij het land kan betreden. Hij vermoedt dat de mensen anders zullen denken dat hij een grote zonde heeft begaan, zoals het vervalsen van de Thora of iets verkondigen dat niet door God is bevolen.

25 Voor een uitgebreide studie naar Griekse en Romeinse, vroeg-Joodse en nieuwtestamentische ideeën over de plichten van kinderen in de kind-ouderrelatie, waarbij het belang van het eren van en het gehoorzamen aan de ouders veelvuldig voorkomt, zie Peter Balla, *The Child-Parent Relationship in the New Testament and Its Environment*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 155 (Tübingen 2003).

houdt om het erfdeel van de Rubenieten en de Gadieten te betreden, lijkt hij impliciet diens gedrag, dat in feite haaks staat op Gods eerdere verbod, te tolereren en misschien zelfs goed te keuren. Het verklaart Mozes' blijdschap dat God zijn verbod mogelijk heeft ingetrokken en de smeekbedes die hij daarom uitstort. Het is dit perspectief dat voor de samenstellers van de midrasj het meest relevant is, aangezien ze het in een volgende midrasj actualiseren voor hun eigentijdse publiek: als Mozes zich al niet afsneed van Gods barmhartigheid ondanks het bevel dat God tegen hem had uitgevaardigd, dan kan de rest van de mensheid des te meer een beroep doen op Gods barmhartigheid!

Conclusie

De voorgaande discussie heeft ons laten zien dat rabbijnse parabels, ondanks de weinige aandacht die aan dit genre is besteed in het onderzoek naar kinderen in de Oudheid, een belangrijke bron van informatie zijn voor (rabbijns-Joodse) ideeën over zonen in relatie tot hun vaders. In dit geval maakten de parabels duidelijk dat de uitoefening van autoriteit door de vader, zoals in diens strafhandelingen, niet de agency van het kind hoefde uit te sluiten. De drie vroeg-rabbijnse parabels kenschetsten een vader die zijn autoriteit over zijn zoon deed gelden en tot een maatregel besloot waarmee de handelingsruimte van zijn zoon werd ingeperkt. Binnen en buiten de sociale en juridische kaders van hun vaders autoriteit ondergingen de zoons echter niet lijdzaam hun vaders strafhandeling, maar reageerden ze erop. Hierbij werd aan de zoons een vorm van *resistance agency* toegekend waarin de zoons het oneens waren met, onderhandelden over en zich niet hielden aan de strafhandeling van hun vader, al schikten ze zich voor het bereiken van hun conflicterende wensen en doelen wel meer of minder naar hun vaders autoriteit.²⁶ Het feit dat deze agency van de zoons werd beloond dan wel getolereerd in het bestek van de parabel suggereert dat er enige ruimte en mogelijk zelfs waardering was voor het verzet van de zoon in de constructie van vader-zoonrelaties, vooral als het samenging met een meer ondergeschikte en affectieve houding ten opzichte van de vader.

Hiermee laten vroeg-rabbijnse parabels het belang zien om antieke bronnen meer te lezen met het oog op het perspectief van kinderen. De agency van kinderen legt de dynamiek van de ouder-kindrelatie (of van andere relaties met kinderen) bloot die zou ontbreken als alle aandacht in het onderzoek uit zou gaan naar het perspectief van de opvoeder. Voor deze bijdrage heb ik mij gericht op de agency van het kind in het bestraffingsproces en aangetoond hoe Joden in de late Oudheid deze agency hebben geconstrueerd in vroeg-rabbijnse parabels. Hoewel het hier niet gaat om een persoonlijke getuigenis door een kind maar om een constructie van een volwassen mannelijke elite voor de uitleg

26 Voor *resistance agency* zie Kelsy C. Burke, 'Women's Agency in Gender-Traditional Religions: A Review of Four Approaches', *Sociology Compass* 6 (2012) 122–133, aldaar 124–125.

van de Thora, suggereren deze parabels dat het laatantieke Joodse huishouden weliswaar 'a very isolated and bleak place indeed' is voor kinderen maar dat kinderen ook de wens hadden en enige ruimte kregen om invloed uit te oefenen op hun vaders strafhandelingen.²⁷

Afkortingenlijst van gebruikte rabbijnse bronnen

De afkortingen van rabbijnse bronnen zijn grotendeels gebaseerd op Billie Jean Collins e.a. eds., *The SBL Handbook of Style: For Biblical and Related Disciplines*. 2e druk (Atlanta 2014). Voor de Nederlandse transcriptie van de Hebreeuwse namen van deze bronnen volg ik www.sofeer.nl. Hieronder volgt een overzicht van de gebruikte afkortingen.

1. Talmoedische literatuur

m.	Misjna
t.	Tosefta
j.	Talmoed Jeroesjalmi (Palestijnse Talmoed)
b.	Talmoed Bavli (Babylonische Talmoed)

Deze afkortingen worden gevolgd door de afkorting van het individuele traktaat:

Arach.	Arachien
Avot	Avot
B. Bat.	Baba Batra
B. Kam.	Baba Kama
Ber.	Berachot
Ned.	Nedariem
Rosj Sjan.	Rosj Hasjana
Sota	Sota

2. Andere rabbijnse geschriften

Avot R. Nat.	Avot de Rabbi Natan
Mech. R. Jisjm.	Mechilta de Rabbi Jisjmaël
Mech. R. Sjim. Joch.	Mechilta de Rabbi Sjimon bar Jochai
Sifra	Sifra
Sifree Num.	Sifree Numeri
Sifree Z. Num.	Sifree Zoeta Numeri
Sifree Deut.	Sifree Deuteronomium
Mech. Deut.	Mechilta Deuteronomium

27 Het citaat 'a very isolated and bleak place indeed' stamt uit Hillner, 'Family Violence', 40, die hiermee op basis van haar analyse van Romeinse wetgeving over en christelijke visies op het gebruik van geweld door de *pater familias* een indruk wil geven van het karakter van het Romeinse huishouden vanuit het perspectief van de gestrafte.

Waar de tractaat- en hoofdstukindelingen bij de meeste van deze geschriften zijn gestandaardiseerd, is dat bij Mechilta de Rabbi Jisjmaël niet het geval. Voor dit artikel volg ik de traktaatindeling in Jacob Z. Lauterbach, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and Early Editions, with an English Translation, Introduction, and Notes*. 2 vols. (Philadelphia 2004). Bij Mechilta de Rabbi Jisjmaël wordt de naam van het traktaat gevolgd door een hoofdstuk- en regelnummer. Deze zijn ook gebaseerd op deze editie.

3. Afkortingen van Griekse en Romeinse bronnen

De afkortingen van Griekse en Romeinse bronnen uit de Oudheid zijn gebaseerd op Billie Jean Collins e.a. eds., *The SBL Handbook of Style: For Biblical and Related Disciplines*. 2e druk (Atlanta 2014).

Save the children?

De rol van kinderen in de Nederlandse zending in Papoea-Nieuw-Guinea (1866-1903)

Nilofar Afzal Watan Naini, Madeleine van Heerd en Tessa Kalsbeek

Het vrijkopen van slaven ware goed, maar meestal worden daarvoor kinderen aangeboden, van wie men niet veel vorderen kan.¹

Zo schreef de redacteur van het zendingstijdschrift *Berigten der Utrechtsche Zendingsvereniging (BUZV)* over het proces van 'vrijkopen' van kinderen door Europese zendelingen.² Deze praktijk vond ook plaats in Noordelijk Nieuw-Guinea, het werkgebied van de Nederlandse zending. De zendelingen van de Utrechtse Zendingsvereniging kochten tot slaaf gemaakte kinderen, maar ook armoedige kinderen en ouden vrij, om deze vervolgens in hun zendelingsgezin op te nemen.

Historica Geertje Mak betoogt dat het huishouden, als kerneenheid, inzicht biedt in de koloniale macro- en micropolitiek. De grote historische processen van koloniale overheersing vonden in Nederlands Nieuw-Guinea namelijk plaats in het huishouden. Nederland wilde als kolonisator 'beschaving' en christendom brengen en greep zo diep in in de inlandse samenleving. De toe-eigening van de vrijgekochte kinderen was grondig: ze ontvingen een nieuwe, christelijke naam, werden gewassen, kregen 'fatsoenlijke' kleding en hun haren werden afgeknipt.³

Deze huishoudens, waarin zendelingen hun normen, waarden, praktijken en gewoonten op vrijgekochte Papoeakinderen overdroegen, kunnen gezien worden als 'contact zones'. Dit begrip wordt door taalwetenschapper Mary Louise Pratt gedefinieerd als 'social spaces where disparate cultures meet, clash and grapple with each other, often in highly asymmetrical relations of domination and subordination – such as colonialism and slavery, or their aftermath as they are lived out across the globe today'.⁴ Zij verwijst met dit begrip naar de plaats van imperiale ontmoetingen, oftewel de ruimte waarin mensen die geografisch en historisch gezien gescheiden zijn met elkaar in contact komen en voortgaande relaties aangaan, wat gewoonlijk gepaard gaat met dwang, onge-

1 *Berigten der Utrechtsche Zendingsvereniging* 1866, 138.

2 Het woord 'vrijgekocht' staat hier tussen aanhalingstekens, omdat de mate van vrijheid van degenen die vrijgekocht werden ten hoogste betwist wordt. In het vervolg wordt deze term zonder aanhalingstekens geschreven.

3 G.A. Mak, *Huishouden in Nederlands Nieuw-Guinea. Geschiedenis van geslacht op geslacht* (Inaugurele rede aan de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2017) 4, 8, 13.

4 M.L. Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation* (Londen 1992) 7.

lijkheid en weerspannige conflicten.⁵

Op de overdracht in het huishouden is gereflecteerd door de Nieuw-Zeelandse historicus Tony Ballantyne, die de zendingspost in Nieuw-Zeeland heeft onderzocht als plaats van interculturele ontmoeting, betwisting en verandering. Zendingenvrouwen leerden de dochters van lokale machthebbers hoe ze het huishouden moesten doen. Zo werd het zendingshuis een plek waar culturele overdracht plaatsvond. Binnen het vrouwelijke domein van het huis, namelijk de keuken, de eetkamer, het washok en de zitkamers, werkten zendingenvrouwen nauw samen met Maori-vrouwen. Op deze manier maakten zij de Maori-vrouwen wegwijs in de complexe regels van het westerse huishouden en de westerse wijze van opvoeden. Deze praktijken vormden een zwaartepunt binnen de zending in Nieuw-Zeeland en uit de bronnen van de zendingen van de UZV blijkt dat dit ook in Nieuw-Guinea het geval was.⁶

Wanneer vrijgekochte kinderen werden opgenomen in de gezinnen van de zendingen vond de opvoeding plaats binnen een veel persoonlijke sfeer dan wanneer de kinderen in een weeshuis ondergebracht werden. Het opvoeden van de kinderen binnen christelijke gezinnen had als doel hen in een meer intieme setting christelijke normen en waarden bij te brengen. De opvoeding van jeugdigen gold als de kern van de kersteningspraktijken in Papoea-Nieuw-Guinea.⁷ Vrije Papoea's bekeerden zich nauwelijks tot het christendom. Het zendingsproject was dus noodgedwongen grotendeels afhankelijk van de gekochte kinderen.⁸ Bovendien was er sprake van een koloniaal zendingsdiscours waarin vrije volwassenen beschouwd werden als te 'barbaars' om werkelijk 'goede' christenen te worden; kinderen waren daarom van enorm belang voor het creëren en voortzetten van een Papoease christelijke gemeenschap door middel van het vormen van eigen kerngezinnen.⁹ Via deze zendingshuishoudens werd als het ware een nieuw onderdeel aan de Papoease samenleving toegevoegd, namelijk een stam van christelijke Papoea's die hun huishouden op een westerse manier organiseerden. Op deze manier werd er ingebroken in de manier waarop de plaatselijke bevolking zelf intergenerationele relaties vormde en ontstond er een nieuwe afstammingslijn.¹⁰

In 1859 werd vanuit particulier initiatief de Utrechtsche Zendingsvereeni-

5 Pratt, *Imperial Eyes*, 8.

6 T. Ballantyne, *Entanglements of Empire: Missionaries, Maori and the Question of the Body* (North Carolina 2014).

7 A. Jansen-Weber, L.F. Jens, P.A. Jens en W. Jens, *Zaaien in zoo barren grond: uit het dagboek van Willem Leendert Jens, zending op Nieuw-Guinea, 1876-1899* (Wassenaar 1997) 19.

8 Mak, *Huishouden*, 14.

9 W. G. Clarence-Smith, 'The Redemption of Child Slaves by Christian Missionaries in Central Africa, 1878-1914' in: G. Campbell, S. Miers en J. C. Miller eds., *Child Slaves in the Modern World* (Athens (OH) 2011) 173-190, alhier 178.

10 Mak, *Huishouden*, 17, 19.

ging (UZV) opgericht. De UZV zond in 1862 J.L. van Hasselt uit naar Mansinam, waar hij de twee eerste permanent gevestigde zendelingen Ottow en Geißler verving.¹¹ Van 1877 tot en met 1899 zou ook W.L. Jens zich in het gebied vestigen en de christelijke leer verspreiden.¹² In dit onderzoek dienen de verhalen, omschrijvingen en brieven van deze zendelingen als belangrijkste bron. De bijdragen die de zendelingen leverden aan de BUZV verschaften inzicht in de ervaringen en praktijken binnen zendingsgezinnen. Het tijdschrift werd in 1860 als spreekbuis van de vereniging opgericht en bestond vooral uit geredigeerde brieven van verschillende zendelingen in verschillende werkgebieden.¹³ De bronnen zijn in dit onderzoek op gendersensitieve wijze geanalyseerd en aan de hand van de *reading against the grain*-methode bestudeerd. Dit onderzoek leest tegen de oorspronkelijke bedoeling van de auteurs, de zendelingen, in.¹⁴ Dit biedt de mogelijkheid om het verhaal van mensen die zelf geen bronnen hebben nagelaten, zoals in dit geval de lokale vrouwen en kinderen, te vertellen en hun agency te tonen. Daarmee sluit dit onderzoek ook aan bij de nieuwe lijn van geschiedbeoefening over het koloniale verleden, die ook wel *New Imperial History* wordt genoemd, waarbij onder meer de *agency* van gekoloniseerde subjecten zoveel mogelijk wordt belicht.¹⁵ Op deze manier wordt geprobeerd om het bestaande (westerse en vaak mannelijke) narratief zoals dat in de bronnen van de zending te vinden is niet te reconstrueren, maar juist te deconstrueren.

Het belangrijkste doel van dit onderzoek is niet alleen het verduidelijken en benadrukken van de rol die lokale kinderen en vrouwen speelden bij de overdracht van christelijke normen en waarden, maar ook het analyseren van de manieren waarop zij met hun eigen cultuur de zendelingen beïnvloedden. Dit artikel spitst zich toe op de overdracht van westerse ideeën tussen vrouwen en jonge kinderen in de BUZV en andere bronnen afkomstig van de zendelingen. Het biedt uiteraard geen volledig overzicht van het proces, maar schetst een eerste beeld over de overdracht via opvoeding tussen vrouwen en (jonge) kinderen. Hiermee wordt een verkennend inzicht geboden in de manier waarop normen, waarden, praktijken en gewoonten over werden gedragen. Kinderen staan hierbij centraal, evenals de volwassen Papoease vrouwen. De zendelingen zagen deze vrouwen als kinderen van de zending en via deze vrouwen kon vervolgens weer de overdracht van christelijke normen en waarden op de lokale jeugd plaatsvinden. Het beeld van Papoea's als kinderen willen we niet reproduceren, maar het is wel belangrijk te beseffen dat van een dergelijk

11 D. Vlasblom, *Papoea: een geschiedenis* (Amsterdam 2004) 68-69.

12 Jansen-Weber e.a., *Zaaïen in zoo barren grond*, 27.

13 Ibidem, 16.

14 A. L. Stoler, *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense* (Princeton 2009).

15 R. Raben, *Wie spreekt voor het koloniale verleden. Een pleidooi voor transkolonialisme* (Oratie aan de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2016).

koloniaal zendelingsdiscours sprake was waarin Papoea's niet als volwassenen werden gezien, maar als kinderen die nog een ontwikkeling door moesten maken.

Het proces van overdracht is onderzocht aan de hand van drie deelonderwerpen: gewoontes en rituelen, opvoeding en het huishouden. Per onderwerp staat telkens de analyse van één hoofdfragment centraal dat essentieel is voor het begrip van overdracht tussen zendingen, (lokale) vrouwen en kinderen in Noordelijk Nieuw-Guinea. Kleinere fragmenten en voorbeelden uit het dagelijkse zendingsleven worden daarnaast minder grondig behandeld en dienen als aanvulling.

Gewoontes en rituelen

Reeds voordat de Nederlandse zendingen voet zetten op Nieuw-Guinea kenden de lokale gemeenschappen hun eigen geloof, ideeën en gebruiken: de *adat*.¹⁶ Deze aanduiding van lokale gewoontes en gebruiken was een generalisatie door de zendingen, een simplificerende categorisering van lokale gebruiken in dienst van vereenvoudiging van het koloniaal bestuur. Het was een koloniaal machtsinstrument, geen weergave van daadwerkelijke lokale gebruiken. Die konden tevens verschillen per lokale bevolkingsgroep in Nieuw-Guinea.

De gewoontes rondom zwangerschap, het baren van kinderen en de eerste periode na de geboorte waren ook onderdeel van de *adat*. Deze strookten niet altijd met de westerse ideeën over hygiëne, comfort en gezondheidszorg. Het idee dat de vrouw tijdens de bevalling onrein was bepaalde voor een groot deel de regels omtrent geboortes in Nieuw-Guinea.¹⁷

De verschillen tussen de gebruiken van de lokale bevolking en de ideeën van de zendingen maakten de bevalling een geschikt moment voor overdracht van gewoonten. Dat dit een complexe situatie was blijkt uit een fragment van het dagboek van zending W.L. Jens.¹⁸ Remondati, een vrouw uit de gemeenschap, beviel in 1878 van een kindje:

Remondati bevallen van eene dochter. Na de morgengodsdienst oefening ging ik de kraamvrouw even bezoeken om haar het een of ander te brengen. Ik vond haar bij het vuur met het kind op de knieën rustig een sigaartje rookende. Buiten het

16 *Adat* kan vertaald worden als 'lokale gebruiken'.

17 K. Stornig, 'Cultural Conceptions of Purity and Pollution. Childbirth and Midwifery in a New Guinean Catholic Mission, 1896- c. 1930' in: J. Becker (red.), *European missions in contact zones: transformation through interaction in a (post-)colonial world* (Göttingen 2015) 107-123. Stornig's onderzoek focust zich op het Duitse gedeelte van Noord Nieuw-Guinea. Uit de bronfragmenten die Nederlands Noord Nieuw-Guinea betreffen blijkt echter dat ook daar vergelijkbare gebruiken rondom geboorte en reinheid gangbaar waren.

18 De zending W.L. Jens was in de periode 1877-1899 actief in Papoea-Nieuw-Guinea, achtereenvolgens op Doreh, Mansinam en Andai.

huis in een ellendig hutje bevallen, had men haar met afwijking van den Adat, aldaar geene tien dagen in afzondering laten doorbrengen, doch haar spoedig naar het groote huis overgebracht, alwaar zij in een afgezonderd hoekje den voorgeschreven tijd in de eenzaamheid rustig kon doorbrengen. Vóór mijne komst had zij reeds een bezoek ontvangen van Martha [een vrijgekochte vrouw die op het zendingserf leefde en in dienst was van zendeling Jens, red.]. De Korano verweet haar deze schending van den Adat, waarop Martha dezen uitjouwende, triomfantelijk schreeuwde: "tsji, tsji, tsji! – adat mgobena isia, adat setan bieda, tsji, tsji, tsji – setan" (tsji – uw gewoonte is uit den duivel, tsji – den duivel).¹⁹

Later zou ook zendeling F.C. Kamma dit fragment in zijn lijvige boek *Dit wonderlijke werk* bespreken, waarbij hij aangeeft dat zendeling Jens het optreden van Martha 'alles behalve tactvol, laat staan christelijk' vond.²⁰ Zelf voegt hij daaraan toe:

Op haar aanraden was een vrouw uit het dorp in haar eigen huis bevallen en niet in een apart hutje, zoals de adat dat voorschreef. Dit betekende voor de bevolking, dat niet alleen dat huis, maar ook het gehele dorp (door het gevloeide bloed) in gevaar was gebracht. Martha, een vrijgekochte, die dus zeer weinig van de adat afwist en naar beste weten had geadviseerd, werd evenwel woedend toen de Korano haar deze schending van de adat verweet.²¹

De conflictsituatie rondom Remondati, Martha en de *Korano* kwam voort uit een botsing van traditionele gebruiken en nieuwe invloeden.²² Het was voor moeders in Nederlands Noord Nieuw-Guinea een gewoonte om zich tijdens en na de bevalling terug te trekken in een afgelegen gebied, waar zij door niemand bezocht mochten worden. Cultuurhistorica Katharina Stornig beschreef in 2015 soortgelijke praktijken rondom bevallingen in Duits Noord Nieuw-Guinea.²³ Vrouwen bevielen in de open lucht of in geboortehuisjes op afgelegen plekken ver buiten de dorpen. Bezoek van mannen was in deze periode streng verboden. De aanwezigheid van andere vrouwen was tot op zekere hoogte toegestaan, maar werd onderworpen aan strenge regels en beperkingen. Een bevallende vrouw werd namelijk als onrein gezien en iedereen die

19 Verslag van zendeling Jens in *Berigten UZV* 1879, 163.

20 F.C. Kamma, *Dit wonderlijke werk. Het probleem van de communicatie tussen oost en west gebaseerd op de ervaringen in het zendingswerk op Nieuw-Guinea (Irian Jaya) I 1855-1972* (Oegstgeest 1977) 345. Freek C. Kamma werkte van 1931 tot 1942 namens de Utrechtsche Zendingvereniging op Nieuw-Guinea in Genyem-Nimboran, Manokwari en Sorong.

21 Kamma, *Dit wonderlijke werk*, 346.

22 Een Korano is het hoofd van een Papoease gemeenschap, ofwel, in bredere zin, een leider van een groep mensen.

23 Stornig, 'Cultural Conceptions', 107-123.

haar aanraakte, zou door haar onreinheid worden besmet. Deze ideeën over besmetting leidden ertoe dat alleen de moeder het kind vast mocht houden. De besmettingsperiode kon afhankelijk van de situatie een paar dagen tot een maand lang duren. Pas nadat alle rituelen waren voltooid werden moeder en kind weer als rein gezien en keerden zij terug naar hun gemeenschap.²⁴

De bevolking van Andai geloofde dat het verbreken van de adat en het contact met een onreine bevallende vrouw zouden leiden tot een gevaarlijke situatie voor het hele dorp: de verwoesting van gewassen.²⁵ In dit voorval werd de adat gedeeltelijk verbroken: de vrouw was volgens traditie wel in een hutje bevallen en niet binnenshuis, maar mocht de periode na de bevaling wél in huis doorbrengen. Dat was niet de normale gang van zaken, maar blijkbaar stemde de bevolking in met deze verbreking van de adat. De Papoea's namen dus bepaalde 'westerse' ideeën wel over en maakten zich die eigen, maar kozen ervoor om in andere gevallen hun eigen adat te blijven volgen. Dat Martha de vrouw tijdens die periode van afzondering bezocht, viel echter niet goed bij de bevolking en leidde tot paniek. Martha doorbrak in een gemeenschap waarin zoveel waarde aan de adat werd gehecht belangrijke regels omtrent bevallingen. Ze maakte als gedoopte vrijgekochte vrouw onderdeel uit van het huishouden van het zendelingsgezin Jens, waar zij continu in contact kwam met christelijke normen en waarden. Tussen de gedoopte Martha en de niet-christelijke Remondati en gemeenschap was een duidelijke scheidslijn zichtbaar: terwijl Martha het gevoel voor de adat had verloren, was het voor de gemeenschap ondenkbaar om deze zomaar te doorbreken.

In dit verhaal over de bevalling van Remondati kunnen drie groepen vrouwen worden onderscheiden. Ten eerste waren er de westerse zendelingsvrouwen die zich als 'pleegmoeder' opstelden. De tweede groep bestond uit vrouwen zoals Martha, die onderdeel van het zendelingsgezin uitmaakten. De laatste groep was die van de lokale vrouwen, die slechts zijdelings in aanraking kwamen met het christelijke geloof en de westerse denkwijze. Tussen deze groepen, elk met hun eigen ideeën over wat belangrijk was, kon onbegrip of een conflictsituatie ontstaan.²⁶

Door de vrouw te adviseren thuis te bevallen of door de vrouw te bezoeken in een periode waarin zij als 'besmettelijk' werd gezien, leek Martha beïnvloed te zijn door Europese gebruiken rondom geboortes. Hoewel Martha er blijk van gaf meer christelijke ideeën en praktijken rondom geboortes te hebben overgenomen, werd zij alsnog niet door zending Jens gewaardeerd, omdat zij volgens hem niet met tact gehandeld had. Kamma schrijft hierover: 'Maar het was toch Martha, die een poging had gedaan om de adat van het bevallen in

24 Ibidem, 111-113.

25 *Berigten UZV* 1879, 163.

26 Deze analyse is tot stand gekomen met hulp van prof. dr. Geertje Mak tijdens het themacollege 'Save the Children: Beschavingsstrategieën in Papoea-Nieuw-Guinea, 1850-1940' aan de Radboud Universiteit te Nijmegen op 6 december 2017.

een bouwvallig, tochtig hutje te doorbreken, al had ze dat ontactvol gedaan.²⁷

Dit voorval laat zien in welke moeilijke positie de zendelingen en vrijgekochte huisgenoten zich bevonden. Enerzijds wilden zij een einde maken aan de door de zendelingen als ‘heidens’ omschreven gebruiken en rituelen, ook aan die rond geboorte en zwangerschap, maar anderzijds werden zij geconfronteerd met de heersende adat.²⁸ De zendelingen wilden de lokale bevolking niet te erg tegen de haren instrijken en zochten daarom naar een tactvolle benadering. Dat Martha niet als tactvol werd gezien, bleek ook toen zij verwijten kreeg van de Korano. Dat ze de praktijken van de lokale bevolking vervolgens ‘duivels’ noemde, is interessant: ze keurt deze dus af vanuit haar nieuwe christelijke geloof.²⁹

In de *contact zone* kwamen de verschillende normen rondom het baren van kinderen tot uiting en leidden tot een botsing.³⁰ De fysieke plek van de *contact zone* was in dit geval de plek waar Remondati in afzondering leefde na de bevalling: een plek waar eigenlijk geen interactie plaats zou moeten vinden, maar waar nu twee verschillende partijen samen kwamen. De dominante actor in die ruimte was Martha: ze wilde andere regels opleggen dan die waar de lokale gemeenschap, en dus ook Remondati, mee bekend was. Het verschil in houding tussen een Papoease vrouw die de adat volgde en een Papoease vrouw die deels volgens de christelijke leer leefde, leidde hier tot een conflict.

Door geen begrip voor de adat te tonen zette Martha in feite haar relatie met de rest van de bevolking op het spel. Martha’s overdracht van vrijgekochte vrouw op lokale vrouw botste met normatieve verschillen over bepaalde praktijken. Dit is te verklaren door het isolement waar een vrijgekochte Papoea als Martha zich in het zendelingshuishouden in bevond. Zij had geen gevoel meer voor de rest van de groep en waar deze voor stond: als vrouwen in huis werden genomen, werden ze losgerukt van hun groep. Overdracht kon vervolgens wel nog plaatsvinden binnenshuis – een overdracht van christelijke en westerse ideeën over bevallingen van zendelingsvrouw op vrijgekochte vrouw, bijvoorbeeld – maar een succesvolle overdracht op Papoea’s buiten het gezin of

27 Kamma, *Dit wonderlijke werk*, 346.

28 Het doorbreken van de adat had ook voor de vrouwen zelf gevolgen. Zo bericht zendelingsvrouw Van Hasselt in een brief over een tot het christendom bekeerde vrouw, Priscilla. Bij de geboorte van haar eerste kind is zij door de christenen geholpen. Bij de geboorte van haar tweede kind willen de Papoea’s haar daarom niet meer helpen: ‘Toen haar 2de kind geboren werd, wilde haar niemand naar papoesche wijze helpen, maar zeide spits “Wij zijn bang! Gij zijt nu eene vreemde geworden, de vreemden moeten je nu ook helpen.”’ In dit fragment wordt de afstand tussen een bekeerde vrouw en de niet-christelijke gemeenschap zichtbaar. Utrechts Archief, Archief Raad voor de Zending: rechtsvoorgangers, inv.nr. 2200, brief van Wilhelmina van Hasselt-Mundt, 2 maart 1892.

29 *Berigten UZV* 1879, 163.

30 M. Pratt, *Imperial Eyes*, 7.

de zendingsgemeenschap werd op deze manier een stuk lastiger.³¹

Taken in huis

De zendelingshuishoudens bestonden uit zowel de kinderen van de zendelingen als de 'vrijgekochte' kinderen. Het domein van het huishouden bood gelegenheid voor de overdracht van de westerse praktijken, normen en waarden op de vrijgekochte kinderen. Dit proces gebeurde grotendeels middels dagelijkse taken zoals naaien, wassen, schoonmaken en koken. De overdracht op de vrijgekochte kinderen vond tevens plaats door middel van het vertellen (en doorvertellen) van verhalen. Zo las mevrouw Van Hasselt Bijbelse en christelijke verhalen voor op de zondagsschool. In haar huishouden gingen de kinderen hier actief mee om, zoals blijkt uit het volgende citaat:

Gisterenavond verheugde ik mij in stilte over de goede werking van mijn voorgelezen verhaal, maar ook van het vooraf gelezen stukje uit een dagboek dat ik gewoon ben bij het begin te lezen nadat wij gezongen en gebeden hebben. Wij hadden gisteren avond met eten gedaan. Daar Papa en ik nog een weinig schrijven wilden, terwijl Silvia bij ons zat te haken, moesten de kleintjes in de Pondoppe bij Pauline en Ida nog wat spelen eer zij naar bed gingen, en dan bij mij komen om te bidden. Pauline waschte de kopjes en bordjes en onder het klappen der borden hoorde ik haar op eens op weemoediger toon tegen Amanda, die haar hielp, zeggen: heb je wel gehoord, wat ons Njonja voorgelezen heeft; die arme jongen, waindi (helaas, ach) dat kleine kind, die Rudolf heet hij." "Ja" riep Pauline er tusschen in: "zijn Vader was dood, en hij dacht, dat hij sliep! Waindi, en hij had het zoo koud, en hij had zijn vader zoo lief, en hij kookte soep voor zijn vader, maar hij at niet meer" en zoo ging het voort met vertellen uit de monden van groot en klein, ook een paar jongens Simon en Dorus kwamen er op af, en moesten ook luisteren. Pauline ging telkens het ontbrekende bijvoegen, die wist het verhaal goed van a tot z, en vertelde het op zulk een roerenden toon.³²

Pauline, een van de vrijgekochte meisjes in het zendelingshuishouden van Van Hasselt, besprak met de jongere kinderen een eerder voorgelezen verhaal. In dit verhaal zijn meerdere momenten van overdracht in het huishouden te onderscheiden. Het eerste moment van overdracht vond plaats toen mevrouw van Hasselt op de zondagsschool een verhaal vertelde: in dit geval was sprake van een overdracht van de zendelingsvrouw op de vrijgekochte Pauline. Tijdens het

31 Onze dank gaat uit naar Geertje Mak voor haar inzichten bij het komen tot deze conclusie.

32 UA, ARZ, inv.nr. 2200, brief Wilhelmina van Hasselt-Mundt, 27 oktober 1892.

afwassen vertelde Pauline het verhaal door aan de andere kinderen in het uitgebreide gezin en hierbij vond dus een tweede moment van overdracht plaats: de overdracht van het vrijgekochte meisje op de andere vrijgekochte kinderen.

Het fragment over Pauline geeft inzicht in verschillende aspecten van het zendelingshuishouden. In één verhaal werd informatie gedeeld over de arbeidsverdeling – de vrijgekochte meisjes deden huishoudelijke taken als afwassen; de opvoeding – de oudere vrijgekochten zorgden gedeeltelijk voor de jongere kinderen en speelden met elkaar; en de hiërarchie binnenshuis. De zendingen stonden bovenaan de ladder en werden gevolgd door de oudere vrijgekochten en onderaan stonden de jonge kinderen, die door beide groepen beïnvloed werden.

Naast het huishouden van de Van Hasselts vormde ook de Maria-Martha-vereniging, waarin men samenkwam om te naaien, een belangrijke factor in het overbrengen van het christendom en de westerse praktijken, normen en waarden. Het naaien was ook bij andere zendingen een bezigheid waarbij de zendelingsvrouw invloed kon uitoefenen op de lokale vrouwen. Zo vermelden de *Berigten* van 1870 dat mevrouw Woelders de vrouwen in haar gemeenschap leerde naaien, maar dat de opkomst steeds wisselde.³³ Ook in de *Berigten* van 1897 is te lezen dat mevrouw Van der Roest in april van dat jaar begonnen was met het geven van naailes 'voor meisjes uit de negorij'.³⁴ Zending Van der Roest schreef hierover: 'Ook dit is een middel om het volk aan ons te verbinden. Het wordt door den Heer gezegend!'³⁵ Naaien werd dus gezien als een activiteit die een mogelijkheid tot beïnvloeding en binding bood. Bij de Maria-Martha-vereniging kwamen onder leiding van mevrouw Van Hasselt enkele Papoeavrouwen elke woensdagmiddag samen om kledingstukken te naaien die dienden als kerstcadeau voor scholieren en hulpbehoevenden. Een van de hoofddoelen was het kweken van een gemeenschapsgevoel onder de lokale vrouwen, geïnspireerd door christelijke normen en waarden.³⁶ Mevrouw Van Hasselt schreef hierover:

Gisteren verzamelde onze naaivereniging, en werd ook vlijtig gewerkt door onze christenvrouwen. (...) Ik heb nu niet meer alleen de christenvrouwen, die leden van de Maria Marthavereniging zijn in ons kransje, maar deze brengen ook hunne dochters mede, en ik denk, dat het niet goed is, om ze weg te zenden. Als onze Pilei niet zoo lijdende ware, dan zoude ik gaarne nog eene extra naai- en handwerkschool willen oprichten onder hare leiding, maar dat kan helaas nu nog niet, en ik durf het niet op eigen hand te beginnen met mijne vele bezigheden in ons druk huishouden

33 *Berigten UZV* 1870, 20.

34 *Berigten UZV* 1897, 19. Met dank aan Lukas Duvekot, student aan de Radboud Universiteit te Nijmegen, die ons op dit fragment heeft gewezen.

35 *Ibidem*.

36 *Berigten UZV* 1879, 187.

van 't Zendingleven. Een paar kindern zijn dagelijks bij ons in huis en zitten bij onze meisjes te naijen en te haken of te borduren ook. De kindren van Aquilla zijn ook bij mij, helaas nu nog slechts 2 dochtertjes en een aangenomen meisje. (...) Ook deze kleine meisjes met de onzen laat ik op eene aparte bank in de uren onzer vergadering bij mij zitten, daar ik hen niet alleen tehuis durf te laten zonder goede toezicht. Zij zitten dan heel zoet prenten te kijken, of ook al iets te haken of te naijen. Zij zijn er zoo zeer gaarne bij. Voor onze groote meisjes is het bijna een feest, om er bij te mogen zijn. Hoe en wat wij doen in die vereeniging, dat heb ik U reeds vroeger verteld. Wij bidden en zingen, wij lezen, of liever ik lees voor, en de Marias luisteren en de Martha's werken ijrigh.³⁷

De Maria-Martha Vereniging is een voorbeeld van de manier waarop christelijke normen en waarden werden overgedragen op de lokale vrouwen. Het fragment laat zien dat die overdracht in verschillende stappen plaatsvond. Aan het hoofd van de vereniging stond de Europese zendelingsvrouw Van Hasselt. Zij nam verschillende lokale vrouwen onder haar hoede: ze voerden samen praktische taken uit, zoals het naaien van kleding voor anderen, en leerden tegelijkertijd over christelijke normen en waarden. Op een ander niveau vond overdracht plaats op de dochters van de lokale vrouwen, die zij meenamen naar deze bijeenkomsten. Hoewel zij officieel geen deel uitmaakten van de vereniging, kregen zij wel mee wat er besproken werd. Zo beïnvloedde de zendelingsvrouw ook jongere lokale vrouwen. Mevrouw Van Hasselt noemde ene Pilei, die hoogstwaarschijnlijk een van haar eigen kinderen was, met wie ze graag een school onder haar leiding zou willen opzetten.³⁸ Het doel zou dan zijn dat Pilei de taak van haar moeder overging nemen. In dit geval zou er overdracht plaatsvinden tussen de Nederlandse moeder en dochter. Daarnaast zaten enkele kinderen dagelijks in huis bij de Van Hasselts, en tijdens de samenkomsten maakten zij kleine naai-, haak-, en borduurwerkjes. De invloed van mevrouw Van Hasselt bereikte zo dus ook in zekere mate de allerjongsten.³⁹

De vrouwen leerden hier in groepsverband te naaien volgens de door mevrouw Van Hasselt gewenste manier. De vrouwen baden, zongen, lazen en er werden (christelijke) verhalen verteld. Die verhalen werden, zoals duidelijk werd in het fragment van Pauline, vervolgens ook weer doorverteld. In de *Berigten der Utrechtsche Zendingvereeniging* uit 1879 wordt dit proces als volgt

37 UA, ARZ, inv.nr. 2200, brief van Wilhelmina van Hasselt-Mundt, 27 oktober 1892.

38 De spelling van deze naam is mogelijk niet correct, maar deze is moeilijk leesbaar in de brief van mevrouw van Hasselt. Een mogelijke andere lezing van de naam is 'Pilate'.

39 De analyse van de verschillende momenten van overdracht is tot stand gekomen met hulp van prof. dr. Geertje Mak, tijdens het themacollege 'Save the Children: Beschavingsstrategieën in Papoea-Nieuw-Guinea, 1850-1940' aan de Radboud Universiteit te Nijmegen op 13 december 2017.

omschreven: 'Op deze wijze trachten onze Broeder en Zuster eerst in den naasten kring en van daar in wijder omtrekt eene goede reuk van het Evangelie te verspreiden.'⁴⁰

Opvoeding

Door het vrijkopen ontstonden er grote zendelingsgezinnen, waarbinnen vrijgekochte kinderen door het zendelingsechtpaar en oudere vrijgekochte kinderen op westerse wijze werden opgevoed. Het was vooral belangrijk om meisjes goed op te voeden, opdat zij konden zorgen voor een nieuwe generatie christenen. Het belang van een goede opvoeding van Papoease meisjes werd door mevrouw van Hasselt uiteengezet:

Dat wij meenig nadeel voor ons zendingswerk door de handelaren [anders werden], o, Op zedelijk gebied, daarvan deelde ik U reeds droeve ervaringen mede. Schoolmeisjes worden in de tokos gelokt, vrouwen verlaten hunne mannen, met wie zij christelijk gehuwd zijn, - en gaan met chinezen en mohaahommedanen leven, daarvoor bestaat helaas geen wet, die zulks verhindert. Het mag wel zijn, zooals de Heer [v. O.] zegt, dat de vrouwen het zelfs willen, ja het is bitter treurig, dat het zoo is, echter de verlokkingen met allerlei moois maken het erger, en misbruiken de hartstochtige neiging van de papoeas. Voor ons is dit zeer groote droefheid, en heeft mij reeds meenige traan gekost.⁴¹

In dit fragment wordt het belang van (lokale) vrouwen voor de Nederlandse zending benadrukt: als de vrouwen wegliepen, dan werd de overdracht van generatie op generatie verstoord. De vrouw was namelijk essentieel in het creëren van christelijke kerngezinnen. Het was dus van groter belang om de vrouwen en hun hartstochten te beheersen dan de mannen. Opvallend is dat wat de vrouwen zelf wilden er niet toe deed; van het idee dat vrouwen misschien vrijwillig in plaats van gedwongen met handelaren meedingen, was geen sprake. Een vrijwillig vertrek van de vrouwen paste uiteraard niet in een geslaagd zendingsverhaal.

De opvoedingstaak behoorde tot het vrouwelijke domein. Tijdens haar oratie in 2017 liet Geertje Mak zien dat zendingswerk ook een voorbeeld lijkt te zijn van de manier waarop vrouwen via een vorm van 'maatschappelijk moederschap' vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw maatschappelijke functies begonnen te vervullen. Deze politieke strategie van vrouwen wordt

40 *Berigten UZV* 1879, 187.

41 UA, ARZ, inv.nr. 2200, brief Wilhelmina Van Hasselt-Mundt, 21 juni 1901. Met dank aan Willem Baltussen en Doortje Swaters, studenten aan de Radboud Universiteit te Nijmegen, die ons op dit fragment hebben gewezen.

‘maternalisme’ genoemd.⁴² Vrouwen beschikken volgens dat idee over vrouwelijke kwaliteiten die uitermate geschikt zijn voor bepaalde taken. In Nieuw-Guinea namen de zendelingsvrouwen het grootste gedeelte van de opvoedingstaak op zich. Middels de opvoeding van een nieuwe generatie christenen konden zij bijdragen aan grotere ontwikkelingen in de samenleving. Via deze diepe indringing in de intieme sfeer kon het koloniale gezag zich de onderworpen samenleving meer eigen maken en beheersen.

Het belang van kinderen voor het voortzetten van een christelijke samenleving blijkt uit een fragment uit de *Berigten* van 1886. Zending Van Balen schrijft over Christina van Rhooen, een Papoeameisje dat in zijn huishouden verbleef. Christina’s moeder overleed tijdens haar geboorte en eigenlijk zou zij als baby levend mee begraven worden. Van Balen kon dit echter niet laten gebeuren en adopteerde het kind volledig met goedkeuring van de vader, die tevens instemde met een opvoeding geheel volgens christelijke normen en waarden.⁴³ Van Balen was van mening dat Christina als ‘experiment’ kon dienen om te kijken of een Papoea meer vatbaar was voor ontwikkeling als deze een ‘betere’ (ofte wel christelijke) opvoeding kreeg vanaf heel jonge leeftijd. Zending Van Balen hoopte dat Christina voor haar ‘volk’ een zegen zou zijn en dat de lokale bevolking zou inzien dat de zendingen niet hun eigen zaak dienden, maar die van de Papoea’s (en die van God).⁴⁴

Centraal staat hier de vraag of men een Papoea compleet ‘westers en christelijk’ kon ‘maken’ als hij of zij vanaf de geboorte deel uitmaakte van het zendingsgezin en dus van jongs af aan westerse ideeën werden overgedragen van ouder op kind. Het heersende idee was in dit geval dat het kind een lege bladzijde was die volgeschreven kon worden, waarbij ‘ras’ er niet toe deed. Dit idee zou als ‘antiracistisch racisme’ kunnen worden omschreven: er werd in zekere zin beweerd dat ‘ras’ niet belangrijk was, maar in de praktijk probeerden de zendingen vooral het ‘zwarte ras’ uit te wissen en te vervangen door het ‘witte ras’, inclusief de daarbij horende gebruiken, normen en waarden en ideeën over gender.⁴⁵ Christina zou in theorie ‘volledig westers’ kunnen worden en dat is wat de zendingen in Nieuw-Guinea probeerden te bereiken: het volledig veranderen van een in hun ogen ‘heidense’ gemeenschap in een ‘bloeiende westerse, christelijke’ gemeenschap.

Een ander interessant fragment heeft betrekking op een meisje dat uit zichzelf aan zending Geissler om een vragenboekje vroeg. Na er een te hebben

42 Mak, *Huishouden*, 15-16.

43 *Berigten UZV* 1886, 76-77.

44 *Ibidem*, 128-129.

45 Het raciale aspect is tijdens het themacollege ‘Save the Children: Beschavingsstrategieën in Papoea-Nieuw-Guinea, 1850-1940’ door Prof.dr. Mak aan de Radboud Universiteit te Nijmegen besproken.

gekregen, las zij hieruit aan haar moeder voor.⁴⁶ De opvoeding die kinderen ontvingen en hoe zij hier mee omgingen is in dit verhaal essentieel voor de verspreiding van het geloof en westerse denkwijzen. Het eerste moment van overdracht van de christelijke leer vond plaats op school tussen de zendingsvrouw of de zending en het Papoeakind. Het meisje stuurde vervolgens het tweede moment van overdracht aan. Opvallend is dat de overdracht dus niet van moeder op dochter plaatsvond, maar juist van dochter op moeder.

Een belangrijk aspect van de opvoeding was kinderen kleding te laten dragen. In de bronnen wordt veelvuldig gesproken over het gebrek aan het dragen van kleding. Zo schrijft de redacteur van de *Berigten* in 1887:

Onlangs, toen br. van Balen, voor de aanvang van de godsdienstoefening, het orgel bespeelde, ontstond er plotseling een tumult aan de zijde waar de vrouwen zaten. Eene meid van een jaar of veertien, een als dochter aangenomen slavenkind, was die morgen door hare pleegmoeder haar sarong afgenomen, omdat zij boos op haar was. Den gehelen morgen had zij naakt langs het strand en in huis geloopt zonder zich te schamen, en zonder dat men notitie van haar nam. Nu echter kwam de pleegmoeder de kerk in, en zag haare dochter daar naakt zitten, en daar de meid zich niet wilde verwijderen om haar sarong te gaan halen, werd de moeder boos en sleepte haar naar buiten, haalde de sarong en kwam met hare gekleede dochter terug. Ook zulke dingen teekenen. Broeder van Balen gelooft dan ook, dat men begint te gevoelen, dat de zendingen anders leven, niet omdat zij Hollanders maar omdat zij Christenen zijn.⁴⁷

In dit verhaal vallen enkele zaken op. De moeder wilde dat haar dochter in het openbaar en zeker in de kerk gekleed was. Dit laat zien dat bij de moeder de westerse normen met betrekking tot lichaamsbedekking waren overgenomen. In verslagen wordt duidelijk dat bij de Papoea's vóór de komst van de Europeanen anders over kleding en lichaamsbedekking werd gedacht. De zending Arend Goudswaard beschreef in 1863 dat de lokale bevolking weinig kleding droeg. In het volgens hem 'iets minder onbeschaafde' Doreh droegen de vrouwen een korte *sarong* (rok). In de meeste gebieden droeg men slechts een *maar* ter bedekking van de schaamdelen.⁴⁸ Opvallend vindt Goudswaard dat ook de hoofden slechts een *maar* droegen en dat zij zich in hun kleding niet onderscheidden van de mensen van lagere stand.⁴⁹ Het succes

46 *Berigten UZV* 1869, 179. Na het Pinksterfeest heeft Geissler een vraagboekje gegeven aan een meisje die dat thuis aan haar moeder voorlas. Daarna kwamen er steeds weer mensen die konden lezen om boekjes vragen die ze thuis konden doornemen.

47 *Berigten UZV* 1887, 152-153.

48 A. Goudswaard, *De Papoewa's van de Geelvinkbaai* (Schiedam 1863) 17.

49 *Ibidem*, 18.

van de zending en het daarbij horende beschavingsoffensief werd door de zendelingen afgelezen aan de mate waarop de lokale bevolking zich kleedt. Dat blijkt namelijk als zending Mosche schrijft: ‘En – zoo naauw is godsdienst met beschaving verbonden – ieder die kan, begint zich met een “sarong” en “maar” (een mannelijk kledingstuk) te dekken. Ook de schoolkinderen beginnen dit laatste te dragen.’⁵⁰ Ook beschrijft Mosche een succesverhaal:

Sedert eenige weken had Mosche hem, even als de andere hoofden, des Zondags zonder hoofddoek in de kerk gezien. Hij dacht eerst, dat dit slordigheid was, daar hij te Mansinam en Doreh gewend was hen altijd met gedekt hoofd te zien. Onze broeder vroeg derhalve, waarom zij dit nu deden, en de Korano antwoordde, dat hij den zending altijd blootshoofds in de kerk zag, zoodat hij meende dat men, als men bidt, het hoofd niet gedekt mag houden.⁵¹

Het toenemende belang van het dragen van kleding voor de lokale bevolking zou ook kunnen betekenen dat het geloof een belangrijkere rol in hun leven had gekregen. De kleding vormde namelijk een zichtbaar teken van de invloed van het christendom op de dagelijkse levens van de lokale bevolking, die zich voorheen nauwelijks tot niet bedekte.

Conclusie

In dit onderzoek is gepoogd de intensieve wisselwerking tussen de Nederlandse zendelingen en de lokale bevolking van Papoea-Nieuw-Guinea zichtbaar te maken, met een nadruk op de *agency* van de lokale bevolking in deze praktijken. De zending drong door tot de meest intieme aspecten van het dagelijks leven door lokale kinderen op te nemen in zending gezinnen. De overdracht van westerse normen en waarden op de Papoease bevolking vond grotendeels plaats binnen drie velden: het huishouden, de opvoeding en de gewoontes en rituelen.

Het huishouden was een ideale locatie voor gelaagde overdracht van normen en waarden, waarin de vrijgekochten een cruciale rol speelden. Oudere vrijgekochte meisjes namen gebruiken over van hun pleegmoeders, om deze vervolgens weer over te brengen op de jongere kinderen. Door middel van huishoudelijke taken konden allerlei christelijke ideeën overgedragen worden. Het was belangrijk dat binnen de zending vrijgekochte kinderen in het gezin werden opgenomen in plaats van dat zij in weeshuizen werden geplaatst. De kinderen werden in een intieme setting op westerse, christelijke wijze grootgebracht. Door hun schoolgang konden zij de overdrager van de christelijke leer op hun ouders zijn. Overdracht vond dus niet alleen van ouder op kind – de

50 *Berigten UZV 1868*, 141-142.

51 *Ibidem*.

gebruikelijke generatie-op-generatieoverdracht – maar ook van kind op ouder plaats.

Binnen één gemeenschap kwamen mensen die geheel volgens de *adat* leefden, Papoea's die deels door de zending beïnvloed waren en Nederlandse zendelingen samen. Dit leidde dikwijls tot conflicten en onbegrip, bijvoorbeeld op het gebied van geboortes, maar zorgde ook voor mengvormen van verschillende culturen en gebruiken. De lokale bevolking nam niet zomaar alles van de zendelingen over. Uiteindelijk was het zendingsideaal het volledig christelijk opvoeden van lokale kinderen, opdat deze uiteindelijk zelf een christelijk gezin zouden starten en op die manier de maatschappij blijvend volgens westerse normen en standaarden in zouden richten.

Tijdens ons onderzoek kwamen wij erachter dat er vrijwel niets is geschreven over de overdracht van vrouw op vrouw in Nederlands Nieuw-Guinea. In die zin hebben wij ons op een onontgonnen gebied begeven. In de bestaande historiografie is vrijwel geen bijdrage geleverd op dit onderzoeksgebied. Door de tijdsspanne waarin dit onderzoek uitgevoerd diende te worden was het voor ons helaas niet mogelijk de doorwerking van de overdracht op toekomstige generaties te onderzoeken; dit is zeker een vervolgonderzoek waard.

Overbodig en ongewenst

Oorzaken voor het weggeven van dochters voor adoptie in Taiwan, 1906-1940

Tim Riswick

Ondanks de afstand in tijd en ruimte speelt adoptie in vrijwel alle historische en huidige samenlevingen een belangrijke rol, alhoewel de redenen om kinderen te adopteren erg kunnen verschillen.¹ Allereerst is het een manier voor kinderloze stellen of individuen om nakomelingen of erfgenamen te krijgen.² Daarnaast kan door adoptie onderdak worden gegeven aan wezen, vondelingen of anderszins ongewenste kinderen. Hoewel deze functies vaak overlappen, concentreert het eerste zich op degene die adopteert, terwijl het tweede zich op de geadopteerde focust.³ De functie van adoptie in het merendeel van de samenlevingen focuste zich voorheen op de wensen van degene die adopteert om ervoor te zorgen dat families kinderen hadden die voor afstamming zouden zorgen. Vooral in Oost-Azië probeerden families door adoptie of aangepaste gezinssamenstellingen de familiecontinuïteit op elke mogelijke manier te waarborgen als kinderen ontbraken door conflicten, armoede, onvruchtbaarheid of sterfte, omdat afstamming centraal stond in de definitie van de familie. Alleen zonen konden de functie van 'sociale reproductie' voor het gezin vervullen, waardoor vrouwen enkel nodig waren voor de 'biologische reproductie'.⁴ In

1 Dit artikel is grotendeels gebaseerd op het onderzoek in Tim Riswick en Xingchen ChiaChi Lin, 'Causes of child adoption in Taiwan, 1906-1940: The importance of gender, household composition and variation over time and place', *Annales de Démographie Historique* (forthcoming), maar behandelt enkel adoptie van meisjes en onderzoekt adoptie tot het vijftiende in plaats van het vijfde levensjaar.

2 Antoinette Fauve-Chamoux, 'Beyond Adoption: Orphans and Family Strategies in Pre-Industrial France', *History of the Family* 1:1 (1996) 1-13; Pamela J. Walker, 'Adoption and Victorian Culture', *The History of the Family* 11:4 (2006) 211-221; Jack Goody, 'Adoption in Cross-Cultural Perspective', *Comparative Studies in Society and History* 11:1 (1969) 55-78.

3 De focus op het welzijn van het kind is een modernere idee dat stamt uit het einde van de negentiende eeuw toen de nadruk werd gelegd – vooral in westerse samenlevingen – op de belangen van het kind. Zie bijvoorbeeld: Shurlee Swain, 'What Price a Child Commodification and Australian Adoption Practice 1850 – 1950', *The History of the Family* 31:1 (2018) 1-19.

4 Cyrus C. Y. Chu en Ruoh-Rong Yu, *Understanding Chinese Families: A Comparative Study of Taiwan and Southeast China* (Oxford 2010); Arland Thornton en Hui-Sheng Lin, *Social Change and the Family in Taiwan* (Chicago-London 1994) 22-48.

een ideale situatie zou de toekomst van een familie daarom worden gevrijwaard door zonen die trouwden en weer zonen kregen om de mannelijke afstamming voort te zetten. Adoptie speelde echter een belangrijke rol wanneer niet aan deze voorwaarden kon worden voldaan. Het resultaat was dat veel mensen – vaak op jonge leeftijd – geografische, sociale en familiale mobiliteit ervoerden.

In vroeg twintigste-eeuws Taiwan was het veiligstellen van afstamming ook een belangrijk element van gezinsstrategieën. Adoptie werd bij uitstek als het antwoord gezien om problemen rondom familiecontinuïteit op te lossen. De adoptie van een jongen zorgde rechtstreeks voor een mannelijke erfgenaam, maar ook een dochter kon hiervoor zorgen wanneer zij een echtgenoot de familie binnenbracht en voor een nieuwe kleinzoon zorgde. Bovendien was er in delen van Taiwan nog een bijzondere vorm van adoptie, namelijk het adopteren van een *simpua*, een toekomstige schoondochter. Deze praktijk zorgde ervoor dat meisjes op jonge leeftijd voor adoptie werden weggegeven vanuit hun eigen huishouden om uiteindelijk te trouwen met een zoon in het nieuwe huishouden waarin ze terecht kwamen. Ook dit was een manier om een huwelijk en dus nakomelingen veilig te stellen.⁵ Hoewel het meeste onderzoek naar adoptie gericht is op de redenen en motivatie vanuit de ontvangende kant – de huishoudens die kinderen adopteren in het huishouden – brachten teveel kinderen in een huishouden ook problemen met zich mee. Vooral het hebben van teveel dochters werd als problematisch ervaren omdat zij de afstamming niet konden voortzetten, maar wel grootgebracht moesten worden om vervolgens op een kostbare manier te huwen. Adoptie van kinderen uit het huishouden kan daarom worden gezien als een strategie om met ongewenste kinderen, voornamelijk dochters, om te gaan in huishoudens waarin de opvolging al verzekerd was.⁶

De focus van dit artikel is om te onderzoeken welke dochters vóór het vijftiende levensjaar voor adoptie werden weggegeven in Taiwan gedurende de periode 1906-1940. Daarbij wordt er ook ingegaan op de vraag waarom meisjes werden weggegeven, omdat dit kan aantonen hoe geslacht, gezinssamenstelling en regionale variatie al op vroege leeftijd de levensloop van een kind bepalen. Het perspectief wordt daardoor verlegd van de vraag waarom gezinnen kinderen in hun huishouden opnemen, naar de vraag waarom gezinnen kinderen weggeven voor adoptie. Er is specifiek gekozen voor Taiwan in de periode 1906-1940 omdat huishoudregisters beschikbaar zijn waardoor de vroege levenslopen van maar liefst 24.536 meisjes te volgen zijn. Met andere woorden, deze grote en representatieve steekproef maakt het mogelijk om een beeld te geven over de vraag waarom bepaalde dochters vaker weggegeven werden in

5 Arthur P. Wolf en Chieh-shan Huang, *Marriage and Adoption in China: 1845-1945* (Stanford 1980).

6 Susan Hanley, 'Family and Fertility in Four Tokugawa Villages', in: Susan Hanley en Arthur P. Wolf (red.), *Family and Population in East Asian History* (Stanford 1985) 196-228.

vergelijking met anderen. Dit is uitzonderlijk, omdat Taiwan de enige Chinese regio is in deze tijdsperiode waarvan we dergelijke bronnen hebben. Tegelijkertijd kan dit onderzoek een ander perspectief bieden op hoe adoptie past in het historische Chinese gezinsleven en het Oost-Aziatische demografische systeem.

Allereerst zal er de achtergrond worden geschetst waartegen de Taiwanese adoptiepraktijken moeten worden begrepen door kort in te gaan op de hiërarchie en huwelijkspraktijken in families in vroeg twintigste-eeuws Taiwan. Daarna zal uiteengezet worden op welke manier adoptie als onderdeel van het gezinsleven werd gebruikt, en op welke manier dit onderzoek voorbij eerder onderzoek gaat. Met behulp van de huishoudregisters en Kaplan-Meier curves zullen vervolgens de resultaten van dit onderzoek, samen met mogelijke verklaringen, gepresenteerd worden. In de conclusie zal er worden gereflecteerd op de belangrijkste oorzaken voor het weggeven van dochters voor adoptie en worden suggesties voor verder onderzoek naar historische adoptiepraktijken gedaan.

De familie in Taiwan

De expliciete eenheid van organisatie in Taiwan was het gezin: een groep verwanten die eigendommen deelden, over het algemeen onder hetzelfde dak woonden en een kookfornuis deelden.⁷ Het ideaal was gebaseerd op het vormen van een *extended family* waarin volwassen broers niet alleen samenleefden, maar ook financiële middelen bundelden, wederzijdse steun boden en recht hadden op hetzelfde deel van de opgebouwde erfenis.⁸ Deze huishoudens waren echter sterk gestratificeerd volgens de dominante patriarchale hiërarchie, wat duidelijke rollen gebaseerd op geslacht en generatie binnen het gezin tot gevolg had.⁹ In alle families had de oudste man idealiter de hoogste autoriteit, wat het gevolg was van het gegeven dat mannen de enigen waren die de afstamming konden voortzetten en die tijdens alle stadia van de levensloop onderdeel bleven van het huishouden. Met andere woorden, afkomst en afstamming stonden centraal in de definitie van het gezin omdat de plicht van een zoon tegenover zijn vader zich niet alleen uitstreckte over de dood door middel van voorouderverering, maar ook door zelf zonen te krijgen om de mannelijke afstamming voort te zetten. Samen met het belang van ouderlijke eerbied, ondersteund door de staat, veroorzaakte dit een sterke ouderlijke macht die erin resulteerde dat oudere generaties meer macht hadden dan jongere generaties, en mannen over het algemeen meer macht hadden dan vrouwen. Bovendien konden de minst bevoorrechte personen daarnaast worden onder-

7 Margery Wolf, *The House of Lim: A Study of a Chinese Farm Family* (New York 1968).

8 Thornton en Lin, *Social Change and the Family in Taiwan*.

9 Goncalo Santos en Stevan Harrell (red.), *Transforming Patriarchy: Chinese Families in the Twenty-First Century* (Seattle-London 2017).

scheiden naargelang wie er verder in het huishouden aanwezig was.¹⁰ Deze patriarchale hiërarchie kan deels ten grondslag liggen aan de keuze voor wie er voor adoptie werd weggegeven.

Hoewel ouderlijke macht vooral vaderlijke macht betrof in patriarchale samenlevingen, betekende dit niet dat vrouwen geen macht hadden. Vanuit een genderperspectief is er binnen het patriarchale huishouden ook de *uterine family* van een vrouw te onderscheiden: de groep die zich concentreerde rond haar moeder en de kinderen van haar moeder, en nadat ze zelf trouwde rond zichzelf en haar kinderen. Deze *uterine family* werd gecreëerd voor de behoeften van een vrouw en bestond alleen in de mate waarin ze de capaciteiten had om deze groep bij elkaar te houden. Het gevolg is dat de *uterine family* geen duidelijke ideologie, formele structuur en openbaar bestaan had. Het was echter niet minder echt omdat het was gebouwd op de loyaliteiten van de leden van deze groep vrouwen die samen voor hun belangen konden opkomen.¹¹ Daarnaast konden vrouwen ook gebruik maken van de eer die een familie in het publieke domein genoot door deze aan te tasten. Omdat vrouwen veel van hun huishoudelijke activiteiten buitenshuis doorbrachten kwamen ze in contact met andere vrouwen waardoor het vrij gemakkelijk was om misstanden binnen het huishouden naar buiten te brengen. Op deze manier werden mannen beperkt in hun macht omdat de eer van een familie erg belangrijk was, en deze eer veel gemakkelijker verloren dan herwonnen was in een gemeenschap en vrouwen hierin dus een belangrijke rol speelden. Als laatste kon in veel gevallen een zoon ook de woordvoerder zijn van zijn moeder en verdedigde hij haar belangen. In veel opzichten tonen de *uterine family*, de vrouwelijke gemeenschap in het dorp, en de invloed die moeders op hun zoon hadden aan dat vrouwen op het platteland van Taiwan hun leven niet als machteloze wezens in de huishoudens van hun echtgenoot hebben geleefd. Toch moet ook worden beseft dat deze macht van individu tot individu verschilde, omdat bepaalde vaardigheden nodig waren om de besluitvorming van het huishouden te beïnvloeden als vrouw.

Het huwelijk was de basis waarop de afstamming kon worden voortgezet en ouders namen, net als bij alle belangrijke gebeurtenissen, het initiatief en regelden de huwelijken voor hun kinderen met grote zorg. Het huwelijk beïnvloedde namelijk ook de relaties tussen individuen en hun rol in het huishouden.¹² Dit is belangrijk om op te merken, aangezien de voorkeur en interesses van een persoon compleet anders, zelfs tegenovergesteld, konden zijn aan die van het huishouden en vice versa. Het huwelijk was niet gebaseerd op liefde, maar kan meer gezien worden als een soort zakelijke overeenkomst waarbij een

10 Arthur P. Wolf, 'Europe and China: Two Kinds of Patriarchy', in: Theo Engelen en Arthur P. Wolf (red.), *Marriage and the Family in Eurasia: Perspectives on the Hajnal Hypothesis* (Amsterdam 2005) 215–240.

11 Margery Wolf, *Women and the Family in Rural Taiwan* (Stanford 1972).

12 Wolf en Huang, *Marriage and Adoption in China, 1845-1945*.

bruid en een bruidegom elkaar voor het eerst kort voor de bruiloft, of zelfs pas op de trouwdag zelf, zagen.¹³ Het belang van het huwelijk voor familiecontinuïteit en de mate waarin ouderlijke macht levenslopen beïnvloedde, betekende dat het huwelijk – en als gevolg daarvan de Chinese familie – erg kon variëren. De meeste huwelijken in Taiwan kunnen worden ingedeeld als behorend tot een van de volgende drie typen: *major*, *minor* en *uxorilocal*. *Major* huwelijken waren het meest gebruikelijk in Chinese samenlevingen omdat het de ‘juiste’ manier was om te trouwen. Ouders zorgde ervoor dat een via een koppelaarster een verbintenis gemaakt kon worden tussen twee jongvolwassenen waarna de bruiloft via de officiële tradities verliep en eindigde in een groot en kostbaar feest. Een ander type huwelijk was het *minor* huwelijk. In een *minor* huwelijk werd een *simpua*, ook wel kleine schoondochter, op zeer jonge leeftijd in het gezin opgenomen als toekomstige bruid voor de zoon van het stel dat haar adopteerde. Het belangrijkste verschil tussen een *major* en een *minor* huwelijk is daarom de timing en de ceremoniële complexiteit van het huwelijk. Het derde soort was het *uxorilocal* huwelijk. Terwijl in de meeste gevallen de dochter haar familie verliet om zich bij de familie van haar echtgenoot te voegen, trok in dit soort huwelijk de echtgenoot in bij de familie van de bruid.¹⁴

Het resultaat van het absolute gezag van ouders was dat families hun samenstelling manipuleerden om onmiddellijke problemen op te lossen en langetermijndoelen te bereiken met betrekking tot de familiecontinuïteit. Dit betekende dat er in Taiwan veel variatie en flexibiliteit kon zijn in de gezinsorganisatie met betrekking tot hoe huwelijken en adopties werden gebruikt, omdat het eenvoudigweg kon worden aangepast aan de omstandigheden. Ondanks het feit dat gezinsleden zowel gemeenschappelijke als tegenstrijdige doelstellingen hadden, is het duidelijk dat oudere generaties, zowel mannen als vrouwen, meer waarde hechtten aan zonen. Voor vaders waren zonen waardevoller dan dochters omdat ze nodig waren om de afstamming voort te zetten. Voor moeders gold hetzelfde omdat de macht van vrouwen voortkwam uit de invloed die ze hadden op hun zonen. Bovendien kon een dochter voor het behouden van een meer harmonieuze *uterine family* beter worden ingewisseld voor een *simpua*, aangezien de moeder haar kleine schoondochter naar eigen wensen kon opvoeden en een potentiële rivaal voor de aandacht van haar zoon tegelijkertijd werd geëlimineerd.¹⁵ Kortom, het weggeven van zonen voor adoptie kan als een extreme maatregel worden gezien, terwijl het weggeven van meisjes vanuit het perspectief van de ouders kan worden gezien als gunstig voor de toekomst van het huishouden.

13 Theo Engelen en Ying-Hui Hsieh, *Two Cities, One Life: Marriage and Fertility in Lugang and Nijmegen* (Amsterdam 2007).

14 Ying-Chang Chuang en Arthur P. Wolf, ‘Marriage in Taiwan, An Example of Regional Diversity’, *The Journal of Asian Studies* 54:3 (1995) 781–795.

15 Wolf, *Women and the Family in Rural Taiwan*; Wolf and Huang, *Marriage and Adoption in China, 1984-1945*.

Adoptie in Taiwan

Van het beperkte aantal studies dat zich op adoptie in Oost-Azië richt, bestuderen de meeste studies adoptiepraktijken van zonen op het vasteland van China. Deze bespreken adoptie als een wettelijke regeling die spanningen creëerde over de ordening van de maatschappij en de natuurlijke wereld. De eerbied voor ouders, rituele verplichtingen aan voorouders en de voortzetting van de familieband door zonen werd namelijk aangetast omdat mensen deze door adoptie manipuleerden. Adopties werden daarom wettelijk en ritueel beperkt tot personen van dezelfde familie of dezelfde achternaam omdat een zoon zo zou blijven bijdragen tot de afstamming.¹⁶ De realiteit was echter vaak anders: adoptie fungeerde als een soort veiligheidsklep die varieerde naar gelang de niveaus van sterfte en vruchtbaarheid.¹⁷ Met andere woorden, adopties vonden vaak plaats buiten de toegestane groepen omdat het de enige mogelijkheid was. Daarbij geloofden families dat een grotere afstand tussen een geadopteerde zoon en zijn geboortefamilie meer loyaliteit garandeerde en de kans op rivaliteit binnen de afstamming verminderde.¹⁸

Studies die specifiek kijken naar adoptiepraktijken in Taiwan verschillen enigszins van andere studies omdat ze zich ook, of zelfs voornamelijk, richten op adoptie van dochters. Dit verschil is belangrijk, omdat uit de literatuur over het begin van de twintigste eeuw in het noorden van Taiwan blijkt dat meer dan de helft van de meisjes als *simpua* uit het huishouden werd geadopteerd en dat ongeveer vijftien procent van de jongens werd geadopteerd als zoon of schoonzoon. Toch werd over de gewoonte weinig gepraat, en werd deze zelfs bekritiseerd door de Chinezen zelf, wat een reden kan zijn dat veel andere studies dit soort adoptiepraktijken betreffende dochters niet bespreken.¹⁹ Velen beargumenteren tegenwoordig echter dat adoptie een centraal onderdeel was van het historische Oost-Aziatische demografische systeem door het belang van geadopteerde kinderen om de familiecontinuïteit te waarborgen.²⁰

De motivatie voor het adopteren van meisjes is complex omdat er veel verschillende soorten adopties zijn. De eerste en belangrijkste reden dat meis-

16 Ann B. Waltner, *Getting an Heir: Adoption and the Construction of Kinship in Late Imperial China* (Honolulu 1990).

17 Wang Feng and James Z. Lee, 'Adoption among the Qing Nobility and Its Implications for Chinese Demographic Behavior', *History of the Family* 3:4 (1998) 411–427.

18 James L. Watson, 'Agnates and Outsiders: Adoption in a Chinese Lineage', *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 10:2 (1975) 293–306.

19 Arthur P. Wolf, 'Adopt a Daughter-in-Law, Marry a Sister: A Chinese Solution to the Problem of the Incest Taboo', *American Anthropologist* 70:5 (1968) 864–874.

20 Satomi Kurosu en Emiko Ochiai, 'Adoption as an Heirship Strategy under Demographic Constraints: A Case from Nineteenth-Century Japan', *Journal of Family History* 20:3 (1995) 261–88; Kuentae Kim en Hyunjoon Park, 'Family Succession through Adoption in the Chosun Dynasty', *History of the Family* 15:4 (2010) 443–452.

jes geadopteerd werden was, zoals eerder benoemd, dat een toekomstige vrouw voor zoons veilig gesteld werd. Economisch gezien was dit *minor* huwelijk goedkoper dan een *major* huwelijk. Sociaal-cultureel gezien was het ook voordelig, vooral vanuit het oogpunt van de *uterine family*, omdat een vreemdeling niet als volwassene het huishouden binnenkwam, maar al als kind. Een tweede reden is dat adoptie therapeutisch kan werken. Pasgetrouwden, of paren waar het zwanger worden wat langer duurde, adopteerden een schoondochter omdat ze geloofden dat het de conceptie van een zoon zou stimuleren: als de toekomstige vrouw er al was, zou de echtgenoot spoedig volgen. Hetzelfde geldt voor wanneer een dochter in de familie werd opgenomen om een overleden kind te vervangen. Een derde reden om een meisje te adopteren was om als huishoudelijk hulp te dienen.²¹ Ten slotte konden huishoudens ook meisjes adopteren omdat ze simpelweg dochters wilden. In tegenstelling tot de nutteloosheid van dochters in Chinese gezinnen waar vaak naar wordt verwezen in de literatuur, deden ze in veel regio's in Taiwan huishoudelijke taken van aanzienlijke waarde. Als vrouwen geen gebonden voeten hadden, waren ze bovendien in staat om verschillende agrarische taken uit te voeren, wat inhield dat ze rechtstreeks bijdroegen aan de beschikbare huishoudelijke middelen.²²

Het weinige dat bekend is over de motivatie van mensen die dochters weggaven voor adoptie suggereert dat de geboortepositie van een dochter een belangrijke factor was. Dochters werden niet simpelweg weggegeven omdat ze geen jongen waren; ze werden pas overbodig wanneer er een andere manier was om de toekomst van de familie te verzekeren, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van een broer of een oudere zuster. Naast het hebben van genoeg kinderen om het voortbestaan van de familie te garanderen, kan het hebben van teveel kinderen, vooral als gezinnen te arm zijn om hun kinderen te onderhouden, ook een reden zijn om kinderen weg te geven voor adoptie. De vraag over hoeveel, en welke kinderen er in het huishouden nodig zijn, verschilt naargelang de economische omstandigheden van een huishouden. Vooral wanneer middelen schaars zijn zou adoptie de last voor een huishouden kunnen verlichten.²³ Een voorbeeld van beslissingen van huishoudens met betrekking tot wie in het huishouden nodig was en wie niet, is een dochter die werd weggegeven als een kleine schoondochter en door adoptie in het huishouden werd opgenomen. In zekere zin kan dit worden gezien als een strategie waarbij 'nutteloze' dochters – hoewel niet letterlijk – worden ingewisseld voor 'nuttige' schoondochters, aangezien middelen alleen worden geïnvesteerd in permanente familieleden.²⁴

21 Michael R. Saso, *Velvet Bonds: The Chinese Family* (Carmel 1999); Wolf en Huang, *Marriage and Adoption in China, 1845-1945*; Wolf, *Women and the Family in Rural Taiwan*.

22 Burton Pasternak, *Guests in the Dragon: Social Demography of a Chinese District 1895-1946* (New York 1983).

23 Saso, *Velvet Bonds*; Pasternak, *Guests in the Dragon*.

24 Wolf and Huang, *Marriage and Adoption in China, 1845-1945*.

Een andere specifieke situatie waarin armoede mogelijk een rol heeft gespeeld, was wanneer kinderen buiten een huwelijk werden geboren. Deze groep kinderen heeft een hoger sterftcijfer omdat sociale normen ongeoorloofde geboorten en moeders stigmatiseerden, en ze daarnaast vaak in ongunstige economische omstandigheden leefden.²⁵ Met andere woorden, een seksuele relatie met iemand hebben zonder met hem te trouwen kon als een wanhopige maatregel worden gezien, maar het kon ook noodzakelijk worden geacht voor een vrouw van een arm gezin die worstelde om rond te komen. Niet-huwelijkse relaties konden zelfs als alternatief worden gezien omdat ze een bron van ondersteuning vormden en zelfs een middel waren om een gezin te stichten.²⁶

De Taiwan Historical Household Registers Database

Van 1895 tot 1945 stond Taiwan onder controle van de Japanse overheid als gevolg van de Chinees-Japanse oorlog. In 1905 begon de Japanse koloniale overheid een door de politie beheerd huishoudregistratiesysteem om de mensen in Taiwan nauwlettend te volgen en te controleren.²⁷ In dit registratiesysteem moest iedereen zich aanmelden bij de politie. De vereiste persoonlijke informatie in een huishoudregister bestond uit naam, relatie tot het hoofd van het huishouden, belangrijke persoonlijke levensgebeurtenissen en de datums van deze gebeurtenissen. Hoofden van huishoudens hadden de verantwoordelijkheid om eventuele wijzigingen aan een lokaal registratiekantoor (meestal een lokaal politiebureau) te melden en de politie legde regelmatige en onregelmatige huisbezoeken af om de nauwkeurigheid van de informatie in de registers te waarborgen. Deze huishoudregisters, die aanzienlijke demografische details bevatten op individueel niveau, zijn meestal tot op heden bewaard gebleven en zijn erg betrouwbaar voor demografische onderzoek gebleken.²⁸

In dit onderzoek wordt de *Taiwan Historical Household Registers Database* (THHRD) gebruikt, die wordt bijgehouden door het Programma voor Historische Demografie aan Academia Sinica, Taiwan. Het Programma voor Historische Demografie heeft de historische huishoudregisters verzameld uit 26

25 Xingchen Chiachi Lin, 'Headship, Household Burden, and Infant Mortality in Taipei (1906-1944)', *Journal of Family History* 38:3 (2013) 344-364.

26 Guang-hong Yu, Yu-lin Huang en Ling-in Chuu, 'Illegitimacy, Adoption, and Mortality among Girls in Penghu, 1906-1945', in: Theo Engelen, John R. Shepherd en Wen-shan Yang (red.), *Death at the Opposite Ends of the Eurasian Continent: Mortality Trends in Taiwan and the Netherlands, 1850-1945* (Amsterdam 2011) 317-348.

27 Jonathan Manthorpe, *Forbidden Nation: A History of Taiwan* (New York 2008).

28 Voor meer uitleg over de bron en de historische context zie: Tim Riswick, 'Gevangen tussen cultuur en biologie. De invloed van gender en adoptie op kindersterfte in de Taiwanese familie in Hai-shan, 1906-1945', in: Koen Matthijs, Paul Puschmann, Hilde Bras en Angélique Janssens, *Gender in/en historische demografie. Historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland* (Leuven 2013) 71-102.

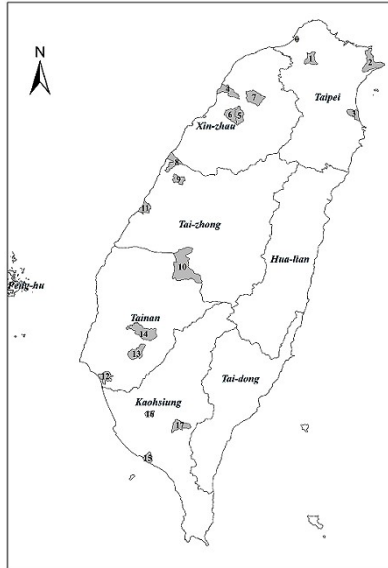
onderzoeksgebieden en de registratiegegevens van 18 gebieden getranscribeerd in de THHRD (zie Figuur 1). De steekproef van de THHRD voor dit onderzoek bestaat uit alle kinderen die geboren zijn tussen 1906 en 1940 uit de onderzoeksgebieden van Zhubei (04), Beipu (05), Emei (06), Guanxi (07), Danei (13), Jibei (14), Donggang (15) en Jiuru (16). Al deze gebieden zijn voornamelijk agrarisch en beslaan zowel het zuiden als het noorden van Taiwan. Er wordt daarbij gekeken naar wanneer dochters voor adoptie werden weggegeven, en of dit verschilt voor de geboorterang, sociaaleconomische status van het hoofd van het huishouden, het onwettig geboren zijn of niet, regio en tijdsperiode. Dit wordt bestudeerd door zogenaamde Kaplan-Meier curves. Op de x-as wordt de tijd in maanden weergegeven en op de y-as het percentage kinderen dat nog niet is geadopteerd. Kortom, de kans om weggegeven te worden voor adoptie wordt cumulatief berekend over de tijd heen (in maanden) tot het vijftiende levensjaar (zie Figuren 2 tot en met 8). Het voordeel van deze curves is dat verschillen over de tijd heen gevisualiseerd en statistisch getoetst kunnen worden, maar het nadeel is dat enkel de verschillen in adoptiekansen per variabele kunnen worden onderzocht.²⁹

Resultaten

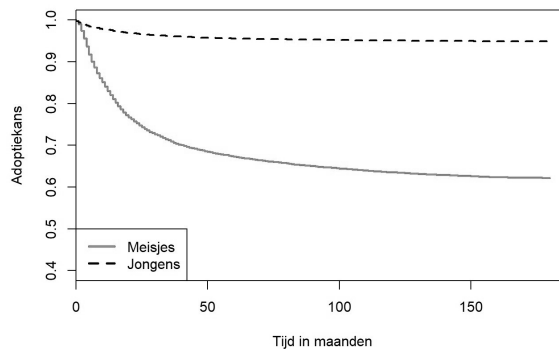
In de geselecteerde gebieden werden 24.536 meisjes en 26.071 jongens geboren in de periode 1906-1940. Van deze aantallen werden 8.011 meisjes en 1.128 jongens voor adoptie weggegeven vóór het vijftiende levensjaar, wat neerkomt op ongeveer 33 procent van de dochters en 4 procent van de zonen. Dit enorme verschil tussen de seksen is ook te zien in Figuur 2, waarin de kans om weggegeven te worden voor adoptie voor meisjes en jongens is gepresenteerd. Bovendien maakt deze figuur ook duidelijk dat de meeste adoptie plaatsvond in de eerste levensjaren, voordat kinderen vier jaar oud waren. De gemiddelde adoptieleeftijd voor kinderen die werden weggegeven vóór het vijftiende levensjaar was voor zonen 785 en voor dochters 783 dagen. Aan de mediaan is echter te zien dat de leeftijd waarop de meeste kinderen werden weggegeven nog veel lager was: voor zonen was dit 397 en voor dochters 404 dagen. Meisjes hadden dus inderdaad veel hogere kans om voor adoptie weggegeven te worden dan jongens, maar wat beïnvloedde de kans om voor adoptie weggegeven te worden voor meisjes?

29 In dit artikel wordt enkel een univariate analyse gepresenteerd, maar een multivariate analyse kan rekening houden met meerdere variabelen die mogelijk ook elkaar beïnvloeden. Bovendien kunnen in *event history analyses* ook veranderingen in variabelen over de tijd heen worden meegenomen. De gepresenteerde resultaten blijven echter vrijwel hetzelfde in dergelijke analyses. Zie ook: Riswick & Lin, 'Causes of child adoption in Taiwan'.

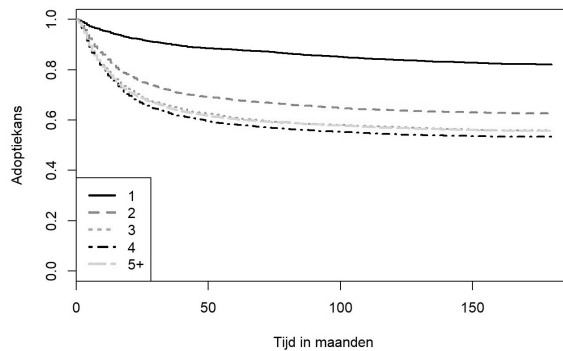

Figuur 1: Kaart van de beschikbare locaties in de THHRD. De geselecteerde gebieden voor dit onderzoek zijn: Zhubei (04), Beipu (05), Emei (06), Guanxi (07), Danei (13), Jibei (14), Donggang (15), en Jiuru (16). Bron: Program for Historical Demography, Research Center for Humanities and Social Sciences, Academia Sinica.

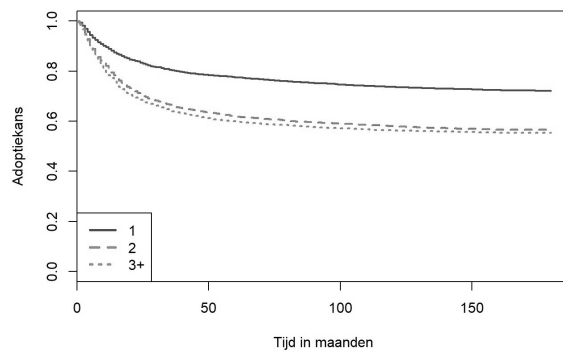

Figuur 2: Kaplan-Meier curve voor de adoptiekansen van meisjes en jongens in Taiwan, 1906-1940.

In de literatuur wordt de positie binnen het huishouden, en voornamelijk de geboortering, als belangrijkste verklaring genoemd omdat ouders vrijwel nooit hun enige dochter zouden weggeven. Zij kon namelijk de familielijn voortzetten wanneer er geen zoon geboren werd. In Figuur 3 zijn de adoptiekansen van meisjes per geboortering gepresenteerd en in Figuur 4 is hetzelfde gedaan maar dan alleen voor de geboortering binnen het aantal zussen. Figuur 3 toont dat vooral wanneer een dochter het eerstgeboren kind was ze

Figuur 3: Kaplan-Meier curve voor de adoptiekansen van meisjes per geboorterang in Taiwan, 1906-1940.

Figuur 4: Kaplan-Meier curve voor de adoptiekansen van meisjes per geboorterang van hetzelfde geslacht in Taiwan, 1906-1940.

een verminderde kans had om voor adoptie te worden weggegeven. Na vijftien jaar is 18 procent van de dochters die het eerstgeboren kind was weggegeven. Dit is een enorm contrast met 37 procent wanneer een dochter het tweede kind, en 45 procent wanneer een dochter een derde of later geboren kind was. Deze verschillen zijn enorm en bevestigen het idee dat dochters alleen voor adoptie werden weggegeven als er een andere manier was om de afstamming van de familie veilig te stellen, wat vooral betekende dat er al een oudere broer of zus aanwezig was. Om dit verder te onderzoeken zijn in Figuur 4 de adoptiekansen voor geboorterang van een meisje binnen het aantal zussen gepresenteerd. Ook in deze figuur zijn er enorme verschillen aanwezig tussen de eerstgeboren dochter en later geboren dochters: voor het vijftiende levensjaar is van de eerstgeboren dochters 28 procent weggegeven voor adoptie, terwijl voor een later geboren dochter het rond de 45 procent ligt. Mogelijkerwijs is dus niet enkel het zijn van het eerste kind, maar ook het zijn van de eerste (of oudste) doch-

ter van belang, omdat huishoudens altijd wel een dochter in het huishouden konden gebruiken. Hierbij kan gedacht worden aan huishoudelijke taken, maar ook waren ze vaak verantwoordelijk om op jongere broertjes te letten.³⁰ Een laatste observatie is dat vooral meisjes die niet de eerstgeboren dochter waren veel sneller en op een vroegere leeftijd weggegeven werden voor adoptie, wat suggereert dat dergelijke beslissingen al vrij snel genomen werden.

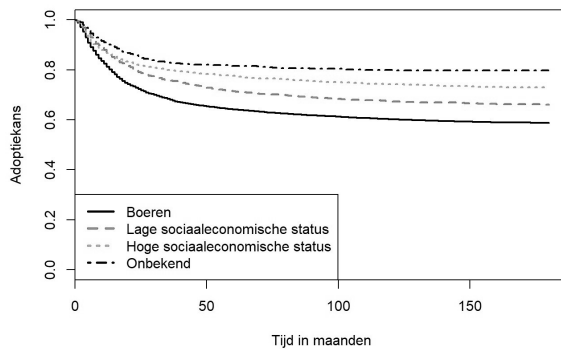
Een andere verklaring voor het weggeven van dochters waren de sociaal-economische omstandigheden van een huishouden. In Figuur 5 zijn daarom de beroepen van het hoofd van het huishouden geclassificeerd naar een vier-tal categorieën: boeren, lage sociaaleconomische status, hoge sociaaleconomische status, en onbekend.³¹ Er zijn duidelijk verschillen tussen deze groepen; wanneer het hoofd van het huishouden onbekend was, werd 20 procent vóór het vijftiende levensjaar weggegeven ter adoptie. Een wat hogere kans was er voor een hoge sociaaleconomische status, waarvan 27 procent werd weggegeven voor adoptie, gevolgd door de groep waarvan het hoofd van het huishouden een lage sociaaleconomische status had waarvan 34 procent werd weggegeven voor adoptie. Wanneer het hoofd van het huishouden een boer was dan werd 41 procent voor adoptie weggegeven voor het vijftiende levensjaar. De resultaten ondersteunen dat huishoudens die in betere sociaaleconomische omstandigheden verkeerden minder genoodzaakt waren om dochters ter adoptie af te staan in vergelijking met andere huishoudens. Dat de meisjes in huishoudens waarvan het hoofd onbekend is de laagste kans hadden om voor adoptie weggegeven te worden is grotendeels het gevolg van dat na 1935 geen beroep van hoofden bekend is. Tijdens deze periode vond minder adoptie plaats (zie ook Figuur 8). Dat vooral meisjes in een huishouden waarvan het hoofd een boer was de hoogste kans hadden om weggegeven te worden voor adoptie, kan te maken hebben gehad met dat er voornamelijk zoons nodig waren om op het land mee te werken en dat in veel gebieden – vooral het noorden van Taiwan – deze huishoudens veel minder te besteden hadden dan families waar middelen uit andere arbeid kwamen.

Om de sociaaleconomische omstandigheden verder te onderzoeken is in Figuur 6 het verschil tussen dochters die buiten (onwettig) en die binnen het huwelijk (wettig) geboren zijn gepresenteerd. Het verschil tussen deze groepen van dochters is niet erg groot en verschilt enkel 3 procent aan het einde van het vijftiende levensjaar: 38 procent voor onwettige dochters tegenover 35 procent wettige dochters. Ondanks dat de meeste van de onwettige meisjes vanwege sociale normen gestigmatiseerd werden, en dat hun moeders vaak in ongunstige economische omstandigheden leefden, blijkt dit dus geen reden

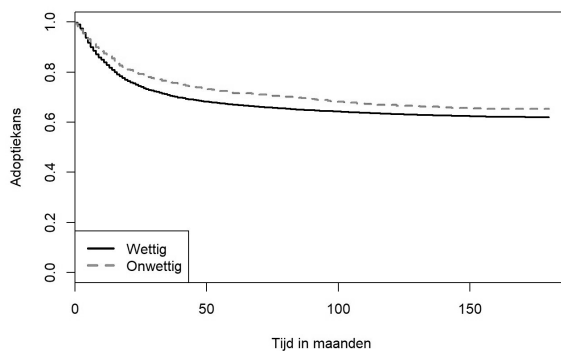

30 Norma Diamond, *K'un Shen: A Taiwan Village* (New York 1969).

31 Er is gekozen om voor boeren een aparte categorie te maken omdat dit boeren met zowel weinig als veel land kunnen zijn. Meestal zijn het echter boeren die weinig land hebben en kunnen ze gerekend worden tot de armste laag van de samenleving.

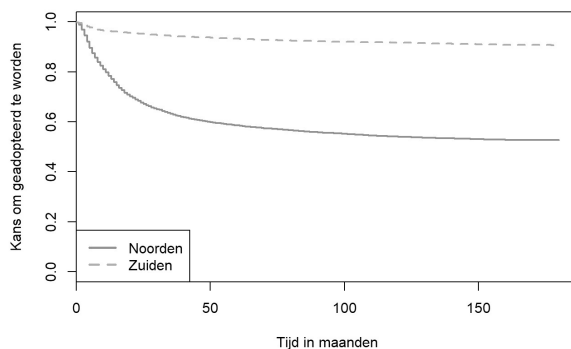
Figuur 5: Kaplan-Meier curve voor de adoptiekansen per sociaaleconomische status van het hoofd van het huishouden in Taiwan, 1906-1940.

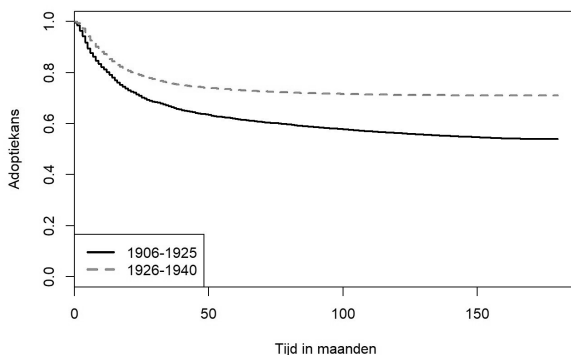
Figuur 6: Kaplan-Meier curve voor de adoptiekansen voor onwettige en wettige kinderen in Taiwan, 1906-1940.

te zijn om dochters meer weg te geven. Het tegenovergestelde zou echter ook beargumenteerd kunnen worden: voor veel moeders was een onwettige dochter wellicht de enige mogelijkheid om de familie uiteindelijk voort te zetten en ervoor te zorgen dat er iemand voor haarzelf zou zorgen wanneer ze dat zelf niet meer kon door ouderdom. Ondanks dat de iets lagere adoptiekansen van onwettige dochters eerder op het laatste lijken te wijzen, zouden deze twee verschillende groepen met tegenovergestelde strategieën (meer of minder weggegeven voor adoptie) ook elkaars effect kunnen opheffen waardoor de te observeren verschillen erg klein zijn.

Als laatste is het belangrijk om stil te staan bij verschillen in adoptiepraktijken over tijd en ruimte. In de meeste Chinese gebieden in het noorden van Taiwan volgde het huwelijk niet het *major* huwelijkspatroon. De patronen die werden gevonden, kunnen het best worden gekarakteriseerd als die waarin *minor* huwelijken de neiging hadden om *major* huwelijken te vervangen als de

Figuur 7: Kaplan-Meier curve voor de adoptiekansen per regio in Taiwan, 1906-1940.

Figuur 8: Kaplan-Meier curve voor de adoptiekansen per periode in Taiwan, 1906-1940.

voorkeursvorm van het huwelijk. Dit betekende dat tussen 30 en 50 procent van alle huwelijken bestond uit de adoptie van schoondochters als een manier om een toekomstig *minor* huwelijk veilig te stellen. In centraal en zuidelijk Taiwan was het huwelijk een radicaal andere instelling dan in het noorden van Taiwan: tussen de 65 en 95 procent van de huwelijken waren *major* huwelijken. Deze verschillen in huwelijkspatronen beïnvloedden ook de kans om te worden weggegeven ter adoptie vóór de leeftijd van vijftien voor meisjes. Dit is vooral te zien in het verschil tussen het noorden van Taiwan, waar het gemiddelde varieerde van 45 tot 66 procent, en het zuiden waar dit varieerde van 12 tot 17 procent.³² Figuur 7 bevestigt dit door de verschillen in adoptiekansen per regio weer te geven: in de geselecteerde regio's in het noorden van Taiwan werd 47

32 Chuang en Wolf, 'Marriage in Taiwan'.

procent voor het vijftiende levensjaar voor adoptie wegegeven in vergelijking met 9 procent in het zuiden van Taiwan.

Naast regionale variatie observeerden eerdere studies ook variatie in de tijd in adoptiepraktijken. In de jaren 1930 daalde de frequentie van *minor* huwelijken evenals het aantal adopties abrupt. De reden hiervoor moet gezocht worden in de modernisering en dalende kindersterfte. Figuur 8 bevestigt dit beeld door adoptiekansen voor de periode 1906-1925 en 1926-1940 te presenteren. Daarnaast laat het zien dat de beslissing om een dochter voor adoptie weg te geven in de periode 1926-1940 vrijwel altijd binnen de eerste twee levensjaren genomen werd, terwijl in de eerdere periode dit ook daarna nog gebeurde.

Discussie en conclusie

Net als in het grootste deel van Oost-Azië was adoptie een onderdeel van een gezinsstrategie om de afstamming van de familie in Taiwan te waarborgen. Hoewel de meeste studies zich concentreerden op de ontvangende kant van deze adoptiepraktijken – het gezin waarin zonen en dochters werden geadopteerd – is het doel van deze studie om te focussen op wie uit het huishouden werd weggegeven voor adoptie. Zodoende wordt adoptie niet meer onderzocht als een strategie om de familielijn voort te zetten, maar als een strategie waarop huishoudens omgaan met overbodige, of zelfs ongewenste, kinderen.

Over het algemeen bevestigen de analyses het algemene belang van geslacht, geboorterang van hetzelfde geslacht en variatie in tijd en plaats bij het beïnvloeden van adoptiekansen voor kinderen in Taiwan in de periode 1906-1940. De sociaaleconomische omstandigheden speelden echter ook een belangrijke rol in de beslissing om een dochter weg te geven voor adoptie. Dit is terug te zien in de grote verschillen tussen de beroepen van de hoofden van de huishoudens. Samenvattend is er aangetoond dat het niet alleen belangrijk is om te kijken naar de redenen waarom kinderen in het huishouden werden opgenomen, maar om ook aandacht te besteden aan de redenen en motivatie van huishoudens om kinderen weg te geven voor adoptie. Het geeft een breder perspectief op adoptiepraktijken en laat zien hoe kinderen werden gecirculeerd vanuit huishoudens met te veel naar huishoudens met te weinig kinderen. Toekomstige studies zouden deze bevindingen moeten incorporeren en zouden daarnaast ook veranderende gezinssamenstellingen kunnen bestuderen. Bovenal zouden toekomstige studies echter verder moeten gaan dan het bestuderen van adoptie als een statische gebeurtenis. In het geval van Taiwan werden in sommige gevallen adopties geannuleerd en werden kinderen teruggestuurd naar hun oorspronkelijke huishoudens, terwijl in andere gevallen geadopteerde kinderen opnieuw ter adoptie werden weggegeven. Dit toont aan dat de processen en gebruiken van adoptie dynamischer en complexer kunnen zijn dan we op dit moment denken.

Tomboys en flappers

Genderrebellie in Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum

Helma van Lierop-Debrauwer

De vrouw, geschapen om de man te behagen en aan hem onderworpen te zijn, moet dus zorgen dat ze bij de man in de smaak valt, in plaats van dat ze hem moet uitdagen.¹

[...]

Lezer, ik vraag u om een eerlijk antwoord. Welke vrouw boezemt u meer respect in, wanneer u haar kamer betreedt, welke houdt u in hoger aanzien, haar die u verdiept vindt in het werk dat haar sekse betaamt, die zorgt voor het huishouden en met kinderkleren in de weer is, of haar die u aan haar toilettafel aantreft, verzen schrijvend, omringd door allerlei boekwerken en kleine papertjes in alle kleuren van de regenboog? Als er alleen maar verstandige mannen op de wereld waren, zou een meisje dat zich met de schone letteren bezighoudt, sterven als een oude vrijster.²

Deze citaten zijn afkomstig uit een Nederlandse vertaling van *Émile ou de l'éducation* van Jean-Jacques Rousseau uit 1762. Wanneer Rousseau in het laatste deel van het boek *Émile's* toekomstige vrouw Sophie introduceert, gaat hij gedetailleerd in op de verschillen die hij ziet tussen mannen en vrouwen en de consequenties die ze zouden moeten hebben voor de opvoeding van jongens en meisjes. De man dient krachtig te zijn en leiding te geven, de vrouw moet zich passief opstellen en zich aan de wil van de man onderwerpen. Dit onderscheid tussen de seksen betekent, aldus Rousseau, dat kinderen genderspecifiek moeten worden grootgebracht. Hoewel de Franse filosoof en schrijver zeker niet de eerste was die zich uitsprak over verschillende scripts voor mannen en vrouwen, schreef hij zijn boek wel in een tijd waarin de opvoeding van kinderen, meer dan ooit tevoren, een zaak van gewicht was. De term script wordt onder meer in de cognitieve narratologie gebruikt voor kennis en verwachtingen die mensen, op basis van eerdere ervaringen, hebben van hoe bepaalde processen in de werkelijkheid verlopen.³ In het geval van genderscripts gaat het om kennis

1 Jean-Jacques Rousseau, *Emile of over de opvoeding* (Meppel 1980). Vertaling Anneke Brassinga, 333.

2 Ibidem, 336.

3 Roberta Seelinger Trites, 'Growth in Adolescent Literature. Metaphors, Scripts, and Cognitive Narratology' *IRCL*, 5:1 (2012) 64-80.

en verwachtingen ten aanzien van de rollen die mannen en vrouwen in de maatschappij vervullen.

In de achttiende eeuw, de eeuw van de Verlichting, waren geloof in de rede en vooruitgangsoptimisme verantwoordelijk voor een nieuw mens- en kindbeeld. Het ideaal van de mondige burger zorgde onder meer voor een grotere aandacht voor de (les)opvoeding van kinderen. Dat resulteerde onder andere in een groeiend aanbod aan boeken speciaal voor de jeugd die tot doel hadden kinderen te begeleiden op weg naar volwassenheid.⁴ Hoewel Rousseau zelf allesbehalve voorstander was van boeken voor kinderen, hebben zijn ideeën wel een grote invloed gehad op de jeugdliteratuur.⁵ Aansluitend bij Rousseau's opvattingen over de psychologische ontwikkeling van kinderen, differentieerden auteurs van jeugdboeken vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw niet alleen naar leeftijd, maar ook naar sekse. Daarmee waren jongens- en meisjesboeken die hun lezers moesten voorbereiden op een genderspecifieke toekomst een feit, al duurde het nog wel bijna een eeuw voordat er gesproken kon worden van aparte genres. Vooral het aantal meisjesboeken nam aan het eind van de negentiende eeuw explosief toe.⁶ Na de romans voor oudere meisjes van Tine van Berken en Top Naeff volgde er in de eerste helft van de twintigste eeuw een stroom aan meisjesboeken die zijn hoogtepunt bereikte tijdens het Interbellum, de periode tussen 1919 en 1939. Vanaf het begin was er pittige kritiek op het genre, maar dat weerhield auteurs er niet van meisjesboeken te blijven schrijven. Critici zoals J.W. Gerhard en Mathilde Wibaut hekelden de literaire kwaliteit van de verhalen en hadden bezwaar tegen het elitaire karakter ervan.⁷ Maar bovenal bekritiseerden ze de eenzijdige benadering van meisjes in deze boeken. De representatie van meisjes als lief, afhankelijk en op weg naar het huwelijk deed volgens de kritiek geen recht aan de werkelijkheid waarin veel meisjes leefden.

In wat volgt betoog ik dat criticasters van het genre zoals Gerhard en Wibaut op hun beurt voorbijgingen aan de diversiteit aan Nederlandse meisjesboeken in het Interbellum. Natuurlijk verschenen er veel meisjesboeken die vasthielden aan het vrouwelijk genderscript zoals onder anderen Rousseau deze beschreef. Ontwikkelingen in de maatschappelijke verwachtingen rond

4 Rita Ghesquière, Vanessa Joosen en Helma van Lierop-Debrauwer, 'Inleiding. Geschiedenis van de jeugdliteratuur in vogelvlucht' in: Rita Ghesquière, Vanessa Joosen en Helma van Lierop-Debrauwer (red.), *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (Amsterdam 2014) 11-55, aldaar 18.

5 Ibidem, 19-21.

6 Bea Ros en Sofie Jonckheere, 'Een geval apart. Meisjes- en jongensboeken' in: Rita Ghesquière e.a. (red.), *Land van waan en wijs* (Amsterdam 2014) 248-279, aldaar 254.

7 J.W. Gerhard, 'De aesthetische opvoeding der jeugd' *Studies in Volkskracht* 2:4 (1905) 145-207; Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom, *Het boek en het volkskind* (Culemborg 1980). Oorspronkelijk verschenen in 1906.

vrouwelijkheid in de westerse wereld vanaf het midden van de negentiende eeuw hadden echter óók hun weerslag op het genre, en zorgden voor meisjesboeken die reflecteerden op en rebelleerden tegen het dominante maatschappelijk vertoog over vrouwen op het moment van publicatie.

New Womanhood en tomboys

De bekendste vorm van (tijdelijk) verzet in meisjesboeken tegen het idee van vrouwen als passief en onderworpen was het optreden van de tomboy: het jongensachtige meisje met eigenschappen als sportiviteit, loyaliteit en eerlijkheid. De tomboy was een veelvoorkomend personage in meisjesboeken die verschenen in het laatste kwart van de negentiende en het eerste kwart van de twintigste eeuw. Klassieke voorbeelden uit de Nederlandse jeugdliteratuur zijn Joop ter Heul uit de gelijknamige serie, en Pit uit *'n Zomerzothoid*, bekende protagonisten uit twee meisjesromans van Cissy van Marxveldt.⁸ De tomboy vormde een onderbreking van het traditionele rollenpatroon, maar bracht tegelijkertijd nog geen wezenlijke verandering, want aan het eind conformeerde ook zij zich vrijwel altijd aan wat de maatschappij van haar als meisje verwachtte. Toch bood de introductie van de tomboy auteurs van meisjesboeken wel de mogelijkheid een visie op vrouwelijkheid te geven die ruimer was dan de maatschappelijk dominante opvatting.⁹

Hoewel Nederlandse onderzoekers van meisjesboeken de tomboy in de eerste plaats als een literair fenomeen beschouwen, is het jongensachtige meisje aanvankelijk vooral een sociaal-cultureel verschijnsel. In *Tomboys. A Literary and Cultural History* (2008) laat Michelle Ann Abate zien dat de tomboy zoals we die in Nederlandse meisjesboeken vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw aantreffen, haar wortels heeft in ontwikkelingen in de Verenigde Staten rond 1850. Die vormden een reactie op de opvattingen over vrouwelijkheid die Abate samenneemt onder de noemer *true womanhood*. In deze visie die domineerde in de eerste helft van de negentiende eeuw, was vrouwelijkheid synoniem met fragiliteit, en de opvoeding van meisjes bevestigde dat: 'Echoing prevailing medical opinions about the inherently weak nature of women, they prided themselves on being frail and raised their daughters in accordance with these beliefs.'¹⁰ Vrouwen koesterden de hun toegeschreven zwakte en bevestigden deze visie in de opvoeding van hun dochters.

8 De eerste vier delen van de *Joop ter Heul*-serie van Cissy van Marxveldt verschenen tussen 1919 en 1925 bij uitgeverij Valkhoff & Co in Amersfoort. Het vijfde en laatste deel, *De dochter van Joop ter Heul*, verscheen in 1946 bij De Erven Loosjes in Heemstede. *'n Zomerzothoid* van Cissy van Marxveldt verscheen in 1927 bij Valkhoff & Co in Amersfoort.

9 Helma van Lierop-Debrauwer, 'Het bestaansrecht van meisjesliteratuur' *Literatuur zonder leeftijd* 8:32 (1994) 112-128.

10 Michelle Ann Abate, *Tomboys. A Literary and Cultural History* (Philadelphia 2008) 4.

Het onzekere economische klimaat in de Verenigde Staten, de inspanningen van de eerste-golf feministen en de zorgen over een teruglopend geboortecijfer als gevolg van de levensstijl van de eerdergenoemde *true women* die hun breekbaarheid cultiveerden, vroegen in de tweede helft van de negentiende eeuw echter om een ander type meisje en vrouw. De tomboy werd gezien als een gezond antwoord op deze zorgen en literatuur, in het bijzonder verhalen bedoeld voor vrouwelijke lezers uit de middenklasse met een jong meisje als protagonist, '[...] became a popular means to present the benefits of tomboyism and persuade young girls to adopt it'.¹¹ De Amerikaanse Burgeroorlog bevestigde de noodzaak van fysiek sterke, emotioneel weerbare en intellectueel capabele jonge vrouwen. Met Jo March, de protagonist van Louisa May Alcott's *Little Women* (1868)¹², werd de tomboy ook een literaire conventie: 'More than any other gender-bending female characters highlighted in this study, her name is synonymous with tomboyism.'¹³ Jo verlangt naar de vrijheid van het jongensbestaan en zegt dat ze er niet aan moet denken ooit lange japonnen te moeten dragen en juffrouw March te moeten heten:

I hate to think I've got to grow up, and be Miss March and wear long gowns, and look as prim as a China aster. It's bad enough to be a girl anyway, when I like boys' games and work and manners! I can't get over my disappointment of not being a boy; and it's worse than ever now, for I'm dying to go and fight with Papa, and I can only stay at home and knit, like a poky old woman.¹⁴

Uit protest tegen de haar opgedrongen vrouwenrol, knipt ze op een gegeven moment haar haren af. Jo's rebellie tegen de haar toebedeelde rol als vrouw moet ook gezien worden in de context van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Haar opstandigheid komt direct voort uit haar wens om haar vader als soldaat in de oorlog actief te mogen steunen, in plaats van dat ze thuis lijdzaam moet wachten op zijn terugkeer.

Het einde van de burgeroorlog betekende een verandering in de maatschappelijke structuur van de Verenigde Staten. De vrijheid die de burgeroorlog vrouwen had gegeven en daarnaast het ontstaan van een consumptiemaatschappij in het laatste kwart van de negentiende eeuw, maakten dat vrouwen hun eigen rol anders gingen waarderen. Daarmee was de *New Woman*¹⁵ gebo-

11 Ann Abate, *Tomboys*, 7.

12 Louisa May Alcott, *Little Women* (New York 1983).

13 Michelle Ann Abate, *Tomboys*, 26.

14 Alcott, *Little Women*, 5.

15 De term is gemunt door Charles Reade in zijn driedelige roman *A Woman Hater* (1877), waarin hij pleit voor een gelijke behandeling van vrouwen. In 1894 gebruikte de Britse auteur Ouida (pseudoniem van Maria Louise Ramé) het begrip als titel voor haar recensie van een artikel van de Ierse schrijfster Sarah Grand over onafhankelijke vrouwen.

ren. Haar strijd voor kiesrecht, goed onderwijs, de toegang van vrouwen tot zogenaamde mannenberoepen en de ambitie een economische bijdrage te leveren aan de maatschappij, zorgde voor een nieuwe visie op vrouwelijkheid.¹⁶ Waar de tomboy vóór de burgeroorlog nog stevig verbonden was met de conventionele opvattingen over vrouwelijkheid en een vrouwelijke identiteit (in termen van huwelijk en moederschap), werd de tomboy onder invloed van de oorlog en de New Woman veel mannelijker. Deze mannelijke identiteit, de professionele ambities van veel vrouwen en hun uitstel of zelfs afzien van een huwelijk, maakten een eind aan de eerdere maatschappelijke waardering voor de tomboy in de Verenigde Staten. Ze werd gezien als de adolescente voorloper van de volwassen New Woman. De afkeer voor dit type vrouw zorgde voor een gevoelde noodzaak het gedrag van de tomboy te onderdrukken: 'Together with signaling the end of tomboyism as a lifelong mode of behavior, taming became the defining feature of literary representations of this code of conduct during the 1860s and 1870s.'¹⁷ Een tijdelijke autonomie tijdens de adolescentie werd aanvaard, maar zodra de volwassenheid een feit was, was er enkel nog ruimte voor het traditionele genderscript van onderdanigheid en passiviteit. Deze opgelegde transformatie is een belangrijk thema in *Little Women* van Louisa May Alcott. De gevraagde aanpassing brengt bij Jo March een diep innerlijk conflict teweeg wanneer ze haar verlangen naar autonomie moet leren onderdrukken om zich te kunnen gedragen zoals de maatschappij van haar verwacht, dat wil zeggen als een zorgzame vrouw en moeder.

De tomboy in Nederlandse meisjesboeken

De nieuwe opvattingen van vrouwenbewegingen over vrouwen, zoals het idee van de New Woman, drongen vanuit Groot-Brittannië en de Verenigde Staten ook door in Nederland. De term New Woman werd voor het eerst gebruikt in Nederlandse kranten in 1895 als verwijzing naar vrijgevochten Britse en Amerikaanse vrouwen. In Nederland veranderde er in de tweede helft van de negentiende eeuw vooral veel op het gebied van onderwijs voor meisjes. In haar biografie over Cissy van Marxveldt beschrijft filosofe en literatuurwetenschapper Monica Soeting dat meisjes vanaf 1870 toegang kregen tot middelbare scholen die tot dan toe het terrein van jongens waren geweest.¹⁸ Dat gaf aanleiding tot discussies over mannelijkheid en vrouwelijkheid en de gedrags-

Monica Soeting omschrijft de *New Woman* als 'een jonge, ongetrouwde, hoogopgeleide, werkende en zelfstandige vrouw, die haar onafhankelijkheid in haar kleding, leefpatroon (...) tot uitdrukking bracht'. Monica Soeting, *Cissy van Marxveldt. Een biografie* (Amsterdam 2017) 35.

16 Ann Abate, *Tomboys*, 51.

17 Ibidem, 31.

18 Soeting, *Cissy van Marxveldt*, 220-221.

codes die daarbij hoorden. Ook de meisjesboeken leverden een bijdrage aan dat debat, vooral aan de discussie over vrouwelijkheid, door het subgenre van het schoolverhaal te introduceren, met meisjes die zich door jongensachtig gedrag in de schoolomgeving wisten te handhaven. De tomboy als literair fenomeen had daarmee ook Nederland bereikt. *Little Women* van Louisa May Alcott, dat in 1876 in het Nederlands werd vertaald, wordt gezien als een van de belangrijkste inspiratiebronnen voor het Nederlandse meisjesboek en dan vooral voor de meisjesboeken met in de hoofdrol een bakvis: het Nederlandse synoniem voor tomboy.¹⁹ Wat de exacte invloed van Amerikaanse meisjesboeken in Nederland was, is niet bekend. Er zijn geen cijfers over hoeveel boeken er vertaald zijn en hoe populair ze waren onder Nederlandse lezers.

Een van de eerste Nederlandse meisjesboeken dat als bakvisroman getypeerd wordt, is *Een klaverblad van vier* van Tine van Berken (1894). Dit is een roman over twee 'echte meisjes' – Nanny van Vere en Minnie Mertens – en twee jongensachtige meisjes – Bep van Vere en Pol Nijvelt. Nanny en Bep zijn tweelingzusjes, maar verschillen hemelsbreed van elkaar. Waar Nanny:

houdt van mooie kleeven, van keurige kalfsleeren laarzen en lange glacé handschoenen, van meiklokjes en mille-fleurs, van bloemenmaken, van handwerken, van teere, kleine blonde jongetjes met lang krullend haar, van fijn postpapier, liefst geparfumeerd, van 'compliment aan mevrouw' en nette, bevallige buiginkjes, van fijne toiletzeep en dergelijke,²⁰

gaat Beps hart uit:

[...] naar al wat wild en woest en jongensachtig is; ik ben klein, helaas! En heb stevige dikke armen, een bruine tint, en mijn haar, altijd in een vlecht, is zoo stijl als een lange stoffer. Ik houd van krijgertje spelen en tolleren, van roeien, van fietsen (o, dat vind ik dolheerlijk), van slordige jongens met stukkende kleeven en verwarde haren – of nog liever zonder haar, kaal geknipt tot den wortel – van schoenen met zoolbeslag en stiftjes die zoo gemakkelijk vastgaan, van zwemmen, van een wijde, slordige jurk, waar het nieuw al lang af is, van uitgaan in den regen, of 's winters bij felle wind, van schaatsenrijden, maar ook van sprookjes en boeken.²¹

19 Zie onder meer Gé Vaartjes, *Rebel en dame. Biografie van Top Naeff* (Amsterdam 2010).

20 Tine van Berken, *Een klaverblad van vier* (Haarlem 1894) 9.

21 Ibidem, 9.

In haar verlangen naar jongensachtige activiteiten, haar uiterlijk dat afwijkt van het vrouwelijk ideaal én haar liefde voor verhalen is de invloed van Louisa May Alcotts Jo March op Bep van Vere zichtbaar. Net als Jo March knipt Bep op een gegeven moment haar haren af. Waar bij Jo echter sprake is van een innerlijke strijd rond haar genderidentiteit, is daarvan bij de tomboy van Tine van Berken geen sprake. De aanpassing aan de maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van vrouwen verloopt voor de meisjes Bep en Pol ogenschijnlijk zonder problemen. Het is aannemelijk dat het einde van *Een klaverblad van vier* bewust is gekozen om dat idee te versterken. De meisjes staan op het punt de adolescentie te verruilen voor de volwassenheid, maar de consequenties daarvan voor hun vrouwelijke identiteit komen niet meer aan bod.

Ook de tomboys in de Nederlandse meisjesboeken die in het interbellum verschenen, lijken over het algemeen een relatief probleemloze aanpassing te kennen. Toch zijn er bij een aantal meisjesboeken op dat punt wel kanttekeningen te plaatsen. Een klassiek voorbeeld van de tomboy in de Nederlandse jeugdliteratuur is zoals gezegd Joop ter Heul, een wervelwind die met haar Jopopinoloukicoclub van het leven een feest probeert te maken. Volgens haar moeder en zus Julie gedraagt ze zich allesbehalve *ladylike*. Haar moeder bemoeit zich overigens nauwelijks met de opvoeding en dat is een omstandigheid die Joop met veel andere tomboys deelt. Volgens Abate is de afwezigheid van de moeder in de gendersocialisatie van de tomboy van wezenlijk belang: 'Without mothers to indoctrinate them in women's traditional gender roles, they are able to define these elements for themselves.'²² Joop kan die rollen overigens maar gedeeltelijk zelf bepalen, omdat zij een vader heeft die wel toezicht houdt op haar gedrag. In eerste instantie doet hij dat vooral wanneer Joop er op school met de pet naar gooit. Later bemiddelt hij ook in de huwelijks crisis tussen Joop en haar man Leo door haar te wijzen op haar verantwoordelijkheden als vrouw. In de eerste twee delen (*De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul*, 1919, en *Joop ter Heul's problemen*, 1921) is Joop, die eigenlijk Josephine heet, de belichaming van het jongensachtige meisje dat haar onbetamelijke gedrag moet afleren. Hoewel ze zich verzet tegen de eisen van volwassenen ten aanzien van vrouwelijk gedrag, is een diep innerlijk conflict à la Jo March, net als in *Een klaverblad van vier*, niet of nauwelijks aan de orde. In het vierde deel, *Joop en haar jongen* (1925), heeft Joop zich aangepast aan de rol van ondersteunende echtgenote en liefdevolle moeder, de rol die de maatschappij rond 1920 van deugdzaam vrouwen verwachtte. De tomboy is getemd.

Patty Pattynama, hoogleraar koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis, wees in 1996 echter op de mogelijkheid van een andere interpretatie van de Joop ter Heul-serie. Volgens haar is het mogelijk in de tekst een tegengeluid te ontdekken dat wellicht ook verklaart waarom Joop ter Heul in ons nationale geheugen is verankerd als 'de eeuwige adolescente en vrou-

22 Ann Abate, *Tomboys*, xix.

welijke rebel'.²³ Pattynama is van mening dat het derde deel, *Joop van Dil-ter Heul* (1923) cruciaal is voor die andere lezing. Joop is getrouwd met Leo van Dil en de verwachting is dat zij zich moeiteloos zal schikken in haar rol als de vrouw die zich laat leiden door haar man. Haar gedrag gaat echter lijnrecht in tegen die verwachting en daarmee tornt deze meisjesroman, tot op zekere hoogte althans, aan de tijdelijkheid van het tomboy-zijn. Deze lezing wordt versterkt door de ironie die de boeken over Joop ter Heul kenmerkt en die het romantische plot van traditionele meisjesboeken op de korrel neemt. Daarmee is er, zo betoogt Pattynama, sprake van een tweede verhaal met 'een vernieuwende visie op vrouwelijkheid'.²⁴ Er is nog een ander fenomeen dat de boeken van Cissy van Marxveldt en Top Naeff interessant maakt vanuit het perspectief van genderscripts en dat het verhaal van Pattynama ondersteunt. In 'Zo'n flauwe, ellendige leugenbrok' (2002) wijzen Thési Schmitz en ik erop dat in een aantal boeken van Van Marxveldt, maar ook in de klassieker *Schoolidyllen* (1900) van Top Naeff, vrouwelijke personages voorkomen die op het eerste gezicht beantwoorden aan het ideaal van *true womanhood*, echte vrouwelijkheid in de zin van fragiliteit en passiviteit: Julie, de zus van Joop in de reeks over Joop ter Heul, Ella uit 'n *Zomerzothoid* (1927), een andere bekende meisjesroman van Cissy van Marxveldt, en Jeanne uit *Schoolidyllen* (1900) van Top Naeff. Allemaal vallen ze echter door de mand als identificatiefiguren doordat ze worden voorgesteld als nuffig, oppervlakkig en apathisch. Ze fungeren als antiheldinnen die het voor vrouwelijke lezers eenvoudiger moet maken om zich te identificeren met de protagonisten en de nieuwe visie op vrouwelijkheid die zij belichamen. Zoals we destijds schreven: 'Jet of Jeanne, Joop of Julie (...), Pit of Ella is voor de lezer geen moeilijke keuze. Zo deugt de antiheldin uiteindelijk toch nog ergens voor.'²⁵

Flappers

Hoewel de bakvis of tomboy in de jaren twintig en dertig zeker nog aanwezig is in de Nederlandse meisjesboeken, lijkt het jongensachtige meisje met haar gedrag dat al dan niet afgeleerd moet worden, naar de achtergrond te verdwijnen. In die tijd verschijnen er hoofdzakelijk twee typen romans. Langzaam maar zeker komen er steeds meer meisjesromans op de markt zonder typische tomboy, maar ook zonder het conventionele meisje dat vooral het huwe-

23 Patty Pattynama, 'Ontheemde vondelingen. Vrouwelijke adolescentie en "Bildung" in: Mineke Bosch ed., *Denken over sekse in cultuur en wetenschap* (Amsterdam 1996) 22-44, aldaar 36.

24 Ibidem, 39.

25 Thési Schmitz en Helma van Lierop-Debrauwer, 'Zo'n flauwe ellendige leugenbrok' in: Carolien Bouw, Christien Brinkgreve en Kitty Roukens (red.), *Het onuitstaanbare kind* (Amsterdam 2002) 60-72, aldaar 71.

lijk ambieert. Daarnaast verschijnen er romans die wel eindigen met de gebruikelijke romantiek, maar waarin de vrouwelijke protagonisten het ideaal van de New Woman uitdragen. Monica Soeting heeft een aantal interessante voorbeelden van beide typen romans gegeven.²⁶ Een voorbeeld van het tweede type roman is *Nora in Amerika* (1928) van Jenny IJsselstein.²⁷ In deze meisjesroman wordt expliciet verwezen naar de flapper. Volgens Abate is de flapper ‘a new type of rebellious female figure’²⁸ in het verlengde van de tomboy. Hoewel er op het eerste gezicht qua uiterlijk en gedrag veel overeenkomsten zijn tussen de tomboy en de flapper, dient de kleding en het gedrag van de flapper een ander doel dan in het geval van de tomboy: in plaats van haar seksualiteit en gender te willen maskeren zoals de tomboy dat doet, is het de flapper er juist om te doen die te benadrukken. Ze wordt gezien als de exponent van de *Roaring Twenties*: zelfbewust, hyper-heteroseksueel en met een voorliefde voor modieuze kleding, feesten, dans, sigaretten en drank. Waar de tomboy op een positieve manier wordt gezien als de adolescente versie van de New Woman, is de flapper een type vrouw dat zich volgens onderzoekers als Abate distantieert van de strijd voor vrouwenrechten.²⁹ Andere onderzoekers zoals Joshua Zeitz zijn echter aanmerkelijk voorzichtiger en wijzen vooral op de complexiteit van de flapper in relatie tot genderscripts.³⁰

Volgens Soeting komt de flapper in Nederland in ‘een verwaterde versie’³¹ wel voor in enkele romans die Van Marxveldt voor volwassenen schreef, maar niet in haar meisjesromans, noch in meisjesboeken van andere auteurs. De reden daarvoor ligt naar mijn idee vermoedelijk in de associatie van de flapper met ‘erotisch’ en ‘seksueel’. Aandacht voor erotiek en seksualiteit is voor de meeste meisjesboekenauteurs uit deze tijd nog een stap te ver. Er zijn wel enkele meisjesromans die daarover gaan, zoals *Phil’s amoureuze perikelen* van Emmy van Lokhorst³², maar die zijn ver in de minderheid en konden over het algemeen niet rekenen op een positieve waardering.³³ Dat de flapper rookt en drinkt kan nauwelijks een reden zijn, want er wordt in de meisjesromans van het interbellum volop gerookt en, zij het in veel mindere mate, ook gedronken. In elk geval heeft de flapper geen goede reputatie, zoals blijkt uit *Nora in Amerika* (1928)

26 Soeting, *Cissy van Marxveldt*, 335-339.

27 Jenny IJsselstein, *Nora in Amerika* (Alkmaar 1928).

28 Ann Abate, *Tomboys*, 121.

29 Ibidem, 127.

30 Joshua Zeitz, *Flapper. A Madcap Story of Seks, Style, Celebrity and The Women Who Made America Modern Again* (New York 2006) 8.

31 Soeting, *Cissy van Marxveldt*, 259.

32 Emmy van Lokhorst, *Phil’s amoureuze perikelen* (Rotterdam 1917). De inhoud van de roman is overigens onschuldiger dan de titel doet vermoeden.

33 Zie bijvoorbeeld de recensie van Ida Heijermans (zonder titel) in *De Vrouw* op 6 april 1918.

van Jenny IJsselstein. Het is een bijzondere roman, omdat de hoofdpersoon een aantal keren opvallend expliciet reflecteert op verwachtingen ten aanzien van vrouwelijkheid en in het verlengde daarvan, ook op die over mannelijkheid. Dat laatste ontbreekt in de meeste Nederlandse meisjesromans die ik gelezen heb. Meisjes rebelleren in die boeken tegen het hun opgelegde genderscript, maar de jongens en mannen die ertoe doen, vertegenwoordigen veelal het script van de traditionele man: krachtig, leidinggevend en vaak paternalistisch ten aanzien van hun liefdespartner. Leo van Dil uit de *Joop ter Heul*-serie is daarvan een klassiek voorbeeld. Zijn houding ten opzichte van Joop past beter bij een vader-dochterrelatie dan bij een verhouding tussen twee liefdespartners.

In *Nora in Amerika* gaat Nora van Wijck, een wees, op uitnodiging van een pen vriendin naar de Verenigde Staten in de hoop daar een goed bestaan op te bouwen en rijk te worden. De werkelijkheid is anders. Noodgedwongen wisselt ze een aantal keren van niet al te goed betaalde baan totdat zich, haast uit het niets, een gelukkig en romantisch einde aandient. Interessant is echter de draai die aan dit romantische plot wordt gegeven. Nora toont zich een vrouw van de jaren twintig die gelooft in de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, al gaat ze niet zo ver dat ze een heel eigen carrière nastreeft:

Ik zou zo graag willen, dat ons huwelijk niet, zoals de meeste Amerikaansche huwelijken, 'n verbintenis was, waar de vrouw 't weeldekintje is, en de man alleen werkt. Ik ben gewend aan bezigheid: geef me 'n plaats op je kantoor, Markham, laat ik naast je, en met je samen, werken aan onze toekomst... En laat ons verbond er een zijn als van twee goede kameraden, jij niet boven mij, ik niet boven jou – maar gelijkwaardig naast elkaar!³⁴

Nora trekt met grote regelmaat vergelijkingen tussen hoe vrouwen en mannen in Nederland met elkaar omgaan en hoe ze dat in Amerika doen. In het citaat wijst ze het Amerikaanse huwelijk af, maar op andere momenten prijst ze de Amerikaanse man, die veel hoffelijker is dan de Nederlandse man en de vrouw op een voetstuk plaatst. Ze hekelt de moderne omgangstoon tussen meisjes en jongens in Nederland:

De meisjes geven er, door haar gedrag, aanleiding toe, dat moet ik toegeven, maar de ruwheid der jongelui, die een vrouw niet ontzien, omdat zij *vrouw* is, die haar geheel behandelen, als ze hun kornuiten doen, dat heeft me dikwijls een grooten tegenzin gegeven.³⁵

34 IJsselstein, *Nora*, 280.

35 Ibidem, 13.

De meisjes die er aanleiding toe geven, zo blijkt verder in de roman, zijn de flappers, volgens Nora een van origine Amerikaans type meisje dat ook Europa veroverde, maar dat gelukkig op haar retour is:

Het na-oorlogsche jonge meisje, de zich op den voorgrond stellende Miss Flapper, was bezig uit te sterven, om plaats te maken voor een weer wat normaler meisjestype. Kort-geknipt, kort-gerokt, een fameuse sigarettenrookster, werkende met poeder en verf, was Miss America op weg een onmogelijk, onuitstaanbaar schepsel te worden, wier kwade roep naar Europa overwoei.³⁶

Dat normalere meisjestype is 'Miss 1928', beschaafder in gedrag en uiterlijk:

[...] de rokken hingen wat langer, en het gladde jongenskopje werd vervangen door een gezelligen krullebol – voorbode van weer langer haar! De kleeren werden bescheidener van kleur, en eenvoudiger gewoonten, die een jaar geleden nog ridicuul heetten, kwamen weer in zwang [...].³⁷

De roman bevat verschillende expliciete reflecties op de mogelijkheden van vrouwen. Soms lijken ze tegenstrijdig. Waar Nora in het begin de huismoeder 'die haar thuis tot 'n werkelijk *home* [weet te] maken' als ideaal aanprijst, wil ze zelf vooruitkomen in de wereld en is het aanvankelijk geen uitgemaakte zaak of ze zal trouwen of niet. Wanneer zich een huwelijkskandidaat lijkt aan te dienen in de persoon van Orville Delorme, een beroemde piloot, komt ze in opstand tegen zijn overheersende karakter: 'Ze *wilde* niet worden overheerscht. Zij wilde de meesteres blijven over haar eigen bestaan.'³⁸ Dit besluit gaat overigens wel gepaard met een zenuwinstorting.

Wat de expliciete reflectie op gender in *Nora in Amerika* duidelijk maakt, is dat de gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen ondanks nieuwe opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid voor velen nog geen uitgemaakte zaak was. Dit moest onder meer via meisjesboeken bevochten worden. Toch zijn er ook meisjesromans in het interbellum waar de herdefinitie van genderscripts voor jongens en meisjes, mannen en vrouwen, wel als vanzelfsprekend gepresenteerd werd. Een klassiek voorbeeld is het veelgeprezen *De Bikkel* van Diet Kramer (1935). De roman gaat over negen gymnasiasten in hun examenjaar, jongens en meisjes die met dezelfde vragen en twijfels worstelen, ongeacht

36 IJsselstein, *Nora*, 236.

37 Ibidem, 236.

38 Ibidem, 198.

hun geslacht. Allemaal zijn ze bezig met het zoeken naar een antwoord op de vraag naar hun identiteit en hun toekomst. Veelal afkomstig uit gebroken gezinnen, ontdekken de jongeren dat ook volwassenen vaak geen houvast kunnen bieden. Het hoofdpersonage is Inger Horstink, de Bikkkel, een meisje dat gehard is door het leven. Haar moeder is overleden toen ze nog maar een klein meisje was en haar vader, in zichzelf gekeerd door de dood van zijn grote liefde, laat haar te veel aan haar lot over. Ze heeft de eigenschappen van een tomboy: ze is goed in sport, opstandig en een leider in de klas. Net als bij Jo March is er sprake van een bewogen innerlijke strijd. Bij Inger is dat echter geen strijd over aanpassing aan een vrouwelijk script, maar eerder over het zich kunnen en willen openstellen voor anderen. Toch gaat *De Bikkkel* niet alleen over Inger. De lezer krijgt inzicht in de gedachten en emoties van alle jongeren, jongens en meisjes die in hun existentiële twijfel gelijkwaardig zijn. Wanneer de rector acht van hen na hun eindexamen toespreekt (een van hen is van school gegaan), gaat de volgende gedachte door zijn hoofd:

Het gaat om deze acht jonge mensen die een tocht aanvangen.
Een lange, zware tocht door de wereld. Hij ziet hun wegen
uitéén gaan. Ze zullen nooit meer zoo voor hem zitten als thans,
de gezichten geheven, de oogen stil en aandachtig. Ze zullen
mensen worden [...].³⁹

De rector ziet de jongeren als mensen, eerder dan als mannen en vrouwen met onderscheiden rollen. Daarmee is deze roman veel meer een adolescentenroman dan een meisjesboek, omdat in het laatste genre de rebellie tegen het vrouwelijk genderscript voorrang krijgt boven verzet tegen een vaste invulling van vrouwelijkheid én mannelijkheid, zoals in de adolescentenroman het geval is.

Meisjes en vrouwen in soorten en maten

Vanaf het begin van de twintigste eeuw tot ver na de Tweede Wereldoorlog is er kritiek geuit op het genre van meisjesboeken. Al in 1906 verzette de eerdergenoemde Mathilde Wibaut zich tegen deugden als 'bescheidenheid', 'nederigheid' en 'onderdanigheid', 'die de meisjes tot vervelens toe worden opgedrongen in de vele boeken die voor echte meisjes-boeken doorgaan'.⁴⁰ Voor een groot deel van de meisjesboeken die vanaf het tweede kwart van de negentiende eeuw verschenen, is de kritiek terecht. Er zijn echter ook meisjesboeken waarop deze negatieve oordelen niet van toepassing zijn, omdat ze de maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van meisjes en vrouwen ten tijde van hun verschijnen verkennen, ter discussie stellen en soms, al dan niet tijdelijk, omkeren. Een

39 Diet Kramer, *De Bikkkel* (Haarlem 1938) 290.

40 Mathilde Wibaut, *Het boek en het volkskind* (Rotterdam 1906) 38.

aantal daarvan is in deze bijdrage besproken. Deze romans tonen mogelijkheden om af te wijken van de norm en laten zien dat vrouwelijke genderscripts herschreven kunnen worden. Ze doorkruisen daarmee het eenzijdige beeld dat veel critici van het genre hebben geschetst.

(Advertentie)

Pen Shop

**Van Welderenstraat 40
Nijmegen
Tel. 024-3229032**

Noeste (vrouwen- en kinder)arbeid

Interview met ESDG-hoogleraar Elise van Nederveen
Meerkerk

Door Sophie Jager, Koen Linssen en Pieter Sleutels

In juni 2017 riep het Unger van Brero-fonds, dat zich inzet voor het bevorderen van het onderzoek naar economische, sociale en demografische geschiedenis (ESDG), een nieuwe bijzondere leerstoel in het leven. Elise van Nederveen Meerkerk werd benoemd tot bijzonder hoogleraar 'Vergelijkende Geschiedenis van Huishoudens, Gender en Werk' aan onze eigen Radboud Universiteit. Een hele mondvol, en we waren benieuwd wat we ons hier nou eigenlijk concreet bij moesten voorstellen. Bovendien heeft Van Nederveen Meerkerk onder andere onderzoek gedaan naar kinderarbeid, een onderwerp dat ons – gezien het thema van dit nummer – zeer interesseerde. Hoog tijd dus om kennis met haar te maken en haar een aantal vragen te stellen.

Zoals waarschijnlijk al duidelijk is ligt de focus van Van Nederveen Meerkerk op sociaaleconomische geschiedenis, en meer specifiek op arbeidsgeschiedenis, met name wat vrouwen en kinderen betreft. Ze wist tijdens haar studie al vrij snel dat de sociaaleconomische tak van de geschiedenis haar specialisatie zou worden. Juist in dit vakgebied worden de grotere structuren als de economie, demografie en sociale verhoudingen goed gekoppeld aan de 'gewone' man en vrouw en datgene wat zij in het dagelijks leven meemaakten.

Van Nederveen Meerkerk is naast haar positie op de Radboud Universiteit ook werkzaam aan de Universiteit Utrecht. Verder heeft ze ook in Leiden en – wellicht wat minder voor de hand liggend – in Wageningen lesgegeven. Aan die laatste universiteit was ze medeverantwoordelijk voor de historische component bij de opleidingen 'Internationale Ontwikkelingsstudies' en 'Gezondheid en Maatschappij', iets waar ze veel van heeft geleerd: 'Je moet de geschiedenis relevanter maken dan voor geschiedenisstudenten, die intrinsiek geïnteresseerd zijn. Door bijvoorbeeld over de seksuele revolutie in de jaren zestig of de pil te vertellen moet je meisjes – vooral meisjes – die iets met gezondheid willen doen duidelijk maken dat de geschiedenis er echt toe doet.' Aan kleinere universiteiten vond ze de studenten iets braver dan studenten in Utrecht, die ze karakteriseert als 'kritische consumenten'. 'Dat heeft als gevolg dat je veel interactie hebt in colleges, maar het nadeel is dat studenten soms wat eerder hun scheur opentrekken zonder dat ze zijn voorbereid, om te laten zien wat ze in huis hebben. Studenten uit Nijmegen of Leiden hebben hun colleges vaak wat beter voorbereid.'

Momenteel houdt Van Nederveen Meerkerk zich echter minder met onderwijs bezig, omdat ze een onderzoeksbeurs heeft bemachtigd van de ERC (European Research Council), waardoor ze maar twintig procent van haar uren lesgeeft. Haar onderzoek, waar ze sinds kort met twee postdocs en twee aio's aan begonnen is, richt zich op de vraag welke verschuivingen er door de

eeuwen heen zijn geweest in de textielarbeid op het mondiale toneel. Ze is vooral erg geïnteresseerd in de rollen die vrouwen- en kinderarbeid, bij uitstek goedkope vormen van arbeid, daarin hebben gespeeld.

Maar voor we aanbelden bij haar huidige project gaan we eerst terug naar Van Nederveen Meerkerks studententijd. Haar interesse voor vrouwenarbeid in de textielindustrie ontstond namelijk al tijdens haar studie. In haar derde jaar, in Utrecht, had ze les van Gerard Trienekens, die ze zich vol nostalgie herinnert. 'Die vent kon geweldig vertellen! Als hij begon met praten was er geen einde aan.' Ze was vooral onder de indruk van de manier waarop hij de grote lijnen en structuren in de geschiedenis toelichtte met dorpsverhalen uit zijn eigen Brabantse context. Het specifieke verhaal waar ze op terugkijkt, is toen hij vertelde dat er in veel dorpen, niet alleen in Nederland, maar in heel West-Europa in de achttiende en negentiende eeuw, vrouwen bij elkaar kwamen in schuurtjes om te spinnen. Hierbij werd het hele dorp besproken. Als iemand bijvoorbeeld was vreemdgegaan, werd hij bij wijze van spreken de volgende dag op een kar gezet en door het hele dorp getrokken om hem te beschamen. Zo gaf Trienekens aan dat vrouwen eigenlijk informeel een grote rol hadden in dit soort dorpen. De interactie tussen werk en sociale processen vond Van Nederveen Meerkerk bijzonder interessant. 'In mijn collegedictaat heb ik die les in de marges geschreven: *proefschrift?*'

Helaas waren de reacties op haar idee in eerste instantie weinig enthousiast. Vrouwenarbeid was zeker interessant en belangrijk, gaven haar hoogleraren toe, maar er zouden te weinig bronnen beschikbaar zijn om daar een proefschrift over te kunnen schrijven. 'Dat was niet de eerste, en ook niet de laatste keer dat ik dat te horen heb gekregen.' Haar masterscriptie ontmoedigde haar ook een beetje om verder te gaan in het onderzoek: 'Ik had twee begeleiders, en die stuurden me beiden een andere kant op. Aan het eind dacht ik dan ook echt: dit nooit meer.' Uiteindelijk kwam ze terecht bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, toch als onderzoeker. Tijdens haar tijd daar legde ze toch nogmaals haar ideeën voor een proefschrift voor aan Jan Lucasen. Hij hapte toe en uiteindelijk wilde het Prof. Van Winterfonds haar proefschrift financieren, waardoor het toch van de grond kwam.

Al snel bleek dat er wel degelijk bronnen waren over vrouwenarbeid binnen de textielindustrie, als je wist waar je moest zoeken. 'Die bronnen waarvan mijn hoogleraren toentertijd zeiden dat ze er niet waren, bleken er best te zijn, als je er met andere ogen naar kijkt,' aldus Van Nederveen Meerkerk. Het type bron kon dus variëren. Zo heeft ze bijvoorbeeld belastingregisters onder ogen gehad. Hoewel daar in eerste instantie alleen hoofden van huishoudens in staan (vooral mannen en weduwen dus, aangezien getrouwde vrouwen geen hoofd van een huishouden konden zijn), stond er soms in de marges van zulke registers ook het beroep van de vrouw. Daarnaast heeft ze bij lokale archieven armenzorgregisters gebruikt. Daar stond met name veel in over kinderarbeid. Kinderen werden vaak uitbesteed om bij armenzorginstellingen wat geld in het laatje te brengen. Verder kon ze in de archieven van de armenzorg gegevens vinden over wat vrouwen verdienden met bijkomstige werkzaamheden.

Haar onderzoek naar kindergeschiedenis beschrijft zij dan ook als ‘een bijkomstigheid tijdens haar proefschrift’. Tijdens haar onderzoek stuitte ze op bronnen van Zwolse en Leidse spinhuizen, waar duizenden kinderen (zowel jongens als meisjes) tewerk werden gesteld. In de lijn van haar algehele onderzoek vroeg ze zich af hoe de taken van mannen en vrouwen in de textielindustrie verschilden. Dit onderscheid begon namelijk al tijdens de jeugd: jongens werden opgeleid in een bepaald vak, terwijl meisjes hun gehele jeugd bleven werken als spinster. Ze vond het erg interessant om te zien hoe sekseverschillen op de arbeidsmarkt zo sterk gekoppeld waren aan opleiding en toekomstperspectief.

Na haar proefschrift deed ze verschillende postdocprojecten, en daarnaast zou ze in de marges bezig blijven met vrouwen- en kinderarbeid. Een Vidi-beurs, door het NWO aan ervaren wetenschappers toegekend, stelde haar een aantal jaar later weer in staat fulltime onderzoek te doen naar zowel vrouwen- als kinderarbeid in Nederlands-Indië tijdens de koloniale periode. Het idee erachter was dat kolonialisme niet alleen een impact had op de kolonie, maar ook op de metropool, hoewel veel indirecter. Zo had het cultuurstelsel voor Nederland bijvoorbeeld verlagingen van accijnzen of belastingen tot gevolg. Hierdoor kreeg de Nederlandse arbeider steeds meer te besteden, wat Van Nederveen Meerkerk koppelde aan een mannelijk kostwinnersideaal. Vanaf 1850 daalde dan ook de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland veel sterker dan in andere Westerse landen.

Kinderarbeid in Nederlands-Indië bleek echter nauwelijks te traceren. ‘Ik kwam in de bronnen nauwelijks iets over kinderarbeid tegen, wat juist opmerkelijk is!’ Volgens van Nederveen-Meerkerk ligt dit deels aan de definitie van arbeid in die tijd: wat we tegenwoordig als ‘werk’ zouden bestempelen werd soms slechts als ‘meehelpen’ gezien. Wel kon ze concluderen dat kinderarbeid in de koloniale periode even gebruikelijk was als dat het op het platteland of in de fabrieken in Nederland zelf was. In de beeldvorming werden echter wel grote verschillen gemaakt tussen Nederlandse en inheemse vrouwen en kinderen. Zo dacht men dat kinderen in tropische omstandigheden eerder volwassen werden en daarom ook eerder konden werken.

Naast haar onderzoek heeft ze ook een congres georganiseerd over textielarbeiders, waar experts hun papers over specifieke landen kwamen presenteren. Op basis hiervan heeft zij deze experts vergelijkende papers laten schrijven over bepaalde thema’s, waaronder arbeidsverhoudingen in de textielarbeid en vakbonden. Hieruit kwamen mooie vergelijkende onderzoeken, gebaseerd op specifieke case studies, waaruit overkoepelende conclusies over textielarbeiders wereldwijd getrokken konden worden. Dit vergelijkende perspectief heeft Van Nederveen Meerkerk ook ingezet in haar huidige onderzoek, naar de textielarbeid en de wereldwijde verschuivingen daarvan. In de vroegmoderne tijd lag het zwaartepunt immers in India en China; vervolgens kwam er concurrentie vanuit Groot-Brittannië en andere landen. Aangezien de arbeidskosten een groot deel uitmaken van de concurrentie en vrouwen- en kinderarbeid goedkoop zijn, willen Van Nederveen Meerkerk en haar team vanuit het

huishouden bekijken of industrieën langer in een bepaald gebied bleven vanwege vrouwen- en kinderarbeid, of dat andere factoren juist doorslaggevend zijn geweest.

Juist het vergelijken van patronen en structuren waar bepaalde factoren hetzelfde en bepaalde factoren anders zijn voegt veel toe, aldus Van Nederveen Meerkerk. 'Zo kun je op een hoger abstractieniveau zeggen dat onder de ene set condities iets wel, en onder een andere set condities iets niet gebeurt.' In verschillende Aziatische landen, zoals Indonesië en China, zie je bijvoorbeeld dat de industrialisatie veel arbeidsintensiever was dan in Japan, dat zich in navolging van onder andere Groot-Brittannië en de VS zich veel kapitaalintensievere manier ontwikkelen.

Op de vraag of het vergelijkende perspectief in het curriculum meer aan bod zou moeten komen is Van Nederveen Meerkerk duidelijk positief. In Nijmegen wordt in het eerste jaar het vak Globalisering gegeven, maar we zijn het er allen over eens dat het lastig is in zeven weken de hele wereldgeschiedenis aan bod te laten komen. Uitzonderingen daargelaten is het in Nijmegen ook lastig om je te specialiseren in niet-Europese geschiedenis. In Utrecht merkt Van Nederveen Meerkerk ongeveer hetzelfde: met name politieke geschiedenis vond ze erg op Europa gericht. 'Het gaat over internationale betrekkingen, maar tegelijkertijd gaat het niet veel verder dan het westen.' De secties ESDG in zowel Nijmegen als Utrecht zijn onderzoek naar gebieden buiten Europa wel aan het aanmoedigen. In Nijmegen wordt er bij deze afdeling bijvoorbeeld onderzoek naar Suriname en Sri Lanka gedaan. 'Maar het onderwijs is erg dichtgetimmerd, dus je opties zijn beperkt. Je kunt het aanbieden als keuzevak of een klein voorbeeld geven binnen een grotere collegereeks, maar het curriculum moet natuurlijk ook gevolgd worden. We proberen er wel wat in te verwerken, maar het zou best wat meer mogen.'

Tot slot vragen we Van Nederveen Meerkerk of er een gebeurtenis in haar wetenschappelijke carrière is waar ze als hoogtepunt op terugkijkt. En hoewel het niet per se een moment an sich is, geeft ze aan dat het inspireren van studenten en promovendi eigenlijk het allerleukst is. 'Vorig jaar gaf ik een vak in de Research Master in Utrecht, waar studenten zelf een onderzoek moesten opzetten. Vanuit mijn ervaring met alle gekke dingen in de wetenschappelijke wereld, waar je bijvoorbeeld met honderden aanvragers aan het concurreren bent op vijftien beurzen, heb ik geprobeerd studenten daarin wegwijs te maken en te motiveren leuk onderzoek te doen. Ik denk dat ik dat soort ervaringen toch het mooiste gedeelte van het vak blijf vinden.'

Boeken top 5

Fons Meijer

1. Lemony Snicket, *A Series of Unfortunate Events*, dertien delen

In dit themanummer moet deze lijst natuurlijk beginnen met een kinderboek. Ik heb gekozen voor de dertiendelige boekenreeks *A Series of Unfortunate Events*, geschreven door Lemony Snicket (pseudoniem van de Amerikaans auteur Daniel Handler). De boeken gaan over de drie weeskinderen Violet, Claus en Sunny Baudelaire die na het overlijden van hun ouders bij een woningbrand op zoek gaan naar een nieuw thuis. Dit blijkt nog niet zo eenvoudig, aangezien de naargeestige graaf Olaf uit is op de erfenis van de weeskinderen en ze constant dwarsboomt. Met een groep van eveneens naargeestige handlangers verzint hij verschillende listen om het Baudelairefortuin in handen te krijgen. Terwijl Violet, Claus en Sunny aan al dit onheil proberen te ontsnappen, ontdekken ze gaandeweg dat er veel is over hun ouders dat ze nog niet weten. In 2004, toen ik op de basisschool zat, kwam de speelfilm *A Series of Unfortunate Events* uit met Jim Carrey als Olaf. Hoewel de film matig was leerde ik hierdoor wel de boekenreeks kennen, die speciaal voor de film in Nederlandse vertaling verscheen. De boeken van *Ellendige avonturen* leerden mij een nieuwe, zwart-komische manier van vertellen kennen, die je in de kinderlectuur uit die tijd niet veel tegenkwam. Ieder boek begint bijvoorbeeld telkens met een ironische waarschuwing van de auteur om toch vooral niet verder te lezen: 'Het is mijn droeve plicht de lotgevallen op te schrijven. Maar jij kunt dit boek natuurlijk best wegleggen en iets gezelligers gaan lezen'. De Netflix-serie die sinds 2016 bestaat over de tragische avonturen van de Baudelairewezen (met Neil Patrick Harris uit *How I Met Your Mother* in de hoofdrol) is ook zeker een aanrader en weet, veel beter dan de speelfilm, de ironiserende toon van de boeken naar het beeld te vertalen.

2. W.F. Hermans, *Paranoia*

'Volwassenenliteratuur' leerde ik lezen door W.F. Hermans, van wie ik als scholier en student onder meer *Nooit meer slapen*, *Onder professoren*, *De donkere kamer van Damokles* en *Uit talloos veel miljoenen* las. Samen met A.F.Th. van de Heijden – die ik in deze lijst helaas niet op heb kunnen nemen – is Hermans mijn favoriete Nederlandstalige schrijver. Er zijn weinigen die er zoals hij in zijn geslaagd de chaos van de realiteit in literatuur te vangen. In Hermans' sadistische universum raken personages onherroepelijk gevangen in het web van de talloze onbedoelde gevolgen die hun goede intenties veroorzaken. Dit *leitmotiv* komt terug in zijn belangrijkste werken: in *Donkere kamer* wordt een wannabe-oorlogsheld voor collaborateur aangezien en in *Nooit meer slapen* gaat een jonge geoloog tijdens een fatale expeditie bijna ten onder aan slapeloosheid en waanzin. Deze

haast postmoderne poëtica heeft hij nergens zo mooi uiteengezet als in 'Preamble', het eerste verhaal (of essay) in zijn bundel *Paranoia* uit 1953. Hierin maakt Hermans duidelijk dat iedere samenhang die we proberen te vinden tussen heden/verleden en oorzaak/gevolg berust op zelfbedrog. Zelfs als we uitspraken doen over ons eigen leven zijn we overgeleverd aan de willekeur van de herinnering. Hij brengt dit prachtig onder woorden: 'Wij zijn niet anders dan de strandvonders van ons eigen leven, brokstukken verzamelend langs de zee der vergetelheid.' Mensen vertonen bij Hermans meer gelijkenis met een surrealistische collage dan met een spoorboekje. Elke vorm van samenhang die we kunnen herkennen tussen ideeën, gedachten en overtuigingen berust op louter toeval. Voor de historicus is dit een verhelderend inzicht en juist daarom heb ik *Paranoia* in deze lijst opgenomen. Hermans' poëtica dwingt om kritischer te zijn over de 'eenheid' van het handelende subject en de ogen te openen voor de ordeloosheid en tegenstellingen van de verleden werkelijkheid.

3. Elena Ferrante, *De Napolitaanse romans*, vier delen

Waar Hermans tot mijn favoriete Nederlandse auteurs behoort, heb ik de Italiaanse Elena Ferrante ontdekt als één van mijn favoriete internationale schrijvers. Zij schreef de adembenemende vierdelige reeks *De Napolitaanse romans*, die gaat over de verstrengelde levens van de vriendinnen Elena (Lenú) Greco en Lina (Lila) Cerullo. Het verhaal begint wanneer een oudere Elena een telefoontje krijgt van Rino, Lila's zoon. Zijn moeder en haar spullen zijn weg, van de aardbodem verdwenen. Ontsteld als ze is, grijpt Elena dit moment aan om haar verhaal van hun vriendschap aan het papier toe te vertrouwen. In de vier boeken volgen we Elena en Lila, hoe ze opgroeien in een arme wijk in het Napels van de jaren vijftig en daarna. Waar Elena de kans krijgt om door te leren en haar milieu te ontstijgen, blijft Lila gebonden aan de wijk. *De Napolitaanse romans* laten zich lezen als een kroniek van het naoorlogse Italië en werpen een blik op onder meer de tegenwoordigheid van de onderwereld in de bovenwereld, de politieke cultuur en de opkomst van links-terrorisme. Veel essentiëler voor de kwaliteit van de boeken is dat Ferrante er bovendien in slaagt ook commentaar te geven op meer fundamentele zaken. De verstikkende werking van traditionele ideeën over vrouwelijkheid én mannelijkheid, de pijnlijke kanten van het meritocratische ideaal en – niet onbelangrijk – de spanning tussen jaloezie en vriendschap, tussen wantrouwen en overgave. De boeken hebben een geweldige indruk op mij gemaakt en misschien zelfs bijgedragen aan mijn ontwikkeling als historicus. Het doen van historisch onderzoek gaat immers om het beschikken over empathie, het je kunnen verplaatsen in een leefwereld die op wezenlijke punten anders is dan die van jou. In dezen waren *De Napolitaanse romans* voor mij een oefening in empathie zoals ik die nog niet vaak heb gehad.

4. Merijn Oudenhampsen, *De conservatieve revolte: een ideeëngeschiedenis van de Fortuynopstand*

Tot dusver heb ik in deze lijst alleen fictie opgenomen en ik ben er dan ook van overtuigd dat historici in verbinding moeten staan met de wereld van verbeelding en verhalen. Dit is natuurlijk geen pleidooi tegen non-fictie: juist ook goede academische studies kunnen de lezer een nieuwe manier van kijken aanbieden. Zo'n ervaring had ik bij het lezen van *De conservatieve revolte*, van socioloog en politicoloog Merijn Oudenhampsen. Het boek is de handelseditie van het proefschrift waarop hij in januari 2018 aan de Universiteit Tilburg promoveerde. Als we het hebben over de opkomst van rechts-populisme in Nederland hebben we het vaak over de 'de politieke elite' die 'de mensen' te lang niet serieus heeft genomen. Dit heeft geleid tot de ophoping van woede en onbegrip die sinds 2002 worden geuit middels stemmen op Fortuyn, Wilders en Baudet. Populisme als de opstand van de 'onderbuik', dus. Oudenhampsen is het hier niet mee eens. Hij houdt een pleidooi voor het kijken naar de 'bovenkamer' en stelt dat nieuwrechtse ideeën uit de hoek van het neoconservatisme en neoliberalisme aan de basis liggen van de Fortuynrevolte van 2002. In de jaren negentig zijn rechtse vertegenwoordigers van de politieke elite (waaronder Fortuyn, maar bijvoorbeeld ook VVD'er Bolkestein en PvdA'er Paul Scheffer) deze, vooral Angelsaksische ideeën gaan propageren voor de Nederlandse context. Deze ideeën hebben kiezers vervolgens geholpen zich politiek te articuleren. Volgens Oudenhampsen zijn politicologen en historici echter blind geweest voor rol van ideeën en ideologie in de Nederlandse politiek. We leven toch in een consensusdemocratie, waarin overleg en compromis véél belangrijker zijn dan ideologie? Juist deze blinde vlek heeft ertoe geleid dat ideologisch gemotiveerde beslissingen in Nederland vaak onbevraagd zijn gebleven – een krachtige analyse van Oudenhampsen. Dit boek heeft mij op een nieuwe manier leren kijken naar de Nederlandse politieke cultuur.

5. Auke van der Woud, *Het lege land: de ruimtelijke orde van Nederland, 1795-1845*

Een nieuwe manier van kijken naar de fysieke dimensie van Nederland leerde ik bij Auke van der Woud, architectuurhistoricus en vroege Nederlandse exponent van wat nu klimaatgeschiedenis heet. Voor mijn promotieonderzoek analyseer ik de culturele reactie op rampen in het Nederland van de negentiende eeuw. Om deze culturele reactie goed op waarde te kunnen schatten moest ik, vanzelfsprekend, ook een beeld vormen van de leefwereld van de negentiende-eeuwse Nederlander. Eén van de belangrijkste onderdelen van deze leefwereld was de 'ruimtelijke orde' van het land, zo vond ik al gauw uit. Ik had nog nooit echt stilgestaan bij hoezeer de geschiedenis van landschap samenhangt met die van de mensen die het vormgaven – en dat het landschap zelf ook een geschiedenis heeft. We zijn vaak geneigd te denken dat met de negentiende eeuw de moderniteit intrad in Nederland: we werden een staatkundige eenheid en de vooruitgang kreeg vorm met de intrede van fabrieken en trei-

nen. Niet voor niets vangt de 'Nieuwste Tijd' in het curriculum van de Nijmeegse geschiedenisopleiding rond 1800 aan. In *Het lege land* laat Van der Woud zien hoe weinig ontwikkeld Nederland in de vroege negentiende eeuw echter nog was, juist als het om de inrichting van het landschap ging. Grote gebieden waren woest en onbewoonbaar, de meeste wegen slecht begaanbaar, steden klein en arm, rivieren onbeheersbaar. Men mocht wel denken boven de natuur te staan, in de praktijk was hiervan nog weinig sprake. Rampen als rivieroverstromingen waren voor de gemiddelde negentiende-eeuwer iets heel anders dan voor ons: geen uitzondering maar de orde van de dag. Dit besef van andersheid is, ondanks alle gelijkenissen die ik ook zie tussen toen en nu, een belangrijk inzicht voor mijn proefschrift.

Alumnus

Pepijn Reeser

In deze rubriek vertelt een alumnus iets over zijn of haar loopbaan na een studie geschiedenis in Nijmegen. In dit nummer is het woord aan Pepijn Reeser (1984), die in 2008 afstudeerde.

Van de uitspraak dat je met de studie geschiedenis vele kanten op kan, is Pepijn Reeser het levende bewijs. Op zijn website is een verscheidenheid aan door hem beklede functies te vinden. Zelf beschrijft hij de rode draad van zijn carrière als 'geschiedenis en cultuur voor een breed publiek'. De factor 'publiek' was nog niet zo vanzelfsprekend toen Reeser in 2002 begon aan zijn studie geschiedenis aan de Nijmeegse universiteit. 'Mijn beeld is dat Nijmeegse geschiedenisstudenten inhoudelijk heel sterk zijn, maar wat

minder hoog scoren op aspecten als assertiviteit, zichzelf verkopen of publieksgerichtheid', weet hij nog uit zijn studententijd. Het was vooral belangrijk goed te kunnen analyseren, bekritisieren en relativiseren. Hoewel hij dit naar eigen zeggen als 'heel prettig, leerzaam en stimulerend' heeft ervaren, plaatst hij ook een kanttekening: 'Voor historici kan het verleidelijk zijn alles om je heen te duiden of te beschouwen zonder daarbij ook deelnemer te worden.'

Het wennen aan de academische wereld werd vergemakkelijkt door zijn eerste werkgroepdocent Marloes Schoonheim, die hem 'inwijdde' in de academie. 'Ze nam ons mee op excursie naar het NIOD, nodigde ons uit om te komen eten, vertelde over hoe ze zelf onderzoek deed en stond ook stil bij de mores van de academie, niet alleen bij de vakinhoud', herinnert hij zich. Wat hoorcolleges betreft prijst hij Peter Raedts, wiens colleges hij bestempelt als 'oratorisch geweld'. De meeste herinneringen koestert Reeser aan Joost Rosendaal: 'Van scriptiebegeleiding tot activiteiten van de studievereniging, open dagen, colleges, vakinhoudelijke gesprekken en publieksgerichte activiteiten: hij is wat mij betreft de verpersoonlijking van geschiedenis in Nijmegen.'

Al tijdens zijn studie zocht Reeser manieren om de kloof tussen de academische wereld en de samenleving te overbruggen. Zo liep hij stages bij musea en werkte hij mee aan documentaires en tentoonstellingen. Ook zat hij in de opleidingscommissie, in het bestuur van de Geschiedenis Studenten Vereniging (GSV) en was hij actief in de studentenjournalistiek, waaronder het Algemeen Nijmeegs Studentenblad (ANS). 'Voor mijn gevoel heb ik daar leren schrijven', concludeert Reeser wanneer hij terugdenkt aan zijn stukken, die soms druipend van kritiek terugkwamen. 'Dat was best confronterend en maakte me veel kritischer op mijn eigen werk. Het zorgde ervoor dat ik over ieder woord ging

nadenken en me veel bewuster werd van taal.'

Ondanks deze nevenactiviteiten moest Reeser na zijn studie wennen toen hij aan het werk ging. 'Ik was er niet zo goed op voorbereid dat werkgevers en opdrachtgevers niet zitten te wachten op iemand die alles van een onderwerp weet of er goed over kan reflecteren, maar behoefte hebben aan het toepasbaar maken van die kennis', legt hij uit. Het 'aan de man brengen' van historische kennis door het maken van boeken, tentoonstellingen, websites of kunstprojecten is een vak apart. 'Ik doe dat nu ruim tien jaar en leer nog elke dag.' Eerder deed hij onder andere research voor kunstenaars Jan Rothuizen en Gert Jan Kocken en werkte hij mee aan geschiedenisafleveringen van *Het Klokhuis*. Ook was hij schrijfdocent bij een leiderschapsprogramma voor de cultuursector en produceerde hij de eerste tentoonstelling van *Fashion for Good*, een initiatief om de mode-industrie te verduurzamen.

Tussen 2009 en 2012 was Reeser betrokken bij het Nationaal Historisch Museum. Hij had op een bijeenkomst voor geïnteresseerden brutaal zijn diensten aangeboden, en met succes: hij mocht aanschuiven in een inhoudelijke redactie en werd vervolgens conservator. Helaas werd het museum nooit gerealiseerd, maar dat betekende niet dat zijn tijd daar voor niets was. Hij werkte mee aan enkele tentoonstellingen en hield er contacten in Suriname aan over. Dat laatste zorgde ervoor dat hij in 2012 voor het Surinaams Museum een boek mocht schrijven over musea en erfgoed, *Verzamelaars en volksopvoeders*, musea in Suriname 1863-2012. Vervolgens deed hij onderzoek naar hoe we de Surinaamse president Desi Bouterse zouden moeten zien, wat in 2015 resulteerde in de biografie *Desi Bouterse; een Surinaamse tragedie*. Op dit project is Reeser naar eigen zeggen erg trots: 'Ik heb het zelf bedacht, opgezet en georganiseerd, van fondsenwerving tot beeldredactie. Het schrijven was ontzettend veel werk, maar gaf ook heel veel voldoening. Het werd gelukkig goed ontvangen en genomineerd voor onder andere de Libris Geschiedenisprijs.'

Zijn meest recente functie bekleedde Reeser als directeur van het Taalmuseum. Ook dit sloot aan bij zijn publieksgerichte ambitie, aangezien het museum een initiatief is van de Universiteit Leiden om met de taalkennis die daar aanwezig is een breder publiek te bereiken. 'We realiseerden meerdere tentoonstellingen, festivals en publicaties, bijvoorbeeld over gebarentalen en Chinese talen en culturen', licht hij toe. Eén van de leukste projecten vond Reeser www.muurgedichten.nl, een poëziewebsite die hij met ruim honderd vrijwilligers maakte. De afgelopen jaren schreef hij in opdracht van het Nederlandse Openluchtmuseum in Arnhem het collectieboek *Van keurslijf tot caravan: vier eeuwen dagelijks leven*, dat onlangs verscheen. Tevens kwam recent het fotoboek *Standbeelden in Nederland* uit, waarvoor hij teksten schreef bij werk van de Japanse fotograaf Shinji Otani. 'Inmiddels ben ik begonnen aan een paar mooie nieuwe projecten', vertelt Reeser. 'Ik schrijf teksten voor de najaarstentoonstellingen in de Amsterdamse Nieuwe Kerk en het Amsterdam Museum. Ook heb ik onlangs opnieuw een contract getekend bij een uitgeverij. De komende jaren schrijf ik een biografie van Lodewijk Napoleon, een project waar ik erg veel zin in heb. Daarnaast blijf ik zzp'en in de cultuursector.'

Van het ene naar het andere project leven kan door anderen misschien als hectisch worden beschouwd. Reeser ervaart dit zelf echter niet zo: 'Dat ik veel uiteenlopende dingen heb gedaan, komt vooral door hoe ik in het leven sta: ik vind veel dingen interessant en als iets me gaaf lijkt, wil ik er graag aan meewerken. Ik denk ook dat mijn werk er beter van wordt als ik af en toe ergens anders in de keuken kijk.' Bovendien heeft Reeser, door alle projecten waar hij de afgelopen jaren aan heeft (mee)gewerkt, niet alleen een afwisselende carrière, maar ook nog eens een die volop in het teken staat van geschiedenis voor een breed publiek. Die ontstond niet vanzelf, vertelt hij, het was een kwestie van uitproberen en ondernemen, iets wat je niet in de collegebanken leert. Desgevraagd luidt zijn advies aan studenten dan ook: 'Maak het niet te braaf. Lang studeren is natuurlijk lastiger geworden, maar het is enorm leerzaam niet alleen binnen de lijnen van het curriculum te kleuren maar ook mee te werken aan (historische) projecten of bijvoorbeeld een bedrijfje te beginnen om geschiedenis aan de man te brengen.' Voor Reeser heeft dit ervoor gezorgd dat hij regelmatig het gevoel heeft de ambitie waarmee hij aan zijn geschiedenisstudie begon waar te maken: dingen realiseren die mooi of waardevol zijn en wellicht iets bijdragen aan de wereld.

Wie na het lezen van dit artikel meer wil weten over alle werkzaamheden van Pepijn Reeser kan een kijkje nemen op zijn website www.pepijnreeser.nl.

Recensies

Jacob Krumrey, *The Symbolic Politics of European Integration. Staging Europe* (Basingstoke 2018), Palgrave Macmillan, ISBN 978-3-319-68132-0, 250 blz., €95,19 (e-book)/ €123,04 (paperback en hardcover)

Tegenwoordig staat 'Europa' vrijwel synoniem aan de Europese Unie. Zeker in dit 'Europese' verkiezingsjaar is er volop discussie over welke richting de Europese Unie op moet. Toch zijn verkiezingsdebatten vaak een beter canvas voor allerlei ideeën en gevoelens over Europa, de natiestaat en globalisering dan een debat over concreet EU-beleid. Vaak wordt gepleit voor een terugkeer naar een puur economische samenwerking zoals dit vroeger het geval zou zijn geweest.

In *The Symbolic Politics of European Integration* stelt Jacob Krumrey hoe het kan dat een club van zes landen over kolen en staal hét symbool van Europa is geworden. Het boek zet zich af tegen het klassieke narratief dat Europese integratie voortvloeide uit berekenend optreden van staten om economische groei en bescherming tegen Duitse en Sovjetagressie te bieden. Krumrey betoogt dat politieke elites vanaf het begin doelbewust de Europese Gemeenschappen (EG) hebben geënceneerd als zoveel meer dan een economisch orgaan, als een belichaming van een verenigd Europa. Hierdoor onderscheidde de EG zich van andere internationale organisaties als de Raad van Europa (RvE). Het succesvolle monopoliseren van 'Europa' door de EG werd bovendien mede mogelijk gemaakt doordat dit allerlei actoren goed uitkwam: de lidstaten zelf, maar ook de Amerikaanse overheid tijdens een beginnende Koude Oorlog en journalisten die op zoek waren naar een verhaal.

Deze boekuitgave van het in 2013 aan het European University Institute te Florence geschreven proefschrift is ingebed in nieuwe ontwikkelingen in de Europese integratiegeschiedenis richting interdisciplinariteit evenals nieuwe benaderingen en methodes.¹ Ten eerste biedt Krumrey een cultuurhistorisch perspectief op Europese diplomatie waarbij hij de aandacht naar symbolen, vertogen en identiteit verlegt. Hiervoor lag de nadruk op traditionele diplo-

1 Wolfram Kaiser en Antonio Varsori eds., *European Union History. Themes and Debates* (Basingstoke 2010); Kiran Klaus Patel, 'Europäische Integrationsgeschichte auf dem Weg zur doppelten Neuorientierung: Ein Forschungsbericht', *Archiv für Sozialgeschichte* 50 (2010) 595-642; Piers Ludlow, 'Widening, Deepening and Opening Out: Towards a Fourth Decade of European Integration History', in: Wilfried Loth ed., *Experiencing Europe: 50 Years of European Construction, 1945-1997* (Baden-Baden, 2009) 33-44.

matieke geschiedschrijving: 'high politics', toppen van regeringsleiders en nationale perspectieven op Europese integratie. Daarnaast is het boek zorgvuldig ingekaderd binnen onderzoek naar internationale organisaties en internationalisme. In navolging van zijn promotor Kiran Klaus Patel beklemtoont Krumrey dat de EG een betrekkelijke laatkomer was in een dichtbevolkt web van naoorlogse internationale organisaties, zoals de VN, NAVO, RvE of OECD, die Europese integratie bevorderden.² Symboolpolitiek en retoriek boden volgens Krumrey een cruciale vorm van legitimiteit die alternatieve organisaties misten en waren allesbehalve een afgeleide van realpolitiek.

Concreet conceptualiseert Krumrey de EG als een theaterstaat die Europa symbolisch ensceneert, verwijzend naar antropoloog Clifford Geertz. Het boek richt zich op drie deelaspecten van de 'thick layer of symbolism coating European integration' (blz. 12). In het eerste deel wordt het ceremoniële handelen van de EG op het diplomatieke toneel geanalyseerd. Daarna volgt een deel over het Europees Parlement en de Gemeenschappelijke Vergadering van de EGKS en hun articulatie op het zijn van een parlement van een verenigd Europa. Ten slotte beschrijft Krumrey de debatten over de zetels van Europese instellingen en de normatieve taal waarin over de 'hoofdstad van Europa' werd gesproken. Hij ontleedt de geopolitiek en verschillende concepten van Europa die schuilgaan achter de keuze voor instituties in kleine landen en steden – Brussel, Luxemburg, Straatsburg – in plaats van voor een 'Frans' of 'Duits' Europa te kiezen. De dissertatie is gegrond in uitgebreid internationaal bronnenonderzoek: de archieven van de Amerikaanse, Britse, Franse en West-Duitse Ministeries van Buitenlandse Zaken, de archieven van de Europese Gemeenschappen, de privé-archieven van Jean Monnet en Walter Hallstein, en Duits-, Engels- en Franstalige kranten en nieuwsmedia.

Voor Monnet en Hallstein was diplomatie – al eeuwen het domein van soevereine staten – het podium om de claim van de EG om een verenigd Europa te representeren extra kracht bij te zetten. Toen de drie presidenten van de Europese Gemeenschappen Washington in 1959 bezochten droeg dat veel kenmerken van een staatsbezoek, inclusief militair eerbetoon. Genoeg in ieder geval om het – via een uitgekende PR-strategie – in de media te doen lijken als zodanig. Deze inbreuk op het voorrecht van nationale staten leidde tot kritiek: tijdens de lege-stoel crisis van 1965-66 vormde het ontvangen van diplomaten door de EG in Brussel één van de stenen des aanstoots voor Charles de Gaulle. Krumrey toont echter aan dat andere internationale organisaties met dezelfde égarde werden behandeld. De EG onderscheidde zich vooral door zich te willen presenteren als meer dan een internationale organisatie, als een federatie in wording. Toen federalisering eind jaren zestig verder weg bleek dan gedacht, namen deze diplomatieke claims gestaag af: in 1972 had de EG slechts drie offi-

² Kiran Klaus Patel, 'Provincialising European Union: Co-operation and Integration in Europa in a Historical Perspective', *Contemporary European History* 22:4 (2013) 649-673.

ciële buitenlandse diplomatieke vertegenwoordigingen.

Ook de vergaderende organen van de EGKS en de EG kadert Krumrey in de ontwikkeling van parlementaire instituties door andere naoorlogse organisaties. In navolging van de Raad van Europa kregen ook de NAVO, de West-Europese Unie, de Noordse Raad en zelfs de Benelux een consultatieve vergadering. Oorspronkelijk heette het Europees Parlement eerst ook een raadgevende vergadering, maar al bij de eerste zitting riepen de 'volksvertegenwoordigers' zich uit tot een parlement. Krumrey benadrukt dat het zelfbeeld van de Europese parlementariërs en hun verlangen te handelen als een nationaal parlement eraan bijdroeg dat het EP uiteindelijk heel anders was dan dat van de Raad van Europa en ook als zodanig werd gepercipieerd in de media.

In de conclusie stipt Krumrey kort aan dat deze enscenering uiteindelijk vooral een productie van elites voor een elitepubliek was. Het is daarom ook jammer dat de late jaren '60 en vooral '70 niet mee worden genomen in zijn studie. Kritiek op de Europese integratie nam toe in tijden van crisis en de oorspronkelijke enscenering van een verenigd Europa verdween tijdens toenevende geopolitieke spanningen ook steeds meer in de coulissen. Tegelijkertijd was de EG veel meer dan alleen symboolpolitiek: vooral in landbouwbeleid en als handelsblok was het ook destijds al een politieke actor van belang met een grotere aantrekkingskracht dan de OECD of RvE. De neergang van aandacht voor diplomatiek ceremonieel wordt vervangen door een EG die aan de onderhandelingstafel bij handelsverdragen zit, ook tijdens de door Krumrey behandelde periode. Door de op zich legitieme nadruk op ceremonieel handelen worden alleen dergelijke structurele factoren teveel genegeerd.

Dat doet echter geen afbreuk aan de belangrijke bijdrage die *The Symbolic Politics of European Integration* levert aan het historisch onderzoek naar de EG en internationale organisaties in bredere zin. Dit geldt zeker ook voor de aandacht voor bredere en mediapercepties van de EG, die lang niet altijd stilstaan bij de details van parlementaire of diplomatieke protocollen. Een kritische kantekening is dat zijn culturele benadering voor dit onderzoeksveld vernieuwend is, maar in andere velden van politieke geschiedschrijving, zeker in de vroegmoderne periode, al jaren gangbaar is. Desalniettemin is het een zeer goed leesbare en kraakhelder geschreven boek met bondige inleidingen en samenvattingen per thema. Bovendien geeft de epiloog, over de spanning tussen symboolpolitiek en het democratische tekort in de huidige Europese Unie, de lezer stof tot nadenken. Deze sluit ook aan op het onderzoek van de leerstoelgroep Politieke Geschiedenis aan de Radboud Universiteit, waar niet zozeer formele (EU-)instituties centraal staan, maar de debatten en praktijk van beleid en democratie, waarin burgers, staten en Europese actoren elkaar ontmoeten, zowel in Brussel als in de provincie. Tot slot benadrukt Krumrey het grote belang van vertogen, symbolen, en ideeën over Europa: zonder de dadendrang en oorspronkelijke visie op een verenigd Europa was de EG nooit de Europese Unie van vandaag de dag geworden.

Paul Reef (1995) is promovendus bij de Afdeling Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Hij onderzoekt de globalisering van protesten tegen de sociale en milieu-impact van de Olympische Spelen en wereldkampioenschappen voetbal sinds de jaren 1970. Hiervoor schreef hij zijn masterscriptie over hoe de Europese Unie de kloof met de burger probeerde te dichten in de jaren '70 en '80 en deed hij een onderzoeksstage naar de Volkenbond in Aarhus, Denemarken.

René Gabriëls, Sjaak Koenis, Tsjalling Swierstra (red.), *Het hart op de tong. Emoties in de politiek* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018), ISBN 9789463723312, € 30,99, 284 pagina's.

Terwijl de gemoederen in het publieke debat hoog oplopen, besteedt de wetenschap meer aandacht aan de sociale en publieke functies van emoties. In de afgelopen jaren zijn onder meer het 'Centre for the History of Emotions' in Berlijn, het Londense 'Queen Mary Centre for the History of the Emotions' en het 'Amsterdam Centre for Cross-disciplinary Emotions and Sensory Studies' van de Vrije Universiteit opgericht om emoties vanuit een interdisciplinaire benadering te onderzoeken. In de geschiedwetenschap wordt deze *affective* of *emotional turn* uitgedragen door historici zoals Ute Frevert en Barbara Rosenwein; aan onze eigen faculteit worden verschuivingen in emotionele gemeenschappen onderzocht door cultuurhistorici Anneleen Arnouts en Floris Meens.

Ondanks deze aandacht is er in Nederland de afgelopen jaren nauwelijks gereflecteerd op de plaats van emoties in de politiek, aldus de samenstellers van *Het hart op de tong: emoties in de politiek*. Op Nederlandse vertalingen van normatieve studies van de politicoloog Dominique Moïsi en ethicus Martha Nussbaum na is het volgens de auteurs stil gebleven op dit vlak. Zij hadden hier het ontbreken van nieuwe, meer beschouwende studies naar emoties in de politiek aan kunnen toevoegen: Henri Beunders' *Publieke tranen* en het jaarboek *Emotie in de politiek* van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis dateren immers alweer van het begin van dit millennium.

De auteurs van *Het hart op de tong* schrijven deze achterstand toe aan de strikte tegenstelling tussen emotie en ratio in het Westerse denken over politiek. Emoties worden gezien als ondoordachte gevoelsuitingen van massa's of personen die zichzelf niet in de hand hebben. Daartegenover staat het beeld van de rede als de bron van logische besluitvorming door onpartijdige bestuurders. Zo bezien worden emoties op voorhand gediskwalificeerd als teken van een verloederend publiek debat. In hun boek willen de auteurs deze tegenstelling tussen emotie en rede doorbreken en zo een open discussie over de rol van emoties in de politieke sfeer mogelijk maken.

Om dat te bereiken wordt in twaalf bijdragen van sociologen, filosofen en historici ingegaan op de uiteenlopende verschijningsvormen van emoties in verschillende facetten van de politiek. Onder 'de politiek' worden vooral culturele, sociale en politieke instituties verstaan zoals 'het parlement, het recht, het onderwijs, de zorg en de media' (p. 11). Bijgevolg komen onder andere de inzet van emoties door politici in het Groningse gaswinningsdebat, door sociaal werkers in het regionale wijkenbeleid en in het activeringsbeleid voor bijstands-

gerechtigden aan bod. Burgers komen aan het woord in het stuk over schuld en schaamte in voedselcentra (René Gabriëls) en in 'Woede in meervoud' (Esther Schrijver, Jan Willem Duyvendak en Christian Bröer) op basis van vragenlijsten over de toestand van Nederland van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vanwege de beoogde rehabilitatie van emoties is de insteek van de hoofdstukken enigszins normatief. Er wordt eerst onderzocht of en hoe emoties vroeger en vandaag deel uitmaken van de politiek om vervolgens te kunnen betogen dat emoties in de publieke ruimte onmisbaar zijn. De strekking is steeds dat emoties altijd in de politiek zijn (geweest) en dat ook móeten zijn om zo niet alleen klanten, cliënten of kiezers van redelijke (beleids)strategieën te overtuigen, maar ook om politieke instituties in stand te houden. De auteurs gaan dus andersom te werk dan bijvoorbeeld Frevert, die vanuit het idee vertrekt dat emoties ertoe doen en daarna bestudeert hoe dat vroeger vorm kreeg. In plaats daarvan wordt in *Het hart op de tong* veelvuldig verwezen naar het betogende werk van Nussbaum waarin de cultivering van politieke emoties (o.a. empathie en liefde) ter versteviging van democratische verworvenheden wordt bepleit.

Vanuit dit 'normatieve' kader worden ook zorgen geuit. Emoties vormen een gevaar zodra ze niet meer gebruikt worden om specifieke argumenten kracht bij te zetten, maar als argument op zichzelf: het hebben van een of ander gevoel (bijvoorbeeld boosheid) rechtvaardigt dan als vanzelfsprekend bepaald gedrag (bijvoorbeeld het niet naar anderen luisteren). Burgers politiseren emoties nu ideologische verschillen aan kracht hebben ingeboet, aldus de auteurs van het hoofdstuk 'Woede in meervoud'. In zijn reflectie op populisme komt politiek filosoof Sjaak Koenis tot de vergelijkbare conclusie dat de middenklasse zich door de democratisering en het wegvallen van sociaaleconomische verschillen emotioneel sterker is gaan onderscheiden. Het ontbreken van ideologische en sociaaleconomische verschillen veroorzaakt een onredelijke nadruk op emotionele stijlverschillen in de publieke ruimte. De vraag is echter of deze analyse niet leidt tot een veronachtzaming van de ideeën en opvattingen die aan emoties ten grondslag liggen.

Deze valkuil wordt vermeden door ook de sociaal-politieke en historische context van emotionele uitingen te bestuderen, zo blijkt uit het stuk over het gaswinningsdebat (Imrat Verhoeven en Tamara Metze) en uit de historische bijdragen van Ido de Haan en Christianne Smit. Smit laat bijvoorbeeld duidelijk zien dat humanitaire verhalen over miserabele arbeidersomstandigheden in de negentiende eeuw heersende liberale ideeën over zelfredzaamheid en een gereserveerde overheid ondermijnden. De toegevoegde waarde van deze studies is niet dat ze de voorspelbare constatering dat emoties altijd al aanwezig waren in de publieke ruimte met historisch bewijsmateriaal bevestigen, maar dat ze demonsteren hoe emoties (soms niet) werkten om de politieke werkelijkheid naar bepaalde dieperliggende overtuigingen te (her)vormen. De bundel maakt overtuigend duidelijk dat emoties in de politiek ertoe deden en (moeten) doen, maar laat vanwege de normatieve insteek ook grotendeels open wanneer emotionele praktijken precies veranderden, op welke manieren en met welk doel. In dit opzicht is het boek een aanmoediging voor academici om gemoedsuitingen

serieus te nemen en in het bijzonder voor politiek historici om de studie naar fungeren van emoties in hun politiek-historische context op te pakken.

Vincent van de Griend studeerde Geschiedenis en Geschiedfilosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. In het kader van het onderzoeksdossier 'The Voice of the People' deed hij bij de afdeling Politieke Geschiedenis onderzoek naar opvattingen van burgers over politieke representatie in verzoekschriften aan de Tweede Kamer.

Uit de Ivoren Toren

Publicaties, presentaties en prijzen

In samenwerking met dr. Eveline Koolhaas-Grosfeld heeft dr. Marij Leenders het boek *Tussen politiek en publiek: politieke prenten uit een opstandige tijd, 1880-1919* (Schiedam: Scriptum, 2019) uitgegeven. Het boek brengt ruim tachtig (spot)prenten uit de jaren 1880-1919 bijeen en laat zien dat politieke ontwikkelingen te traceren zijn in de prentencultuur uit deze tijd. Prenten waren immers het medium bij uitstek waar parlementariërs zich aan het publiek konden laten zien, iets wat steeds belangrijker werd in de tijd die Leenders en Koolhaas-Grosfeld bestuderen.

Prof. dr. Marjet Derks heeft de achtendertigste uitgave van het *Yearbook of Women's History* geredigeerd en opgezet. Deze editie heeft als titel *Building bodies: transnational approaches to sport, gender and ethnicities* (Hilversum: Verloren, 2019). Dit jaarboek stelt de vraag wat sportgeschiedenis kan bijdragen aan transnationale studies en vice versa centraal, in het bijzonder vanuit de perspectieven van gender en etniciteit. Naast de inleiding van Derks leverde ook promovendus Jon Verriet een bijdrage.

De monografie van dr. Carla Hoetink, *Macht der gewoonte: regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945* (Nijmegen: Vantilt, 2018) is genomineerd voor de Prinsjesboekenprijs 2019, de prijs voor het beste Nederlandse boek van het afgelopen parlementaire jaar. In haar boek bestudeert Hoetink de politieke cultuur van de naoorlogse Tweede Kamer en laat ze zien hoe deze zich heeft ontwikkeld. Op 13 september – vlak na deze Ivoren Toren op schrift gesteld wordt – hoort Hoetink bij de uitreiking in de Eerste Kamer of ze de gelukkige is.

Tim Riswick heeft de Roger Schofield-award gewonnen tijdens de European Society of Historical Demography-conferentie in Pécs, Hongarije. Deze prijs wordt toegekend aan de jonge onderzoeker in het veld van historische demografie die het beste paper heeft geschreven. Riswick kreeg zijn prijs voor zijn artikel 'Child adoption in Taiwan, 1906-1940: causes and consequences'. Een aangepaste versie van dit artikel is in dit nummer te vinden.

Bij de opening van het academisch jaar heeft dr. Coen van Galen de Universitaire Onderwijsprijs 2019 voor de beste juniordocent gewonnen. De jury stelde dat Van Galen zeer goed in staat was de geschiedenis te koppelen aan debatten die vandaag de dag spelen of relevant zijn voor het heden, en preees hem voor zijn innovatieve en inspirerende doceer kwaliteiten.

Dr. Joost Rosendaal is in het kader van het komende herdenkingsjaar betrokken bij het programma *Gelderland Herdenkt*. Van 16 tot 20 september wordt dan ook een film van Stichting Nijmegen Blijft in Beeld vertoond in de Lindenberg bij het infocentrum WO2 Nijmegen. Deze film is grotendeels samengesteld op een script van Rosendaal en bevat niet eerder vertoonde beelden die hij bij zijn onderzoek heeft gevonden.

Onderzoek

Dr. Kati Ihnat heeft van NWO een Vidi-subsidie toegekend gekregen voor haar onderzoek naar het ontstaan en creëren van martelaren in het middeleeuwse Iberische schiereiland. Ze onderzoekt hoe en waarom dit martelaarschap werd vormgegeven en welke gevolgen het had voor interreligieuze verhoudingen in een multiculturele context. De Vidi-subsidie is onderdeel van de Vernieuwingsimpuls van NWO en bedraagt maximaal 800.000 euro, te besteden aan vijf jaar onderzoek.

De Gerda Henkel-stichting heeft een onderzoeksbeurs toegekend aan dr. Harm Kaal voor zijn project *The voice of the people: popular perceptions of democracy and the mediatization of politics in Britain, Germany and the Netherlands, c. 1950-2000*. Het onderzoek richt zich op de vraag hoe burgers in deze drie landen probeerden hun democratisch politiek stelsel te bevatten en hoe ze hun plaats als burgers erin ervoeren. Kaal wordt hierbij ondersteund door prof. dr. Wim van Meurs (Radboud Universiteit), prof. dr. Thomas Mergel (Humboldt-Universität Berlijn) en prof. dr. Huub Wijfjes (Rijksuniversiteit Groningen / Universiteit van Amsterdam).

Prof. dr. Angélique Janssens heeft in de Open Competitieronde van NWO een beurs verkregen voor haar project *Lifting the burden of disease. The modernisation of health in the Netherlands: Amsterdam 1854-1926*, in samenwerking met prof. dr. Jacco Wallinga (Universiteit Leiden Medisch Centrum). Dit project borduurt voort op haar eerdere project over doodsoorzaken in Amsterdam en combineert historische data en analyse van de correlatie tussen sterfte en stedelijke ruimte met inzichten uit de epidemiologie.

Dr. Pietro Delcorno heeft een Veni-subsidie van NWO verworven voor zijn project getiteld *Prediking als massacommunicatie in laatmiddeleeuws Europa*. Het project benadrukt dat prediking een belangrijke vorm van massacommunicatie was in de late Middeleeuwen, en een medium dat grote veranderingen teweeg kon brengen. De focus ligt op de strategieën die predikers gebruikten om religieuze identiteit te definiëren en op te leggen.

Lezingen, congressen en symposia

Op 23 september organiseert dr. Carla Hoetink in samenwerking met Radboud Reflects; Peitho, kenniscentrum voor retorica aan de Radboud Universiteit; en prof. dr. Monique Leyenaar, hoogleraar vergelijkende politicologie, een avond over de rol van vrouwen in de politiek bij LUX in Nijmegen. Op het hoofdmenu staat de theatervoorstelling *De Première* van theatermaker, wetenschapsjournalist en politiek historicus Eveline van Rijswijk. Aanvang is om 20:00 en deelname is 10,- euro, met een korting voor Radboud-studenten en medewerkers.

Op donderdag 14 en vrijdag 15 november vindt het HLCS-congres *Is Europe inclusive?* plaats. Onder de sprekers en organisatoren vallen prof. dr. Jan Hein Furnée, dr. Nathalie de Haan, dr. Daniëlle Slootjes, dr. Anneleen Arnout, prof. dr. Carla van Baalen, dr. Daniel Syrbe, dr. Coen van Galen, dr. Paul Puschmann, Kristina Hoderlin-ter Wal en Bas Nordkamp, oud-student Geschiedenis aan de Radboud Universiteit.

Promoties en oraties

Op 12 juni jl. heeft Ingrid van Dijk succesvol haar proefschrift verdedigd, getiteld: *Death and the family. High mortality families and the life course, The Netherlands, 1812-1912*. Van Dijk heeft in haar proefschrift de rol van het gezin op de overlevingskans van jonge kinderen bestudeerd. Ze richtte zich onder andere op de vraag welke consequenties het kon hebben in je latere levensloop als je als kind opgroeide in een gezin waar de sterfte hoog was.

Aurora Raimondi Cominesi heeft op 5 september haar proefschrift met de titel *The past on the wall. Anchoring innovation in the decoration and architecture of the Imperial residences on the Palatine (44 BCE – 235 CE)* met succes verdedigd. Raimondi Cominesi onderzocht hoe Romeinse keizers en lagere machtshebbers als tetrarchen door middel van hun huizen en paleizen hun status uitdrukten, en op welke manier ze een bepaald imago van de machtshebber tweeweg probeerden te brengen.

Samen met zes andere Nijmeegse hoogleraren is prof. dr. Olivier Hekster benoemd in de *Academia Europaea*, het Europese genootschap van wetenschappers die behoren tot de mondiale top. Hekster is naast hoogleraar Oude Geschiedenis ook voorzitter van het internationale netwerk *Impact of Empire* en directeur van het instituut *Historical, Literary and Cultural Studies* (HLCS) aan de Radboud Universiteit.

Auteursinformatie

Artikelen

'De zoon smeekt bij zijn vader'. De agency van gestrafte kinderen in vroegrabbijnse parabels

Albertina Oegema (1989) heeft de Bachelor Theologie (2010) en vervolgens de Research Master Religion and Culture (2013) afgerond aan de Rijksuniversiteit Groningen. Op dit moment is ze werkzaam als promovenda aan de Universiteit Utrecht bij het departement Filosofie en Religiewetenschap. Binnen het door NWO gefinancierde onderzoeksproject *Parables and the Partings of the Ways* werkt zij aan een promotieproject over de representatie van vader-zoonrelaties in vroegrabbijnse parabels.

Save the children? De rol van kinderen in de Nederlandse zending in Papoea-Nieuw-Guinea (1866-1903)

Nilofar Afzal Watan Naini (1993) is masterstudente Identity and Integration aan de Universiteit van Amsterdam. In januari 2019 is ze afgestudeerd met een scriptie over de reacties van Amerikaanse zwarte hiphopartiesten op de negatieve media representatie van zwarte mannen in de nasleep van de war on drugs (1988-1993).

Tessa Kalsbeek (1997) is masterstudente Geschiedenis en Actualiteit aan de Radboud Universiteit Nijmegen en studeert in de zomer van 2019 af op het artistieke actierepertoire van de Provobeweging (1965-1967) in Amsterdam en Maastricht.

Madeleine van Heerd (1996) is masterstudente Politiek en Parlement aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Ze studeert in de zomer van 2019 af op rekes ten om onderstand aan koning Willem III, koningin-regentes Emma en koningin Emma (1887-1907).

Overbodig en ongewenst. Oorzaken voor het weggeven van dochters ter adoptie in Taiwan (1906-1940)

Tim Riswick (1989) is promovendus bij de afdeling Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zijn onderzoek richt zich op een vergelijking tussen kinder- en jeugdsterfte in Taiwan en Nederland. In het bijzonder stelt hij de vraag of familiesystemen en regionale variaties in familiesystemen een rol spelen bij deze sterftepatronen.

Tomboys en flappers. Genderrebellie in Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum

Helma van Lierop-Debrauwer (1955) bekleedde van 1998-2013 de Annie M.G. Schmidtleerstoel voor jeugdliteratuur aan de Universiteit Leiden. Sinds 2001 is zij gewoon hoogleraar jeugdliteratuur aan de Universiteit van Tilburg. Haar interesses op het gebied van onderzoek betreffen meisjesliteratuur, adolescentenliteratuur en life writing.

Vaste rubrieken

Interview

Elise van Nederveen Meerkerk (1975) is bijzonder hoogleraar Comparative History of Households, Gender and Work aan de Radboud Universiteit Nijmegen en daarnaast werkzaam bij de Universiteit Utrecht. Ze is economisch en sociaal historica en gespecialiseerd in de geschiedenis van arbeidsverhoudingen, met name vrouwen- en kinderarbeid.

Boeken Top 5

Fons Meijer (1994) promoveert momenteel bij de afdeling Nederlands aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij is onderdeel van het project *Dealing with Disasters in the Netherlands*, waarin hij zich focust op de manieren waarop rampnarratieven in de negentiende eeuw werden ingezet om nationalistische gevoelens te bevorderen.

KNIR
KONINKLIJK
NEDERLANDS
INSTITUUT
ROME

ONDERWIJS EN BEURZEN IN ROME

Volg een cursus of doe onderzoek aan het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome!

VOOR WIE? Uitblinkende **studenten en jonge onderzoekers** verbonden aan Nederlandse universiteiten

WAT? **12 CURSUSSEN** per jaar op locatie in Rome, waaronder de interdisciplinaire BA-cursus *Roma Caput Mundi*, gespecialiseerde MA-cursussen en bijzondere Masterclasses

STAGES EN TRAINEESHIPS om praktijkervaring op te doen als onderzoeker

BEURZEN voor MA studenten, promovendi en postdocs die onderzoek doen in Rome

STIPENDIA voor afgestudeerden en gepromoveerden die een project voorbereiden

MEER INFO www.knir.it

www.knir.it

